

SUMARIO

ESTUDIOS

GABRIEL JULIA SEGUI: Un patrimoni perdut: Els orgues de les Esglésies de Menorca 145

Ma. JOSE JURADO RODRIGUEZ: Aspectes paleoecològics de L'Escull Miocenic del Cap Negre (Menorca) 235

DESEADO MERCADAL BAGUR: Comentario a una inexactitud històrica. 267

VIDA DE L'ATENEU: Catalina Seguí de Vidal; Gener, Febrer, Març, 1984 271

MIGUEL BARBER BARCELO: Índice de la Revista de Menorca 1961-1980 I

Depósito Legal: MH, 31-1958 ISSN 0211 - 4550

Redac. y Admón: ATENEO DE MAHON, c/ Conde de Cifuentes, 25

Imp. Editorial Menorca, S.A. — MAHON

UN PATRIMONI PERDUT: ELS ORGUES DE LES ESGLESIES DE MENORCA

GABRIEL JULIÀ I SEGUÍ

Gabriel Julià Seguí es professor del Conservatori de Musica de Menorca.

INTRODUCCIÓ

És gairebé un tòpic, parlar de l'afecció per la música a l'illa de Menorca. Un poc arreu, s'han orejat les seves tradicions musicals, les veus notables, els grups corals, els compositors nadius, les seves temporades artístiques, l'antic teatre, l'orgue famós.

Totes aquestes realitats cristalitzen en un període que no va més enllà d'un segle i mig: cent-cinquanta anys del Teatre Principal de Maó, el més antic d'Espanya en funcionament no interromput, cent-cinquanta anys d'un orgue conegut a tota Europa, són fites ja passades. Anam quasi camí del segon centenari, i és en el discórrer d'aquest segle vint que està a les acaballes, i sobre tot, en el dinou, que esdevé aquest fenomen d'explosió cultural, digne d'una anàlisi profunda, en produir-se a un lloc geogràficament petit, políticament aïllat, econòmicament pobre, culturalment endarrerit. I malgrat açò, estam a la descoberta de que la renaixença de la nostra llengua tindria a qui un dels seus brots més importants i primerencs, i que una societat reduïda i mancada de mitjans, assoliria unes realitzacions de tipus artístic, que de cop semblen mancades de lògica, al no topar amb el seu origen.

Foren veritablement les presències estrangeres qui donaren una visió més moderna, més europea, a la nostra societat tanca-da i endarrerida? La intenció d'aquest treball no és, tampoc, intentar donar resposta a aquest problema.

Emperò, sí, és veritat, que la explosió musical, com a una part d'aquest renaixement cultural, esdevé quan Menorca porta gairebé un segle de dominació estrangera i que les seves realitzacions més assenyalades es concreten a finals d'aquestes dominacions.

Però açò és el final. Abans hi ha un llarg camí fet, desconegut, que caldria refer per poder trobar l'inici d'aquesta afecció i dedicació a la música.

La cultura a l'Edat Mitjana es caracteritza pel seu origen eminentment religiós. És l'Església europea qui recull, conserva i difon la resta d'aquell immens patrimoni humanístic heretat de grecs i llatins. Menorca s'hi incorporà tard a aquest corrent, a les portes del segle, en passar a formar part de la Corona d'Aragó i amb ella, a la cultura cristiana europea. La Música, com les altres arts, degué començar a adquirir carta de naturalesa entre els murs de les esglésies i convents que es començaven a aixecar arreu de l'illa.

I és un aspecte concret i reduït de la cultura musical religiosa el que volem analitzar en el present estudi: La difusió de l'instrument litúrgic per excel·lència, del "*rei dels instruments*", així anomenat potser, tant per la seva monumentalitat com per les seves possibilitats com a instrument musical, els orgues a Menorca.

Res sabem del desenvolupament musical dels darrers segles de l'Edat Mitjana, en que Menorca esdevení cristiana; però és en arribar el Renaixement, quan a tota Espanya l'orgue es converteix en vertader protagonista de la música. I en una época plena de dificultats de tota índole, quan l'illa era presa contínua de corsaris, les esglésies menorquines s'ocupen i preocupen de les dotacions musicals de les seves comunitats i s'instal·len orgues construïts per organers vinguts del continent, el que demostra el lloc important que ocupava la música en la litúrgia i, d'altra banda, les escoles que devien funcionar a l'ombra de les esglésies per poder preparar cantors i instrumentistes.

Just començat el segle XVII sabem que hi havia orgues a les parroquies de Ciutadella, Alaior i Maó. Durant aquest segle també en disposaren el convent de Sant Francesc de Ciutadella i l'església del Castell de Sant Felip.

Aquest darrer, de petites dimensions, va esser comprat l'any 1735 per l'obraria de Nostra Senyora de Gràcia i col·locat a la seva ermita, segons es pot llegir a la "*Memoria sobre la*

Parroquia de Santa María de Mahón" de Josep Sanxo. Per aquest organet els obrers pagaren 16 lliures i sis sous i fou precis adobar-lo i posar-lo en condicions, cosa que se comanà a l'organista Mestre Antoni Ferrer, el qual reposà alguns tubs que hi mancaven i li afegí el registre de quinzena, cobrant pel seu treball 19 lliures, quantitat superior a la que s'havia pagat per l'instrument.

El convent de monges concepcionistes de Maó en degué tenir també un, just entrat el segle XVIII segons deduïm de la facultat que les donà el Vicari General de l'Illa, Dr. D. Antoni Roig, de posar-lo en venda per poder comprar-ne un altre. Aquest segon orgue procedia del Convent del Carme de Maó i en pagaren per ell la quantitat de 120 lliures.

En ple segle XVIII podem notar una activitat constructora extraordinària, s'amplien i renoven els vells edificis o se'ls refà de nova planta i malgrat l'estrenyedat de recursos, es procura dotar-les amb nous instruments adients amb la importància dels nous temples.

Aquest interès es fa palès a l'hora de contractar els artesans, a vegades quan les fàbriques de les esglésies no estan encara acabades, qui són organers experimentats i reconeguts, prou per haver assolit, amb el temps, un renom dins la història de la organeria. Per altra part açò sembla confirmar que aquells anys degueren esser d'una recuperació econòmica suficient, per a embarcar-se en aquestes despeses quantioses i de no primera necessitat.

És curiós observar com mai es tingueren relacions importants amb els organers mallorquins, els quals entre els segles XVIII i XIX ompliren Mallorca d'instruments extraordinaris, que han fet d'aquesta: "*el país dels orgues*" i, en canvi, aconseguien que vinguessin a treballar organers del Principat i d'altres indrets del continent, qui ja havien deixat constància dels seus mèrits.

A finals del segle passat, podem afirmar que gairebé totes les parròquies menorquines i la majoria dels convents posseïen el seu orgue. El convent del Toro en tenia un, petit i senzill, que

seria traslladat a la parròquia de Sant Martí de Mercadal en data de 18 de novembre de 1836, en compliment dels articles 23 i 25 de la R.O. de 8 de març del mateix any.

El convent de Sant Diego d'Alaior també comptava amb un orgue, segons consta als inventaris que es conserven a l'Arxiu Diocesà.

Els organers de fora ensenyaren els menorquins, els quals s'ocuparen de les restauracions en prou ocasions i arribaren a convertir-se, a la vegada, en constructors d'orgues, com és el cas de Benet Pons Cardona, qui realitzà una de les primeres restauracions importants de l'orgue de Santa Maria de Maó i en construï, entre altres, un per la parròquia d'Es Castell i un altre per la de Sant Lluís. Un tercer instrument no arribà mai a instal·lar-se i el conservaren els seus descendents, cedint-lo a la parròquia de Sant Climent, on va romandre fins fa alguns anys, trobant-se en el dia, novament desmuntat i esbargides les seves peces, a l'espera d'un lloc digne on poder fer sonar la seva ja antiga i menorquina veu.

Tota aquesta riquesa, tot aquest patrimoni cultural, part de la història de nostre poble, va desaparèixer de la manera més estúpida i inútil. L'any 1936 Menorca tenia una col·lecció de notables instruments, alguns de singular mèrit, uns en bones condicions, altres precisats d'una bona restauració, uns quants, finalment inservibles.

Hi havia instruments d'organers molt celebrats, qui avui són apreciadíssims pels instruments que, sortits de la seva mà, s'han pogut salvar.

Els de Josep Casas, qui deixà l'orgue de la Catedral i el del Socós de Ciutadella, el de Josep Boscà, autor del segon orgue que tingueren els franciscans de Ciutadella, de Joan Kyburz, constructor del magnífic instrument de Santa Maria de Maó i del tercer del ja esmentat convent de Sant Francesc ciutadellenc, els de Lluís Scherren, qui realitzà els dels convents del Carme i de Jesús de Maó i de la Parròquia d'Alaior...

Tot açò es perdé per la bogeria i la ignorància d'una tropa emmetzinada per un grup de fanàtics. Solament el joiell de la

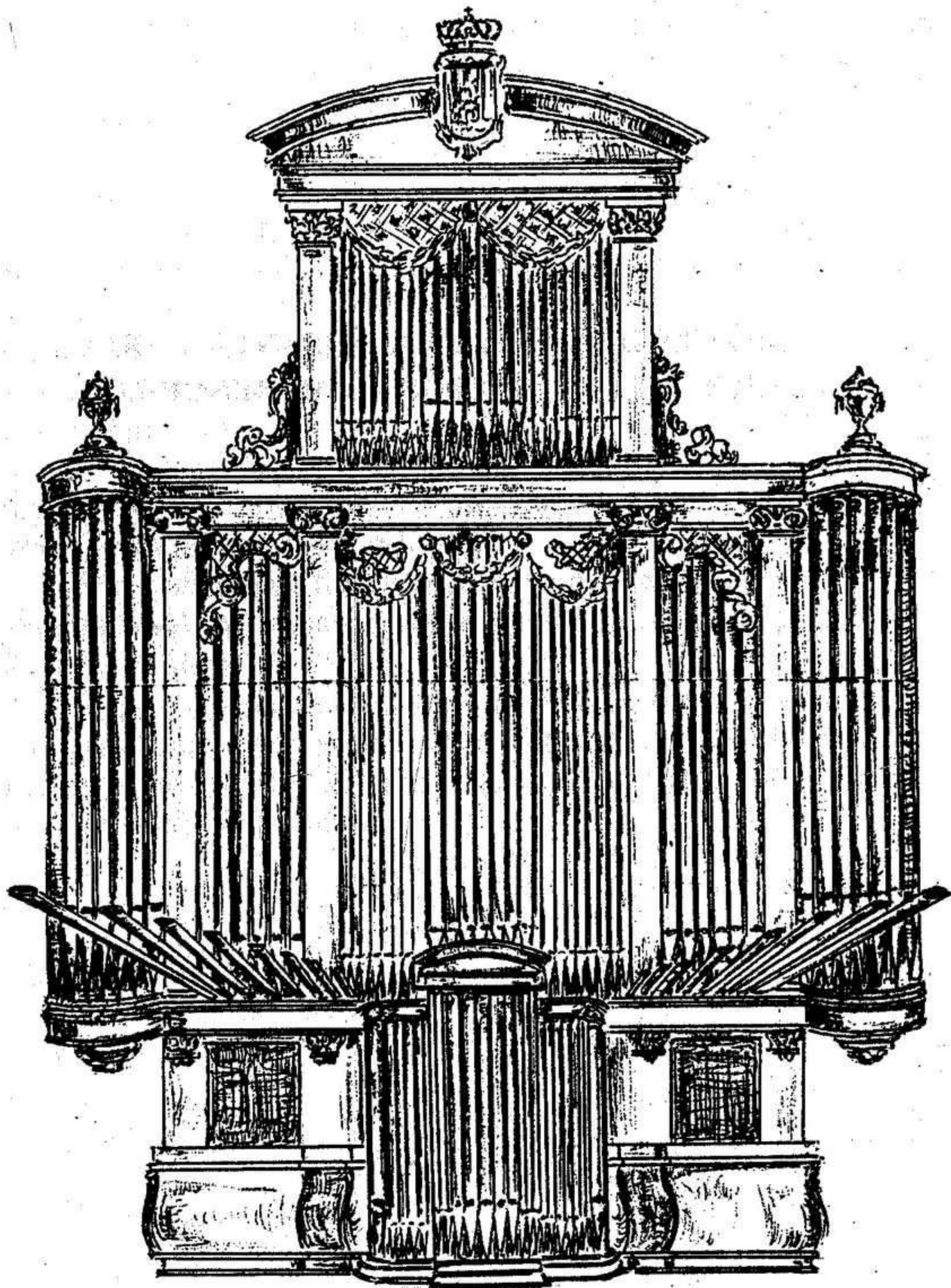
parròquia de Maó aconseguiren salvar. La resta d'aquest heretatge dels nostres avantpassats no és recuperable. Ni tan sols, en bona part, recuperable en el record. Ho hem pogut comprovar en les nostres recerques, per veure d'embastar la història organera de Menorca. No hem trobat, amb l'excepció de Santa Maria, ni un disseny, ni una tarja, ni una fotografia. És estrany que, amb un precedent tan notable de desenvolupament musical, traduït en un llarg nombre de compositors i organistes que alcançaren renom dins i fora de Menorca, no es tinguessin ni historiadors ni tècnics, ni músics ni profans, ni pintors ni fotògrafs, ni la premsa ni la impremta.

L'única justificació que hi trobam, seria la fama, cada dia més estesa, de l'orgue maonès, que minvaria la importància de la resta dels orgues menorquins.

Poc hem pogut fer degut a la manca de documentació que aportàs resultats indiscutibles a alguna de les nostres opinions, no prou confirmada.

Com a aportació vàlida, ens conformaríem amb que aquest modest assaig fos un granet d'arena més en defensa de la conservació del nostre minvat patrimoni artístic del que no podem, ni hem de voler perdre res mai més.

**ELS ORGUES DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA
DE CIUTADELLA, CATEDRAL DE MENORCA**

El desaparegut orgue de Casas, de la Catedral de Menorca, en una reconstrucció ideal en base a la silueta que es veu encara als murs d'aquella i els testimonis dels qui la recorden.

L'Església Parroquial de Sta. Maria de Ciutadella és un dels més antics temples alçats a Ciutadella després de la Reconquesta de l'illa per les armes del Rei cristià, N'Anfós III d'Aragó, l'any de l'illa per les armes del Rei cristià, N'Anfós III d'aragó, l'any 1287.

Gairebé tot d'una degué començar a construir-se el nou temple, segons es despren d'una reial ordre de 30 d'agost de 1301, en la qual es dóna llicència per a reunir-se en ella, als membres del General Consell, el que vol dir que, en aquesta data, l'obra devia trobar-se almanco, coberta d'aigües (1).

No ens han quedat documents gràfics que poguessin donar-nos una idea de la seva forma primera. Era un edifici exempt, amb tres portals d'ingrés, dels quals sabem que dos (els que resten al present) eren d'estil gòtic ben adornat.

A punt de complir-se els vuit segles de la seva existència, l'església ha sofert greus atemptats de la naturalesa i del temps, dels amics i els enemics, els quals han anat mudant la seva fesomia original. La "razzia" turca de 1558 fou desastrosa, deixant l'edifici molt enrunat, tot mascarat i calcinades les voltes (2).

Just pogueren, els ciutadellencs començaren la restauració de l'església major, com es pot comprovar en el llibre de Comptes de l'Obraria de l'Església Major de Ciutadella, a partir de l'any 1561 (3).

EL PRIMER ORGUE

No hem pogut esbrinar si abans de la vinguda dels turcs, l'any 1558, l'església de Sta. Maria comptava amb cap orgue; però una vegada arrenjada l'església, la Universitat de Ciutadella, amb l'ajut de bon nombre de particulars (4) decidí dotar-la amb un instrument que s'anà construït entre els anys 1601 i 1602, segons es pot veure en el citat llibre de Comptes de l'Obraria:

El 21 de maig de 1601 es paguen al traginer Toni Ramon "*13 sous per sertes bigas por esse aportada p. los organs*". El 20 d'octubre del mateix any a M.^o Antoni Gornales, 13 lliures i 3

sous per "*Tres quintas e deu lliuras de plom li comprarem per la fabrica del orga*". El dia 20 de juny de 1602 "*per aver pagat a Jaume Puigdorfila, organista 39 lliures, 7 sous... en compte de les estrenes se li prometeren*" (5).

Dels dits comptes es dedueix que Jaume Puigdorfila fou el constructor de l'orgue. Tinguem present que aleshores el mot organista s'usava indistintament per anomenar el constructor (organer) i el qui sonava l'instrument (organista). I cada vegada que se fa un rebut a nom seu, mai es deixa de precisar que es tracta de l'organer. Així, el dia primer de juliol vinent se li paga una altra important quantitat a compte: "*Per aver pagat a Jaume Puigdorfila, organista, 79 lliures per lo mont dells organs...*" A l'endemà, 18 lliures i 14 sous a "*Jaume Puigdorfila, organista, per afinar los organs de dita iglesia*".

L'organer degué venir de fora a principis de l'any 1601 i li llogaren una casa, puix que en el mateix llibre llegim que el 10 d'octubre de 1601 es paguen a "*Gle. Novele 18 lliures per sis mesos la davia lo organista de sensall della cassa*".

Durant tot l'any 1602 es continuà la construcció de l'orgue, comprant-se diversos metalls: plom i estany, per a la fabricació dels tubs, segons consta a l'esmentat llibre de Comptes de l'Obraria.

Per a col·locar l'instrument es degueren fer importants obres de construcció, fent alguna tribuna suportada per vigues i adornada amb les figures dels quatre evangelistes, segons idea i direcció de l'organer Puigdorfila.

La caixa de l'instrument anava tancada amb dues grans portes, segons era ús a l'època del Renaixement. Per tal motiu trobam que, el dia 12 de juny de 1602 es paguen a "*Falip Caymari, saraller 7 lliures, 13 sous per frontises fetas per las portas dell orga*" (6) i el 1 de juliol a Pere Jaume, 2 lliures per la feina que va fer per montar les portes de l'orgue (7).

Aquestes portes estaven decorades i pintades a manera de dos grans quadres, tot amb els seus convenients daurats, segons consta en el citat llibre d'obreria, essent pagades en 4 d'abril de

1602 a M.^o Joan Mas, pintor “2 lliures per serts pamps de or ti avem comprat per lo orga”.

El nom del pintor Joan Mas no compareix més a cap altre compte. Podria esser ell mateix l'autor de les pintures d'aquestes portes? De moment no tenim proves per afirmar-ho.

Les portes tenien dos metres d'amplària per devers quatre d'altària. Cadascuna estava dividida en dos paraments. En els dos superiors hi havia pintats: a l'un, Sant Antoni de Viana, Patró de Menorca i a l'altre, Sant Jordi matant el drac. Els dos paraments inferiors, de major altura que els altres, representaven: el de davall Sant Antoni, la Presentació de l'Infant Jesús al Temple i la que corresponia a Sant Jordi, la Visita de la Verge Maria a la seva cosina Santa Elisabet.

Quan aquest orgue fou substituït, quasi dos segles després, fou desmuntat i les pintures que acabam de descriure foren portades a l'església del Roser i col·locades a les capelles del creuer, de cara al retaule major, on penjaren fins acabada la guerra civil de 1936-1939, en que, bruts i mascarats, es van treure d'allí i, una vagada nets i restaurats, foren emmarcats de bell nou, a manera de retaules i col·locats al presbiteri de la catedral menorquina, un a cada costat del retaule de la titular. El del costat de l'evangeli és el de Sant Antoni i la Presentació i el de la part de l'epístola el de Sant Jordi i la Visitació. Allà es troben en el dia d'avui, necessitats d'una bona neteja.

L'adob fet a la fàbrica de l'església no degué esser el que li pertocava, de manera que, de tant en tant es desprenien pedres de la volta, sense que aquest fet hagués preocupat ningú mai, fins que arribà el 18 de maig de 1626. Un document testimonial explica el que succeí aquell dia: “*El Reverendo Antonio Albertí viendo que cayan tantas piedras, miró en alto y vio como el Arco Mayor de la Igl.^a estava un palmo apartado de su lugar, y hazia grande vicio, dixo al Pavorde que estava a su lado: Señor no se espanta de ver aquella novedad? y assi todos nos alteramos, y luego dixo el dicho Paborde a los clerigos que apartassen; y sacassen de peligro todas las gentes, como se hizo*”.

“*Estando alborotados; y distraidos todos hallose alli junto al Paborde el Señor Pedro Cierra, lugar Teniente del Procurador*

Real a quien rogó el Paborde y le dixo V. Md. embie volando a la Fabrica Real y mande al Maestro Mayor y a los demas vengan a ver esto, y assi lo hizo su Md. y salimos nos de la Iglesia y a la buelta para entrar a ella vino al encuentro de la procession Jayme Roig valeroso, y animoso maestro, que lo es Mayor de la Real Fabrica, y dixo: Señores, no entre nadie que se cae la Iglesia...”

El mestre de fàbrica, continua la relació, féu portar gran quantitat de feixos de llenya, per fer una mena de llit que reeixí a col·locar sota la volta que amenaçava caure i havent pujat a la trona de pedra que s'alçava al mig de l'església digué: “*Hermanos salganse todos del peligro y estense alerta (haviendo ya el tiempo que las gentes estaban por faxina arrancado el órgano mayor...) y tras el toda la maquina se vino en tierra con grande estruendo y rumor que se sintió de muy lexos...*” (8).

L'actitud decidida i l'ardiment dels presents féu possible que, en aquesta ocasió se salvassin gran quantitat d'objectes de culte i la valuosa trona de noguer. Observam que es té gran cura a rescatar l'orgue instal·lat feia quasi 25 anys.

No havien acabat les obres de reconstrucció de l'església i havien reinstal·lat l'orgue, segons consta al llibre de l'Obraria de l'Església Major de Ciutadella corresponent a l'any 1626: “*...i pagar 12 reals castellans se dona al referit M.^o Bals p. son treball de venir en Ciutadella y adobar la orga...*” (9).

Les obres de consolidació i reconstrucció de Santa Maria continuaren els anys venidors, sense, per açò, interrompre el culte. L'òrgue precisà d'una nova reparació durant l'any 1634, la qual realitzà el referit Mtre. Bals: “*Als 10 de xbre 1634... adobar lo orga amb Bals quil adoba...*” (10).

L'instrument devia tenir un ús continuat segons es desprèn dels pagaments que es fan a l'obrer encarregat de la neteja i de manxar a l'orgue. Durant anys, aquesta tasca està en mans de Pere Triay, a qui trobam ja l'any 1616: “*Item a 9 sep. 1616, 4 ll. 10 s. pedag a Pere triay p. mitja Anjada de manxar lo orga*”. I 10 anys més tard: “*A 16 de feb (1626) 2 s. pagui per polisa a*

Pere Triay abons.^{te} de son salari i de granar la iglesia y menxar lo orga" (11).

Durant el segle XVII, en arribar la festa de Nadal, l'orgue s'il·luminava especialment, amb gran nombre de candeles i s'adornava amb ramells de taronjes. Per aquesta raó es concedia cada any, una subvenció a l'organista. Així consta, des de l'any 1634, fins al 1645. L'any 1640 l'organista M.^o Antoni Fanals rebé 5 sous i 8 diners "*Y son per les candeles y taronges se li donen per adornar lo orgua en las matines de Nadal*" (12).

L'any 1648 trobam encara càrrecs de pagaments fets per manxar l'orgue, que desapareixen a finals d'any i no hem tornat trobar en els anys venidors.

Pensam que l'instrument no estaria en bones condicions, perquè l'any 1650 es tractà de renovar-lo, segons afirma l'Arxiduc Lluís Salvador (13). Aquesta renovació no es degué dur a terme, de manera que quan el Bisbe de Mallorca, Diego Escolano, realitzà la visita pastoral a l'illa de Menorca l'any 1658 i féu inspeccionar l'orgue, el degué trobar en prou mal estat, per obligar a una reparació immediata, amb la pressió d'una sanció pecuniària, com no la fessin de seguida; "*...sea visitat lo orga so pena de sis lliures dins lo pnt. aña*" (14).

Aquesta vegada es degué restaurar l'orgue, perquè a les visites pastorals posteriors no se li troba defecte important, com es pot comprovar a les de D. Pere de Alagón, de 8 de maig de 1686, on diu que l'estat de l'orgue és "*decent*", i el mateix a la que repetí l'any 1695 (15).

Els esdeveniments polítics del segle XVIII deixaren l'església de Menorca molt desarrelada, malgrat la seva dependència nominal a la Seu Mallorquina. El vell instrument de la Parròquia Major de Ciutadella anava cap el segon centenari de la seva construcció i es trobava molt deteriorat, per no dir quasi inutilitzat. Així ho manifesta el Mestre de Capella als Jurats en un memorial de 18 de juny de 1780: "*lo orga de la Pl. Ig.^a de Ciutadella necessita de remendar, altrament prompte no se podra tocar lo que se preposa a V.M. para que veyen que medis se han de pendrer sobre de esto*" (16).

En aquesta ocasió es decideix, per 11 vots a favor, esperar altra ocasió favorable i el proper dia 2 de juliol, prengueren l'acord d'adreçar-se a la Parròquia per saber quina contribució podria aportar a la reparació de l'instrument (17).

Aquestes converses s'allargaren, sense cap resultat, fins l'any 1783 en que el clergat de la Parròquia comunicà a la Universitat que, en ocasió de l'estància a Ciutadella del famós organer Lluís Scherren, constructor de l'orgue de l'església del convent del Carme de Maó, se li havia demanat que fes una inspecció al de la parròquia de Ciutadella, *"qui despues de vistas y reconegudas ha trobat ser aquellas indignas y que en breu no se podran sonar y ha feta una explicacio per construhirse unas de novas.."* i li remarcà que *"perdent esta ocasio, en dificultad se trobarà un mestre tant famos que puga fer las ditas orgas"...* *"i que no vera en Menorca fins de aqui en aany y mitx, ha promes si se ajusta en nosaltres de tornar a Men^{ca}"* (18).

El Consell comprengué la importància d'aquest comunicat i convocà Consell extraordinari, el qual prengué la determinació de posar-se en comunicació amb l'organer Scherren i aclarir el que costà el que havia instal·lat a Maó i *"si el enten que Nra. U^{tt}. adames de la fusta per las obras exteriores y secret deura igualmente contribuir la fusta per los flautats. Y en tot cas que podra costar tots los materials que haura de contribuir Nra. U^{tt}. adames del preu que ell demana, com tambe que material de la orga vella vol que ly cedesque Nra. U^{tt}."* (19). A la vegada, el Consell demanà a la Parròquia què podrien abastar les subscripcions particulars fetes amb tal motiu.

El 6 de juliol del mateix any es comunicà al Consell que *"lo Mag^h. Jurat Clavari a trobantse a Maho entrepella segons lo resolt per V^s. M^{des}. ab las personas havia de parlar sobre las orgas y verbo manifestar a los entrepellements que tingue ab ditas personas para que en vista de esso vejen en lo que ha de fer y obrar per porer passar avant"* (20).

El 20 de juny vinent encara es demana als Jurats si es podria *"lograr alguna bona partida per paga dits orgas, los quals respongueren que pensaven segons las diligencias que ha circa*

dos años havien practicades per dit fi"; però considerant lo necessari que era *"puys se veu aqueixa inhabilitada per porerse tocar es mon sentir se fasse aquella"* (21).

La Universidad no es veia en coratge d'enfrontar-se amb una obra de tal magnitud i demanà al Comte de Cifuentes que volgués fer arribar un Memorial al Rei en nom d'ells.

Amb tot i amb açò no degueren arribar a cap resolució pràctica i Lluís Scherren no tornaria a tenir contactes amb Menorca fins 10 anys després, per qüestió dels orgues d'Alaior i de Sant Francesc de Maó.

L'instrument seguí en molt mal estat, de manera que a partir de 1794 les referències a reparacions de l'orgue i comptes per obres són molt nombroses.

El canonge Honorat Ros s'establí a Ciutadella per una temporada, per dedicar-se a la restauració de l'instrument, a partir del mes d'abril de 1794, fins ben entrat l'any 1795, hostatjant-se al convent dels agustins del Socós (22) pagant la Reial Universitat la quantitat de quatre sous diaris per a la seva manutenció, la qual abonà també al canonge Ros, la quantitat de 60 lliures i 6 sous per a la seva feina (23).

S'empraren camusses noves i fil de ferro i de llautó, portat de Reus (24) i el fuster Ramón Gelabert renovà flautes de fusta, contres, manxes i arrenjà el teclat (25).

Els Jurats de Ciutadella devien estar molt interessats en el manteniment de l'instrument i de que hi hagués un organista de qualitat per a la major solemnitat de les funcions religioses a l'església major i amb tal fi s'adreçaren al Bisbe de Mallorca, pregant-li que permetés que un dels beneficis creats en la Parròquia de Santa Maria fos per a l'organista i que aquest benefici s'atorgàs per concurs, a qui demostràs una major habilitat (26).

Finalment decideixen invertir la quantitat de 2.000 lliures en la restauració de l'orgue.

EL SEGON ORGUE

Aleshores havia arribat a Ciutadella l'organer de Sant Llorenç de El Escorial, Sr. Josep Casas i Soler, que endemés de la instal·lació dels grans orgues del monastir de Sant Llorenç, havia construït el de la Catedral de Sevilla, per a fer-se càrrec del nou orgue que els frares agustins del Socós li havien encomanat.

Sabedors els Magnífics Jurats de Ciutadella de l'estada d'aquest il·lustre artesà es posaren en comunicació amb la comunitat de la Parròquia, fent-li present que l'orgue que hi havia a l'església no era suficient i que consideraven convenient substituir-lo per un instrument nou, segurament amb el desig de que la Parròquia, que s'esperava fos erigida en Catedral de Menorca, comptàs amb un instrument adient amb la seva nova i alta categoria.

Els Jurats consideraven que aquelles 2.000 lliures, més una quantitat igual que es pogués recollir amb la col·laboració de la comunitat parroquial, podrien destinar-se a la instal·lació d'un nou orgue que podria endreçarse al mestre organer, Sr. Casas (27).

La comunitat no es decidia i la Reial Universitat es dirigí novament a la Parròquia (28), recordant la magnífica ocasió que s'oferia, en comptar amb un organer de tanta fama a Ciutadella i escrigué en termes semblants al Bisbe de Mallorca, donant-li a conèixer com estava de vell i destrossat l'orgue de Santa Maria de Ciutadella (30) i que amb els materials aprofitables que es poguessin treure d'aquest, es podria tenir un orgue nou, que donàs categoria a l'església, futura catedral de Ciutadella.

Finalment s'arribà a un acord i a finals de l'any 1795 es convingué el contracte entre la Universitat i l'organer. Segons

resolució del Consell de 15 de setembre d'aquest any, es pagarien 500 lliures a compte del treball de l'organer, Sr. Josep Casas (31) el qual presentà un projecte dient que l'orgue, sense esser un dels més complets, seria un dels millors que havia construït en la seva vida.

La construcció començà el primer de gener de l'any vinent, havent-se ajustat el preu de 5.500 lliures i casa franca per dos anys, que era el temps calculat per realitzar la seva obra. Se li donava també l'orgue vell.

Mentrestant s'anà construint la caixa i es contractà l'escultor Antoni Schrans per a decorar-la i daurar-la després. El cost de la decoració de la caixa fou de 180 lliures.

S'havien nomenat dos inspectors: El Sr. Mateu Arbona i el Sr. Josep Capella, per testificar si aprovaven l'obra de l'escultor, la qual fou totalment admesa (32).

L'organer volia assebentar-se de que, en partir de Menorca, hi hagués alguna persona entesa qui pogués imposar-se del mecanisme d'una màquina tan complicada a fi de corregir qualsevol deficiència que els canvis de temps, temperatura o humitat, poguessin produir a l'instrument.

En la seva tasca l'havia ajudat el frare agustí P. Rafel Bru (33) molt bon organista, segons testimoni del mateix Josep Casas i considerava que seria la persona més adequada per aquest menester, quan ell partís; però l'any 1797 el Pare Bru havia estat destinat al convent del Toro, per la qual cosa els Jurats de Ciutadella suplicaren al Superior dels Agustins, prengué en consideració la possibilitat d'enviar-lo novament a Ciutadella.

Acabats els dos anys, no s'havia pogut dur a terme el projecte definitiu, per no haver disposat l'organer més que dels materials provinents de l'antic orgue i de 2.500 lliures. De manera que el Sr. Casas presentà una instància als Molt Magnífics Jurats demanant si desitjaven veure acabada la seva tasca, perquè havia enllestit els tubs de 2 registres de clarins, que s'havien de col·locar encara, a la façana de l'orgue (34).

El nou instrument s'instal·là damunt l'entrada de la capella

de la Mare de Déu dels Dolors, en front del portal lateral de l'església, avui capella de la Puríssima. En el seu origen la capella tenia una volta ogival, idèntica a la de les altres capelles; però per acomodar els orgues s'havia construït una altra volta i un portal d'arc carpanel, que foren definitivament enderrocats en la reforma feta pel Bisbe Pascual entre 1939 i 1941.

No podem assegurar si el lloc era el mateix on hi havia l'orgue antic, encara que sia el més probable i que solament es feren algunes obres de consolidació i s'arranjà l'escala i la tribuna, doncs les despeses fetes per aquesta raó no foren molt grosses (35).

L'orgue era de grans proporcions. De part de dalt de l'arc d'entrada de la capella de la Puríssima es pot veure encara marcat al mur, l'arc superior del mateix. Les dimensions del retaule serien, llavors, d'uns 9 metres d'altària, per 6 d'amplària.

Li mancava emperò, la grandiositat arquitectònica de l'orgue del Socós, per no formar cap cos sortit, sino que el front de la caixa feia façana amb la paret, quedant empotrat en part, dins el buit que formava l'arc superior de la capella, darrera la qual es trobaven també, les manxes.

Els tubs corresponents als registres de trompeteria eixien horitzontals, perpendicularment a la façana de l'instrument, de part damunt de la consola dels teclats i el retaule estava coronat per un escut de Ciutadella, timbrat d'una corona reial moderna (36).

La consola dels teclats estava encletxada a la caixa de l'orgue, a la manera dels orgues espanyols de l'època. Tenia tres teclats manuals que corresponien respectivament al Gran Orgue, Cadireta i Ecos (37), segurament de 4 octaves, amb 51 tecles, com acabava de fer l'organer Casas a l'orgue del Socós, i les contras probablement d'una sola octava cromàtica de 12 teclons. L'orgue tenia 60 registres (38), nombre certament elevat (recordem que l'orgue de Santa Maria de Maó en té 52), si bé tenim el testimoni de l'organer qui, segons diu textualment, "*será uno de los mejores que haya construído en su vida*" (39).

De testimonis orals de persones les quals arribaren a sentir

aquest instrument, sabem que eren molt notables els registres de llengüeteria i la trompeteria, de sonoritat solemne i grandiosa.

Suposant com a cert que els teclats fossin de 51 tecles i tenint en compte el nombre de 60 registres, la quantitat de tubs que composaven l'orgue havia de sobrepassar els 3.000, possiblement atracant-se a la xifra de 3.300.

Se li feren diverses reparacions l'any 1811, intervenint-hi, possiblement, l'organer Joan Kyburz (40) i també en anys successius. L'any 1936 es trobava en molt mal estat, amb una sèrie de registres que no funcionaven, mancant-li un nombre considerable de tubs.

El dia 5 d'agost de 1936, després de 9 dies de que la bogeria de la turba hagués començat la tasca de devastació de la Catedral, l'orgue fou destruït totalment. S'arrabassà la caixa i retaule i les trompes, tretes al carrer foren destrossades pels al.lots, fets bocins els tubs de fusta i tot el llenyam es cremà a la mateixa plaça de la catedral.

Durant molt de temps l'estany provinent de l'orgue, l'aprofitaren els llauners i ferrers per a soldar.

NOTES

- (1) Rosselló Villalonga, Joan.— Historia de la Catedral de Menorca, pág. 10.
- (2) Barceló i Caymaris, Francesc.— Escritos Históricos relativos a Menorca, tom II, foli 15. (Biblioteca de l'autor).
- (3) "Comptas de Obraria de la Iglesia Major de Ciutadella, Socós, San Francesch, Santa Clara, l'Hospital y el Toro, anys 1561 a 1601". (Arxiu Municipal de Ciutadella).
- (4) "Comptas de Obraria..." (ob. cit).
- (5) El mot "organista" el trobam indistintament per anomenar el constructor, avui organer, i el músic, que ara en deim organista.
- (6) "Comptas de Obraria..." (ob. cit).
- (7) id. id. id.
- (8) Rosselló Villalonga, Joan.— ob. cit.
- (9), (10), (11) i (12) Obraria de la Iglesia Major de Ciutadella. Comptas anys 1595 a 1666. (Arx. Mun. Ciut., reg. núm. 8).
- (13) La Isla de Menorca en texto e imágenes. Ciutadella 1980, tom II, pàg. 223.
- (14) Visitas Pastorales 1658-1799. (Arxiu Diocesà de Ciutadella, caixó B-I, c-1).
- (15) Visitas Pastorals... (ob. cit.)
- (16) Llibre de Consells desde 1775 fins en 1781 inclusive... (Arx. Mun. Ciut., acta corresponent al dia 18 de juny de 1780, reg. núm. 63).
- (17) Llibre de Consells... (ob. cit.)
- (18) Llibre de Consells, tom XXXII, anys 1781-1785. (Arx. Mun. Ciut., reg. núm. 64).
- (19), (20) i (21) Llibre de Consells, tom XXXII (ob. cit.)
- (22), (23), (24) i (25) Papers del lligam ("Clavariato, anys 1761-1800". (Arx. Mun. Ciut.)
- (26) "Registre de Cartes Misives desde lo año 1790 a 1800". (Arx. Mun. Ciut., reg. núm. 84)
- (27) "M. R^{nt} Sr. Economo i R^{da} Comunitat: Desitjosos nosaltres dal lustra de la sua P^l. Ig^a. y considerant que es elegida per Catedral de la isla y per la residencia del Ilm. Sr. Prelat Ecc.^t, com se te present no son sufficient las orgas que se troban en la matexa, nos ha fet esto dis-correr del modo que se podria fer, per lograr una nova construcció de

unas orgas novas corresponent a esta P^a. supost que se troba en esta ciutat el mayor famos organista y havem pensat si lo Il^m. Sr. Bisbe de Mallorca comutaria aquellas 200 lliures qui estavan destinadas per cubrir la dita Parr. en ditas orgas y pensam se logran; pero no seran bastants per el valor de la mitat de las matexas, nos ha fet discorrer prendre medidas novas prob. attanent á lo sobra dit, correspondrá en ayuda de ditas orgas en una partida qual sera possible, pero ab esto se considera no será encara bastant, per lo que tenint present que V.M. tant en particular, com per la Com^{at}. contribuirán en alguna partida per ditas orgas, atanent han de servir per mayor honra y gloria de Deu N^{tre}. S^r. y lustra de la sua Ig^a. esperam pendran esto en consideració y nos avisaran de la sua determinació, pues no se pot passar a tractar cosa alguna que no sapia si se podra correspondrer en el contracte fayador. Vivament desitjariam poguer tenir esto affecte qui seria en tot temps un viva memoria y corona de tots nosaltres, per haver projectat y posat en obra un edifici tan lustros per nostra terra". (Registre de cartes Misives desde lo año 1790 fins a 1800", 16 de juliol de 1795. Arx. Mun. Ciut.)

(28) i (29) id. de l'anterior.

(30) "...en consecuencia de lo qual los exponentes han discurrido seria muy util se palicase dicho dinero para la construcción del nuevo organo, en atención fr ser muy vieco y descompuesto eo que se encuentra en esta parroquia, mayormente proporcionarse la ocasión de hallarse en esta isla Don Jose Casas, uno de los mas famosos maestros de organos del Reyno, para la iglesia del Convento de Agustinos pues empleandose los materiales del otro vieco organo, con mucha conveniencia podria lograrse un organo nuevo correspondiente a la Ig^a. Pal. y parece que caeria mui al caso, supuesta queda honrada y promovida a Catedral. Por lo que acuden los exponentes a V. M. Rma. para que tenga a bien permitir que las otras 2000 L. se apliquen por la construcción de otro nuevo organo, distribuyendo a este respecto las ordenes que tenga por conveniente. Gracia que espera merecer de la bondad de V. M. Rdma. e implorar etc., etc...". (Registre de cartes... etc., ob. cit., setembre de 1795).

(31) Registre de cartes..., etc., obra cit.)

(32) "Muy R^{do}. P. M^{na}: Muy Sr. nuestro: El Sr. D. Josef Casas, organista, que lo es de un nuevo organo que hace trabajar esta Universidad en esta nueva catedral nos ha informado: que este organo, sin ser de los mas grandes sera uno de los mejores que haya trabajado en su vida, que luego de concluido tiene que partirse para su casa y seria muy posible que partido él, a la primera alteración de tiempo, se observase alguna, en esta nueva y dilatada máquina, como sucede muy a menudo sin que la pueda prevenir el artista mas advertido, que alguna

persona de habilidad y conocimiento, presenciase su trabajo y mas ahora, que ha empezado a plantar el tal organo, para imponerse en su mecanismo y que si omitimos la tal diligencia, nuestra mission podria ser muy sensible, tanto al citado Casas como a esta Universidad que una friolera de nada, faltando persona de conocimiento en el particular podria causar un trastorno, que pareceria cosa mayor, con grande descredito del artífice y no pequeño gasto de esta Univ^d. teniendo que embiarlos tal vez al continente para una naderia que podria remediarse en pocas horas. En conseqüencia de tan importante aviso, le havemos rogado al Casas, de qual persona podriamos valernos para el desempeño y nos ha dicho que la unica persona de talento y havilidad para aquello en la isla, era el P. Rafael Bru, religioso agustino, añadiendo que era el mejor tocador de orbano que el hubiese visto tal vez en su vida, pero como quedamos informados que el expresado Bru esta de conventual en el Toro, rogamos a V.M.R.P. tenga a bien distribuir las ordenes que correspondan en calidad de V^{rio}. Prov^l. que es de estos conventos para que podamos tener en este de Ciudadela al citado P. B., al tiempo que se ira plantando el organo para el indicado fin, favor que nos prometemos dela bondad y atencion que caracterizan la persona de V.M.R.P. interin que rogamos a Dios dilate y prospere los importantes dias de V.P. como lo suplicamos en Ciudadela de Menorca y Sala de la Univ^d. Genl. á 27 de Julio de 1797. B.L.M.D.V. M.R.P. Sus muy atentos s^{dores}." (Carta dels Jurats de Ciutadella).

(33) Clavariato, ob. cit.

(34) Llibre de Consell... núm. 66 (ob. cit.)

(35) Clavariato, ob. cit.

(36) Martí Camps, Fernando.— "Las Iglesias de Menorca, apuntes referentes a sus antecedentes históricos, mobiliario litúrgico etc." (inèdit).

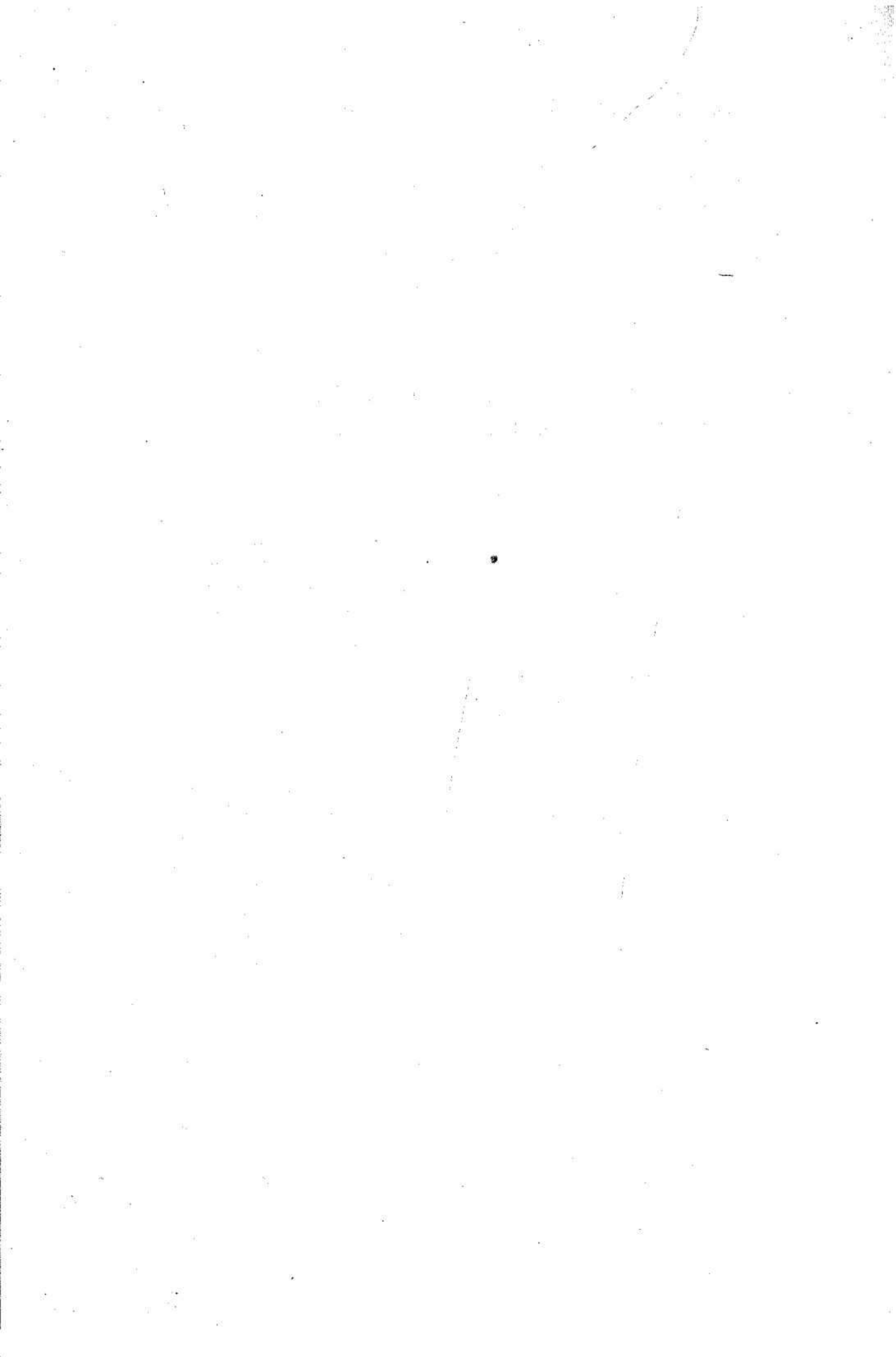
(37) Revista "HONDERO", Ciutadella 1939. Núm. 26, pàg. 4.

(38) Martí Camps, Fernando.— Ob. cit.

(39) Registre de cartes misives... (ob. cit.)

(40) Carta de Joan Kyburz al P. Guardià del Convent de Sant Francesc de Ciutadella de 4 d'Octubre de 1811. (Arx. Dioc. de Ciut., caixó B-IV, b-3).

**ELS ORGUES DEL CONVENT DE
SANT FRANCESC DE CIUTADELLA**

El primer convent de franciscans de Ciutadella fou construït "*extramuros*", a la vora del port. En el segle XVI els frares obtingueren permís per edificar un nou convent a l'interior de la ciutat, que ocupà l'espai actualment limitat per la façana de la plaça del Born, des d'el carrer de la Puríssima fins a la plaça dels Pins i aquests dos carrers, mentre que per la part de darrera arribava fins a l'actual "*cuantramurada*". L'església es començà a finals de segle, constant la data de 4 de desembre de 1583 a la clau de la primera volta i fou beneïda l'any 1607 en haver-se posat la darrera clau.

EL PRIMER ORGUE

Una de les primeres providències, una vegada acabada l'església, fou la de dotar-la amb un orgue que comanà el P. Guardià del Convent, Fra Aleix Cortado a l'organer Guillem Barrera, qui rebé per la seva feina la quantitat de 298 lliures, 6 sous i 8 diners. Aquest primer orgue de la nova església de Sant Francesc s'acabà l'any 1614 (1).

EL SEGON ORGUE

L'any 1726, essent Guardià del Convent, Fra Ramon Barceló, es construï el segon orgue. Aquest instrument es fabricà encara segons el tipus dels orgues espanyols del Renaixement, amb dues grans portes que tancaven la caixa i s'obrien quan s'havia de sonar.

El constructor fou l'organer català Josep Boscà, qui el començà el mes de febrer de 1726 i rematà l'obra el 17 de juliol del mateix any. Sabem que aquest instrument es trobava a dalt el cor, per que allí dalt es construï una cambreta tancada per disposar-hi les manxes.

Les portes que tancaven l'orgue estaven pintades, segons costum de l'època. A una d'elles hi estava representada la figura de la Puríssima i a l'altra la de Sant Francesc d'Assís (2).

Entre els anys 1730 i 1732 se li feren diverses reparacions i adobs. Es netejà i s'arrenjaren els tubs de fusta, costant aquesta reparació, 18 lliures. També foren reparades les manxes, treball pel que es pagaren 7 lliures i també la cambra on aquestes s'allotjaven, essent el cost d'aquesta obra de 30 lliures. A instància del Pare Guardià, Fra Ramon Barceló, se li afegí un registre de clarí, pel que pagaren 9 lliures i 4 sous (3).

Segons es pot deduir en estudiar alguns dels orgues encara existents en la actualitat, sortits de la mà de l'orguener Boscà, podem suposar com fou aquest orgue de Sant Francesc:

Comptaria amb un sol teclat manual de quatre octaves, possiblement incompletes (45 tecles) i d'un pedalier molt senzill d'una octava, solament amb els tons naturals (8 teclons).

Els registres bàsics degueren esser: Flautats de 8', bordó, Nasard, Quinzena, Plens, Corneta i Cimbalet, que són els que apareixen a l'orgue de l'església de St. Sever de Barcelona, construït per Boscà l'any 1721 i en el que erigí a la parròquia de Seringena en 1746, que es veu més ampliat, amb registres de flauta de xemeneia, nasards de 12, 15 i 17, baixons-Clarins de mà dreta i Rossinyol (4).

EL TERCER ORGUE

Havent-se construït dos orgues monumentals a Ciutadella, un al convent dels Agustins i l'altre a la recentment constituïda, Catedral, els franciscans pensaren també, en dotar la seva església amb un nou instrument.

Aleshores s'estava realitzant a la Parròquia de Maó el muntatge del grandíols orgue encarregat pel Dr. Gabriel Aleñar, als organers suïssos, provinents de Barcelona: Francesc Otter i Joan Kyburz.

A les clàusules del contracte signat, els organers es comprometièn a no començar cap altra obra mentre no haguessin finalitzat el de Santa Maria de Maó (5).

Açò no impedí a l'organer Kyburz de mantenir converses

amb el Pare Guardià del convent de Sant Francesc de Ciutadella, Fra Antoni Llambias, al qual escrivia el 16 de juliol de 1810:

“Muy Rev^{do}. Señor: En contestacion de la suia muy apreciada del dia 13 del que rige remito a Vmd. el Papel donde son firmados los S^{res}. fiadores y me parece que esta muy bien guardado en Sus manos a Su Archivo. Juntamente va la una de las dos contratas idénticas; la otra me la conservaré para mi Gobierno.- No tengo dificultad de consentir, que los pagos se hagan en el intervalo de ocho meses en lugar de los seis; asi mismo el año despues de aver entregado el organo, si alguna cosa hubiese hecho movimiento, se hubiera descompuesto, lo que no creo, lo repassaré y compondré sin otra augmentacion de gasto, sino el del camino de ida y vuelta en caso que no me hallasse en Ciudadela ô en esta isla.- El primer pago de las 600 L. podrá Vmd. mandar quanto antes para hazer las provisiones de maderas y estaño yngles y en poco tiempo compraré otra partida. Tambien he escrito en catalonia para que me envien diferentes materiales necesarios. Con esso quedamos enteramente arreglados, y confio, que quedará Vmd. satisfecho de mi obra; me resigno a sus ordenes y S.M.B. Su mas at^{to}: servidor. (firmado) Juan Kyburz organero” (6).

L'interès en dotar l'església del convent amb un orgue construït per un organer de tant de nom, degué esser extraordinari. Es cercaren diners i almoines per tots els costats i els mateixos frares del convent no dubtaren en prescindir del que els hi pertocava, fins arribar a vertaders sacrificis, per tal de poder reunir el que'ls mancava, segons podem veure a una curiosa *“lista y nota de lo que contribuiran los Religiosos particulares per lo orga nou y de lo que resol y determina la comunitat sobre este particular”* (7), on renunciem a les robes que'ls corresponen per aquell any: túniques, robes de panyo, mocadors, mantos, etc. Al refectori, a prescindir de *“principi”*, de formatge a migdia i al vespre, del vi i, fins i tot, els predicadors del xocolata qu'els hi corresponia per sermó. Endemes es suprimeixen les despeses de Nadal: aiguardent, torró, ametlles i la resta del que s'acostuma en aquestes festes i si açò no fos encara suficient,

“llevaran altres gastos que appexeran ben vists a la major part de la com^d., la qual el present resol y determine que el S^r. subsindich tengue a be emplear per dit gasto 400 lliures de las que te en deposit y lo restant quedera per subsidi y sustento de la comunitat y tant solament se podrà emplear per dit gastos del orga lo que podra aumentar dit deposit ab las llimosnas o reduhit y llevant alguns gastos de la comunitat segons lo expresat. Esto es lo que resol y determina la comunitat vuy die 29 maig 1810”.

L'organer envià el contracte i plànol de l'orgue, dissortadament descomparegut, al Pare Guardià en aquests termes:

“Muy R^{do}. Padre Guardian y Padre Lector, aqui remito a Vmds. la contrata la qual esta firmada por mi y el S^r. que me haze de fiador, falta ahora que sea firmada de la parte de Vmds, y que se haga una copia también firmada de Vmds., la qual se me ha de remitir luego, y la firmaré yo tambien. Las maderas ya han subido de precio, de manera que tendré que pagar a la primera partida ya 20 duros mas, y es peligro que suben todavia, por esto es mejor quanto antes arreglar todo. Este será la Planta del Organo con algunas pocas mudanzas, dicho plan me haran el favor de remitirlo luego junto con la contracta, para que puedo y arreglar sus dimensiones a saver el fondo de las caxas. Me resigno a sus ordenes y S.M.B. su mas at^{to}. servidor”
(firmado) *“Jⁿ. Kyburz organero”* (8).

Es començà la construcció a principis del mes d'octubre de 1810, just acabat el de Santa Maria de Maó, que havia estat entregat el 28 de setembre d'aquell any (9).

El pressupost de l'obra ascendí a quatre mil dues-centes lliures catalanes, sense comptar la caixa exterior, de les quals l'organer Kyburz n'havia rebudes solament sis-centes trenta-cinc en el mes d'abril de 1811, malgrat les llimosnes rebudes del Bisbe Juano, de gremis i entitats diverses i de particulars (10).

Les dificultats polítiques i econòmiques, augmentades per la guerra entre espanyols i francesos, retardaren la construcció. Les llimosnes recollides no eren a bastament per a complir els pagaments, malgrat la bona disposició de l'organer qui, en data

de 4 de setembre de 1811 escrivia en aquests termes al P. Guardià: *“Muy Señor mio y Dueño: He recibido su apreciada por manos del Señor Antonio Orfila, y el mismo me entrego los doscientos duros a cuenta del pago vencido por el mayo último. Lo siento mucho, que cuesta tanta pena en recoger las limosinas, y creo, si las intenciones son puras de los que han de contribuir, no habria de mudar nada en su concepto el lugar, donde se trabaja el organo; pero soy persuadido, que quedaran satisfechos a su tiempo. En quanto a las medidas de la caja, podré venir por la semana de Natividad, y asi me servirá este paseo juntamente de un recreo, y se podrá explicar largamente la construcción de las caxas. Tambien se podrá tratar con S. Ill^a, sobre el organo de la catedral. Entretanto me resigno a sus ordenes, y me encomiendo a sus oraciones y benigna proteccion S.M.B. Su mas Sub^{l^o}. Servidor, Jⁿ. Kyburz”*.

Una part important de la construcció degué tenir lloc a Maó, on l'organer devia haver montat un taller, malgrat haver construït l'orgue de Maó als seus tallers de Barcelona, segons es desprèn d'un memorial de 18 de gener de 1811, adreçat a la Universitat de Maó, en la que declara com es veié obligat a deixar *“la major parte de sus utensilios tanto domesticos como los de la arte que professa, con varias piezas principiadas y acabadas, lo qual ahora le haxe mucha falta para trabajar otro organo”* i demana un salvaconducte per poder traslladar-ho a Maó (11).

L'organer passà a Ciutadella diverses vegades, per acordar les característiques de la caixa que havia d'allotjar els tubs i mentrestant Antoni Pons presentà un pressupost per a la fabricació d'aquella per valor de 234 lliures i Carles Serra un altre, per 170 lliures, que fou l'acceptat, compromentent-se en el contracte signat entre ell i el subsíndic del Convent, Jona Pomar a *“fer la caxe nova del orga”* (12).

L'orgue costà 3.645 lliures, 3 sous i 2 diners, que l'any 1813 no s'havien fet efectives encara, deguent fer els franciscans diversos emprèstits per poder pagar els terminis a l'organer Kyburz (13).

L'instrument quedà instal·lat el dia 6 de juliol del mateix any de 1813 i fou solemnement entregat en presència del Bisbe Diocesà, Pere Antonio Juano, del Síndic Apostòlic del Convent de Sant Francesc, Dony Bernat d'Olives i altres distingides de Sant Francesc, Dony Bernat de Olives i altres distinguides persones.

S'havien nomenat tres inspectors per comprovar si s'havien complert les clàusules del contracte i que l'instrument s'entregava en les condicions estipulades. Aprovaren l'instrument: el prevere Josep Febrer, organista i Mestre de Capella de la Catedral de Ciutadella, Onofre Rexart, organista de la mateixa Catedral i Fra Tomàs Cardona, de la religió dels agustins i organista a la seva església del Socós (14).

L'orgue s'alçava al mateix lloc que l'antic instrument de Boscà, al capdavant del cor i al mig del mateix. La caixa, decorada, no destacava per la seva monumentalitat. Constava de tres teclats manuals de 4 octaves i un pedaler d'una escala completa de 12 teclons, tot seguint la tònica general dels organers espanyols, els quals mai donaren importància al pedaler, arraconat sempre al paper de reforç dels baixos.

Tenia 25 registres i destacaven els flautats per la seva puressa de sò i els plens i la trompeteria per la seva sonoritat grandiosa (15).

La distribució dels registres degué esser, segons trobam en els orgues de Kyburz, del tipus següent:

CADIRETA

Flautat
Octava
Nasard 12
Nasard 15
Corneta
Cromorn
Flauta Travessera

GRAN ORGUE

Flautat 8
Flautat 16
Octava
Quinzena
Fornitura
Plens
Címbala
Nasard 12

ORGUE D'ECOS

Flautat 8
Tapadet 8
Veu humana

Nasard 15
Nasard 17
Corneta Magna
Trompeta Reial
Baixó / clarí

PEDALER

Contrabaix
Baix

Sofrí el mateix vandalisme dels altres instruments de les esglésies de Ciutadella, just començat el mes d'agost de 1936 i no en quedà vestigi d'ell.

NOTES

- (1) *"Llibres Antics del Cont (...) se troben cosses rememorables del Cont de S^t. Fran^s. de Ciutadella"*. Arxiu Diocesà de Ciutadella.
- (2) Id. de l'anterior.
- (3) " " "
- (4) *"Els orgues de Catalunya"*, Barcelona 1982. Descripció feta per Gerhard Greuznig.
- (5) Francesc Hernández Sanz, *"Organo Monumental de la Parroquial Iglesia de Santa María de Mahón"*, Maó 1899.
- (6) Arxiu Diocesà de Ciutadella. Caixa B-LV, b-2.
- (7) " " " " " " "
- (8) " " " " " " "
- (9) " Històric de Maó. Carpeta *"Organo"* del lligam *"Parroquial Iglesia de Sta. María de Mahón"*, document XXVI.
- (10) Arxiu Diocesà de Ciutadella. Llibres antics del Cont., etc.
- (11) " " " Caixa cit.
- (12) *"Contracte entre Mestre Carlos Serre y el señor Juan Pomar subsindich del Convent de St Francesch de Ciutadella ab que jo dit Carlos Serre me oblich a fer la caxe nove del orga que se treballa per dit convent dins el termini de sis mesos per valor de 140 lliures monede de Mallorca donantme el convent tota la lleñe necessaria que deure arrencar del puesto ahont se troba salvo lo que expecte a picapadrer, posant a expenses meas tota la aygua cuita que sera necessaria per dita caxe, la que deure posar a sun lloch aexpenses meas, accepto lo que expecte a picapedrer y ferrer cas sien necessaris alguns ferros per lligar o elevar las bigas mestres qui euran de sustentar lo orga que deura el convent subministrar, donantme el S^r subsindich 24 ll. el primer die que comensare la obre que sera die 25 Maig del any corrent. 50 ll. despres de 3 mesos de haver comensat la obre, y lo restant acabade y posade dita caxe la que deura ser a satisfacio del S^r Dⁿ Juan Kiburz organista de tal manera que si ell encontre alguna pesse qui no sie a la sua satisfacio la deure tornar fer axi com dit organista dispondra. Esto es lo que havem concertat i dispost vuy die 25 Maig 1812 y perque tengue el seu valor i efecte lo firmam los dos de nostres propias mans."* Firmat: "Juan Pomar Subs." i "Carlos Serra".

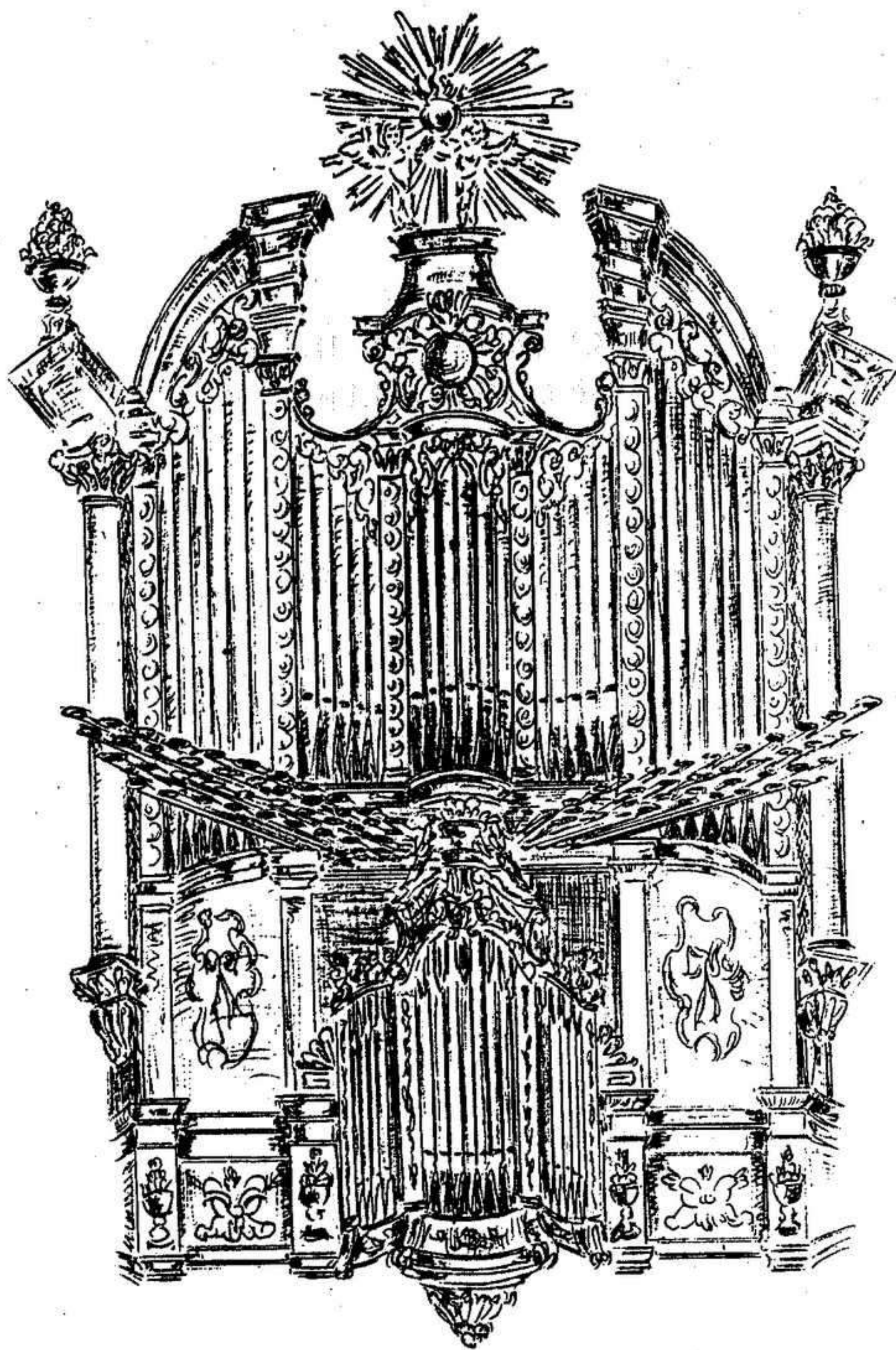
- (13) Arxiu Diocesà de Ciutadella. (ob. cit.)
- (14) A una nota a peu de pàgina a la seva obra sobre l'orgue de Sta. Maria de Maó, el Sr. Hernández Sanz afirma que construí l'orgue de Sant Francesc de Ciutadella, "*si bien, por motivos que ignoramos, dejó sin acabar*". No acabam d'entendre aquesta afirmació, que no concorda amb la documentació de l'època que hem citat més amunt.
- (15) Martí Camps, F. "*Las Iglesias de Menorca, apuntes referentes a sus antecedentes históricos.*" (Obra inèdita).

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5408 SOUTH DIVISION STREET
CHICAGO, ILLINOIS 60637

CHICAGO, ILLINOIS

CHICAGO, ILLINOIS

**ORGUE DEL CONVENT DEL SOCÓS
DE CIUTADELLA**

Primitiu aspecte de l'orgue del Socós abans de la seva destrucció.

El primitiu convent dels Frares Agustins s'aixecà fora de les muralles de Ciutadella, a la vora del port.

Les condicions d'inseguretat que açò significava, aconsellà als frares a cercar un nou lloc pel seu habitatge. Així, entrat el segle XVI, obtingueren llicència per a començar el nou edifici a l'interior de la ciutat. Amb el temps el nou convent es convertiria en el més monumental casal de la ciutat i en un dels més importants de l'illa.

L'església s'embellí i omplí progressivament fins que, acabat el cor i dotat d'un cadiratge coral de molt bona factura, es decidí la instal·lació d'un gran orgue.

En temps del Pare Presentat Fra Agustí Pons es posaren en contacte amb un gran organer català: Josep de Casas i Soler, qui aleshores s'havia donat a conèixer per la seva tasca als orgues del Reial Monastir de l'Escorial i havia construït els orgues monumentals de la Catedral Metropolitana de Sevilla (1).

El Mestre Casas vingué a Ciutadella l'any 1794 i començà la construcció, que donà per acabada l'any 1797, essent cridat per la Universitat de Ciutadella per a fer-se càrrec del nou orgue que se volia posar a la nova Catedral.

L'orgue del Socós degué costar entorn de 1.116 lliures, segons es pot deduir d'un assentament del Llibre de Quitaments del Convent del Socós (2).

La caixa monumental es pot veure encara, buida de tubs, al seu lloc d'origen. Com a la resta de les esglésies menorquines, a l'estiu de 1936 fou totalment destruït; però en no obrir-se novament al culte, una vegada acabada la guerra civil, no fou desfet, el que fa possible la seva descripció i composició (3).

El retaule principal de l'orgue està dividit en tres cossos. En el cos central s'hi trobaven els tubs que composaven el gran orgue, del qual sobreeixien horitzontalment les trompes dites "*de Batalla*". De part darrere del mateix, i dalt de tot de la caixa, hi havia l'orgue d'Ecos. I els laterals sostenien els tubs de contres, els majors dels quals tenien una llargària superior als cinc metres.

Al centre de la caixa i de part dedins hi ha encara la conso-

la, de tres teclats manuals. El primer teclat correspon a la Cadireta, el segon al gran orgue i el tercer a l'orgue d'Ecos.

Al davant de la consola dels teclats manuals hi ha la caixa menor de l'orgue de cadireta, situada a peu pla i sobresortida de cap a l'església.

Els registres estaven situats a dreta i esquerra dels teclats manuals en posició vertical i els corresponents a la cadireta, als costats dels seient de l'organista.

Els teclats manuals constaven de 51 tecles cadascun, si bé al teclat d'Ecos solament servien les tecles de la meitat dreta, per tenir solament registre de tiples, mentre que les de l'altra meitat eren postisses, tal com succeïa a l'orgue del Convent del Carme de Maó.

La distribució dels jocs de l'orgue era així:

GRAN ORGUE

1.— Contrabaix	9.— Décimonovena
2.— Flauta major	10.— Plens III
3.— Violó	11.— Cimbalet
4.— Octava	12.— Trompa Reial
5.— Dotzena	13.— Flauta travessera
6.— Nasard en dotzena	14.— Corneta V
7.— Nasard en quinzena	15.— Clarí clar de batalla
8.— Nasard en dissetena	16.— Clarí de campanya

CADIRETA

17.— Bordó	
18.— Octava	
19.— Dotzena	Flauta Travessera
20.— Quinzena	
21.— Dissetena	Cornetilla IV
22.— Regalies	
23.— Baixons (de batalla)	
24.— Clarí Alemany (de batalla)	

ORGUE D'ECOS

- 25.— Flautat
- 26.— Corneta IV
- 27.— Violins

CONTRES (PEDALIER)

- 28.— Contre II

Trémolo

El nombre total de tubs era de 1.764.

oo O oo

El retaule de l'orgue s'alça airós al centre d'una artística balconada, interrompuda al bell mig per la caixa de l'orgue de cadireta, no massa voluminosa, de 1,40 metres d'alçada, per altre tant d'amplària i mig metre de fonda. Està dividida en tres cossos, el central més elevat que els dos laterals i recorreguda la part superior per una mena de dosser, que remata al centre amb una copa de la qual cauen dues garlandes de fulles.

El seient de l'organista quedava fix a la caixa de la cadireta i a cada costat d'aquesta dues portes tancaven el recinte dels teclats i seient.

Darrere l'orgue de cadireta s'alça la caixa gran, de cinc metres d'alçada, per 3,60 d'amplada i 1,78 de fondària. Està disposada en tres cossos en línies ondulades, còncaues i convexes, de la més pura tradició barroca. El cos central, més baix que els dos laterals, està subdividit, a la vegada, en tres parts, les dues laterals sortides i forma un templet coronat per un alt pedestal que sosté dues escultures que representen dos àngels dançants davant un gran sol, que sobresurt per damunt la resta del retaule, portant un cor coronat de flames.

Els dos cossos laterals, de corba convexa, rematen amb cornises interrompudes i queden limitats a cada costat, per dues columnes corinties, sostingudes per poderoses mènsules, que de part damunt la corresponent cornisa, rematen en dues copes de l'abundància.

A la base de sustentació de la tuberia de l'orgue principal, a una altura de dos metres, eixien amb gran volada, les trompes horitzontals, en nombre de cent-dues, voltant l'orgue de cadireta.

Tota la caixa és de fusta i les escultures i relleus foren convenientment daurats. No hem pogut trobar cap rebut, ni llibre de comptes que ens pugui donar clarícies de qui foren els fusters i escultors d'aquest retaule, realment majestuos i de gran estil (4).

NOTES

- (1) Samuel Rubio.— “Antonio Soler. Catálogo Crítico”, Cuenca 1980.
- (2) Arxiu del Regne de Mallorca, Palma.
- (3) Arrizabalaga. “Estudi sobre l’orgue del Socós” (Bisbat de Menorca).
- (4) A principis de l’any 1980, a petició del Capítol de la Catedral de Menorca, l’organer Josep M.ª Arrizabalaga vingué a Ciutadella i féu un reconeixement exhaustiu de l’orgue del Socós, perquè havia sorgit de la idea de reconstruir-lo i traslladar-lo a la catedral. Aquest fou l’estudi presentat per l’organer:

**DICTAMEN SOBRE L’ORGUE DEL SOCÓS REALITZAT
PER JOSEP M.ª ARRIZABALAGA, ORGANER**

L’orgue es troba al cor de l’església del Socós de Ciutadella que es una església desafectada, ocupada per les instal·lacions d’una emissora de ràdio.

L’orgue, absolutament buidat dels tubs, llevat d’uns quants de fusta, presenta un estat bastant caòtic i brut de la pols de més de quaranta anys d’abandonament.

Malgrat tot això, som davant d’un exemplar d’orgue barroc, de la segona meitat del segle XVIII, excepcional i formós, que val molt la pena de que retrobi la seva antiga veu.

Existeix el projecte de traslladar-lo a l’Església Catedral de Ciutadella.

Època i estil: El fet de que disposi de teclats de 51 notes C-d” amb octava greu completa, de que la Cadireta hagi estat concebuda més aviat com un cor sonor per a “soli” i l’existència d’un tercer teclat (aquest absolutament per a “soli”) indiquen que l’orgue ha estat fet cap a la segona meitat del segle XVIII. És d’estil barroc, i a més, de veritat, perquè ja sabem que a casa nostra la major part d’orgues i música d’orgue són renai-xentistes, encara que es diguin barrocs a causa de la gran difusió que la música barroca d’altres països ha assolit a casa nostra.

Composició de l’orgue: L’orgue té quatre cossos sonors molt ben delimitats, a cada un dels quals correspon un teclat. La cadireta, a peu pla i treient el cap a l’església. L’orgue Major ocupant l’espai superior de la caixa gran, amb la seva projecció exterior de trompetes de batalla. L’orgue d’Ecos, col·locat molt enlaire i darrera de l’orgue Major, amb la seva arca d’ecos i suspensió. I finalment es formen entre els arbres giratoris dels registres i les parts laterals de la caixa.

El primer teclat acciona la Cadireta.

El segon, l'orgue Major.

El tercer, l'orgue d'Ecos. Aquest teclat només es de típles, això vol dir que, tot i que és complet, les 25 tecles dels baixos són postisses.

Baixos i típles parteixen entre c' i cs', a la manera tradicional ibèrica.

L'orgue te vint-i-vuit jocs: 8 a la Cadireta, 16 a l'orgue Major, 3 a l'orgue d'Ecos i a 1 a les contres.

PROJECTE I PRESUPOST DE TRASLLADAR L'ORGUE DEL SOCÓS A LA CATEDRAL DE CIUTADELLA I RECONSTRUCCIÓ DEL MATEIX

Relació dels treballs de reconstrucció i restauració:

1.— Desmuntatge de la mecànica de registres i notes: tiradors, arbres giratoris, reduccions, varillatge i teclats.

2.— Neteja de les tapes dels salmers a fi de pendre nota dels tubs que anaven apostats i dels que anaven sobre el seu vent, i de verificar la disposició primitiva de l'instrument.

3.— Desmuntatge dels salmers.

4.— Desmuntatge dels salmerets i dels taulons acanalats.

5.— Determinació de les talles dels tubs, per l'estudi de les restes de panderetes, perforació de les tapes, soports dels tubs de façana, etc.

6.— Transport de tots aquests elements desmuntats al nostre taller per a la seva restauració.

7.— Construcció dels tubs.

8.— Desmuntatge de la caixa de l'orgue, el seu transport i muntatge a l'Església Catedral.

9.— Harmonització dels tubs al taller i el seu ajustatge a les panderetes.

10.— Construcció d'un dipòsit del vent amb flotador per gravetat i cortina reguladora, alimentat per una turbina elèctrica silenciosa marca "Ventus" ref. 600810 de la casa alemanya Lankhoff.

11.— Muntatge dels salmers, portavents i dipòsit del vent.

12.— Muntatge dels teclats, reduccions i varillatge.

13.— Muntatge dels arbres giratoris i tiradors dels registres.

14.— Muntatge dels salmerets de les cornetes i dels postatges.

15.— Col·locació dels tubs.

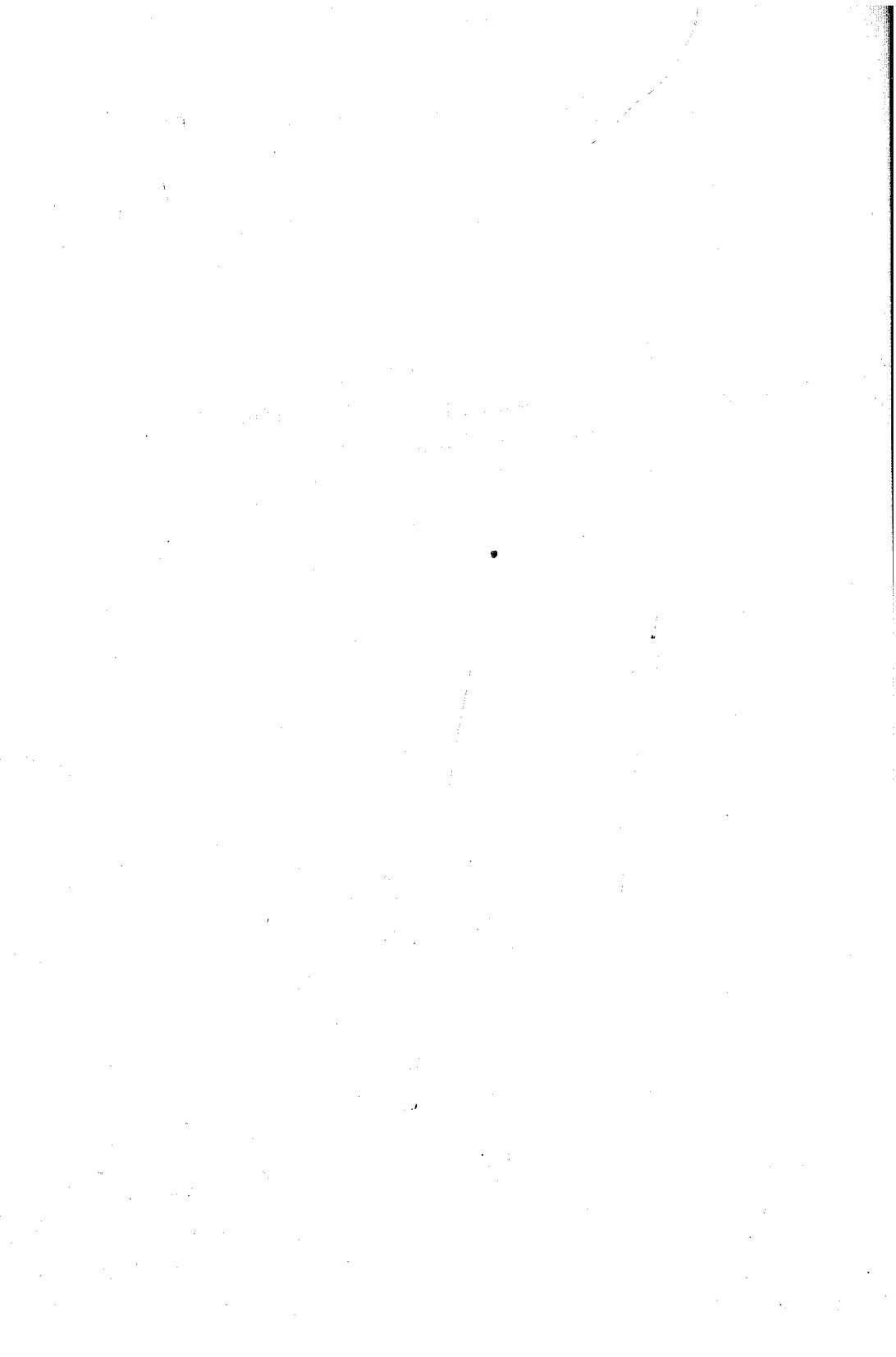
16.— Repàs de l'harmonització i afinació general.

PRESSUPOST ECONÒMIC

1764 tubs	2.408.250 ptas.
Dipòsit del vent, cortina i turbina	125.000 "
Material vari	100.000 "
Mà d'obra	1.518.250 "

Santa Coloma de Marata, Les Franqueses del Vallès, 26 de febrer de 1980.— signat: "De l'Om i Arrizabalaga, Organers".

**L'ORGUE DE LA PARRÒQUIA DE SANT BARTOMEU
DE FERRERIES**

L'església parroquial de Sant Bartomeu de Ferreries és de principis del segle XVIII i s'acabà l'any 1730. La torre del campanar tardaria més d'un segle i mig en aixecar-se, el mateix que la Capella dita del Santíssim (1).

Creim també que el cor que es troba sobre el portal major, és molt posterior a la data de 1730 i que no es devia contemplar en el projecte primitiu i que, per tant, el petit orgue que hi havia a l'església de Ferreries, seria adquirit a finals del segle XIX, comprat a alguna comunitat que l'havia retut per substituir-lo per un altre millor.

El qui fou organista de la Parròquia, Gabriel Cardona i Enrich, fou empès a estudiar música i piano, des de petit, en vista de la seva natural disposició i molt principalment degut a que a Ferreries **no hi havia ningú qui sonàs l'orgue.**

Biel Cardona realitzà els seus estudis a Maó i durant 70 anys tinguè esment i sonà l'orgue del seu poble nadiu. Del seu fill Gabriel són les notícies que hem pogut recollir d'aquest instrument.

Estava instal·lat a dalt del cor, al mig del balcó que el tancava. Era de dimensions reduïdes, no sobrepasant els dos metres i mig d'alt, per uns dos metres d'amplària. La caixa rectangular era molt senzilla, sense cap mena de decoració i per la seva cara exterior (en front de la Capella Major) es veien els tubs de metall i de fusta de l'instrument.

La consola de l'orgue es trobava encarada amb la cara posterior, de manera que l'organista quedava enfront del presbiteri, si bé amagat per la caixa. Aquesta consola es tancava amb una doble porta. Tenia un sol teclat manual que, per les característiques de l'instrument, degué comptar quatre octaves segons era ús en aquella època i en tals instruments. Tenia també, un pedaler rudimentari, format, no exactament per teclons, sinó per unes peces cilíndriques en posició vertical i perpendiculars a la palanca que accionava el mecanisme, sobre les quals peces l'organista estalonava els peus per sonar.

En temps de Biel Cardona, allà pels anys 20, l'organista Riudavets, d'Alaior, li ajudà en l'afinació de l'instrument, cosa que

Cardona tenia per costum realitzar tots els anys la setmana de Pasqua i féu alguns arranjós, eliminant un parell de registres i allargant alguns dels tubs.

A la vegada es practicaren uns forats o finestretes a cada costat de la caixa, de manera que es podien obrir o tancar a voluntat i d'aquesta manera graduar el volum de sò. (No podem suposar que l'havien convertit en orgue expressiu, tota vegada que aquestes finestretes no podien esser accionades per cap mecanisme dominat per l'organista, sinó tenir-les obertes o tancades durant tota l'execució).

Els registres de l'orgue eren els següents:

Dos registres de flautes, bordó, quinzena, nasard, plens, trompa reial, requint i contres.

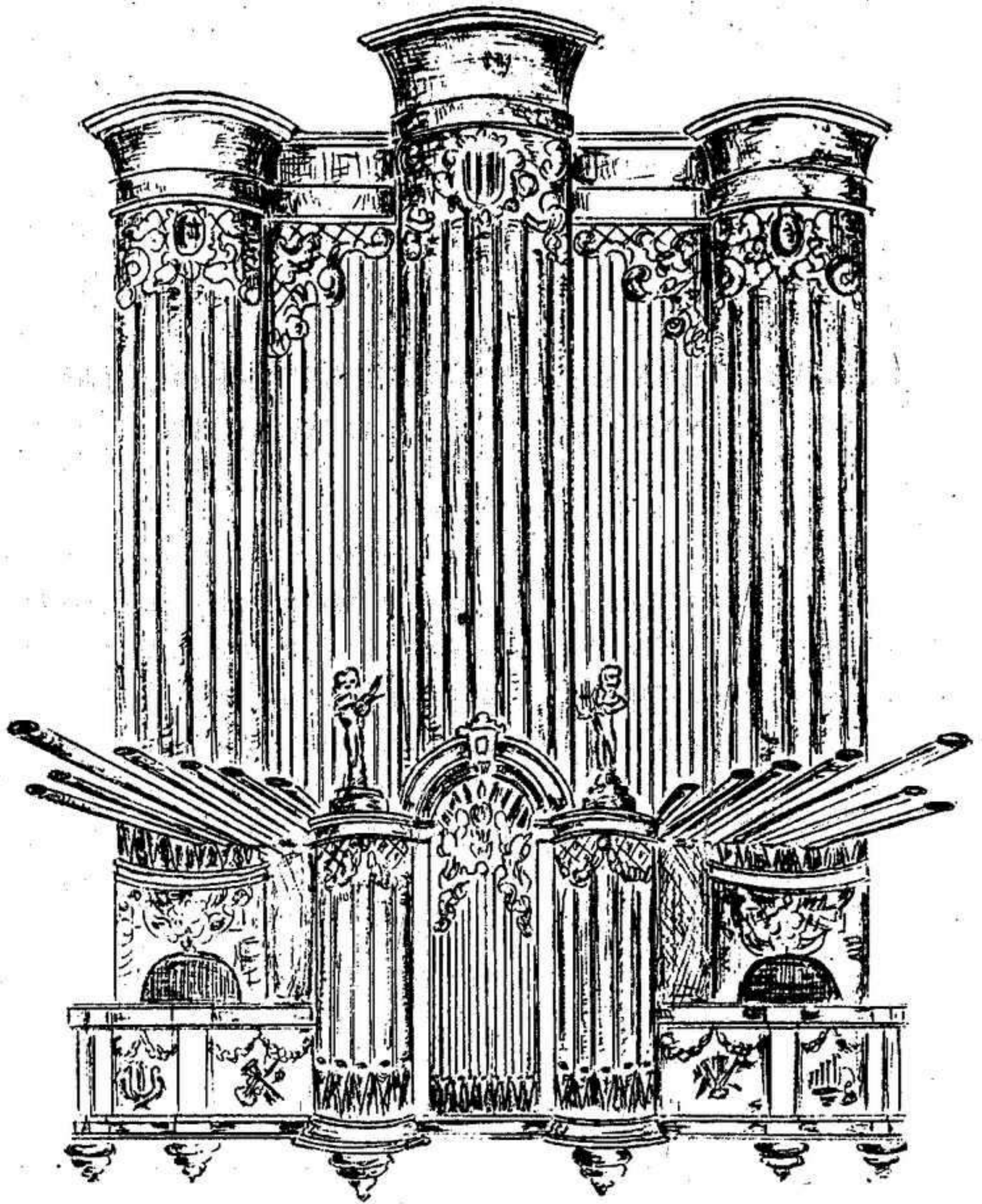
Mestre Cardona, de professió ferrer, li afegí una mena de registre de campanes molt curiós, construït per ell mateix. No es tractava pròpiament d'un registre, sino que l'enginy estava compost d'alguns triangles metàl·lics, afinats segons els graus de l'escala, que penjaven de part damunt de la consola del teclat i que l'organista feia sonar, picant-los amb una maceta.

A primers d'agost de 1936 sofrí la mateixa sort que la resta dels orgues menorquins. Fou totalment destrossat i els tubs serviren llarg temps per a divertir els al.lots del carrer.

NOTA

(1) La isla de Menorca en texto e imagen. Tom II, Ciutadella 1980.

**ELS ORGUES DE LA ESGLÉSIA PARROQUIAL
DE SANTA EULÀLIA D'ALAIOR**

Reconstrucció ideal de l'orgue de la Parròquia d'Alaior, destruït l'any 1936, a partir d'una fotografia anterior a aquesta data.

La Parròquia de Alaior apareix citada per primera vegada en el Pariatge. Res sabem d'aquesta església primitiva. A principis del segle XVI es començà a aixecar l'edifici actual i les obres continuaren amb ritme divers fins a la seva inauguració el dia 2 d'agost de 1684 (1).

El primer orgue d'aquesta nova església existia ja en els primers anys del segle XVII, segons una nota de pagament en 1601 que trobam a un dels llibres d'Obraria de l'Arxiu Municipal de Ciutadella que diu: "*Item rebi del Mag. Ofisial lo Doctor Joan Alberti 5 ll. per mans de M^o. Damia Sigmay per unes planxes de estany li veni per lo orga de Ilaor*" (2). Es restaurà l'any 1634 (3) i continuava en ús en 1649, any en que se nomena un beneficiat organista de la Parròquia (4).

Una vegada acabada la fàbrica de l'església, es degué pensar en dotar-la amb un nou instrument, la qual cosa es dugué a terme l'any 1683: "*amb esta data es posan las orgas en la Ig^a P^l per el P. Mord^t*" (5).

Un segle més tard l'instrument es trobava en estat molt precari, el que determinà una exposició de la comunitat de clergues de la Parròquia a la Universitat datada en 11 de març de 1792: "*V^s. M^{des}. tene p^{nt}. lo estat rui en que se encontra la orga de la N^{re}. P^a. y la actual proporcio que tenim de restaurar-la ab este mestre que treballa la de San Diego per tant nosaltres hem pensat mirar per el culto de Deu y per el be publich proposarlos el fer orga a esta Ntra. P^a...*". La Universitat vol saber, abans de comprometer-se, en quina forma col.laborarà l'Església (6) i en la reunió de Consell del 19 de març vinent, se li comunica que la comunitat de preveres "*contribuirà amb el quint de tot el gasto*" i l'organista afegirà l'import de totes les pensiones que encara li deuen i endemès, l'import d'un registre (7).

La comunitat de preveres i la Universitat d'Alaior arribaren a un acord i s'encarregà el projecte a l'organer Josep Chapel, "*organista molt capas y rehonable; que es fase dita orga de entonacio major y per dit efecta que ses Mag^{as}. prenint avis dels abils i expers en dit assumpte firmian ajust ab dit Sr. Dⁿ. Joseph...*" (8).

L'organer presentà el següent projecte:

“Nota de los registros de Flauteria que ce a de fer en esta Sta. Yglesia y Parroquia de Leyo”.

“Primerament ce a de fer un orgue de Forma Major”.

*Entonació de 14 pams flautas a la cara 31 anterior 14 p^s
flautas a la cara 31 anterior 14 p^s*

<i>Octava flautas</i>	45
<i>Corneta manna cannons</i>	172
<i>Nasart cannons</i>	45
<i>Dotsena cannons</i>	45
<i>Quinsena cannons</i>	45
	<hr/>
	383

Cadireta

<i>Flautat cannons.</i>	45
<i>Bordo cannons</i>	45
<i>Flauta travessera cannons</i>	24
<i>Corneta de tres flautas.</i>	135
<i>Nasart</i>	45
	<hr/>
	294

“El dit factor Jph. Chapel se obliga a fer tots los registres segrets manxas teclats y contras de 24 pams y de mes de tota la maquina de dit orgue, a rebre que el Sr. Jurat Major y demes Comisionats, per dite obra se me a de dar tots los materials necessaris per lorgue, y fustes per quant los necessitaré per dita obra, a saber que los Sres se an de cuidar de fer la caixa del orgue ballustrada y cadireta dexan lo dit factor 6 registres ab segred grand a la cadireta 2. Item ce dexara ygualment de dos registres de Clarins al gust de qui los voldra pagar axis mateix los Sres Comisionats me deran 5 sous cada die per mi gasto com també se obliga el Sr Jurat major de me donar casa franca per lo tems de dita obra y de me Sres. me daran un puesto bo per poder

travallar tota esta obra aparte la caixa, a rebre los registres que çean de fer y maquinas de dit orga me obligo a ferlo per 450 peses de vuit primerament comensant lorgue 150, la segona paga al cap de 4 mesos, 100 peses y a los 4 mesos 100 peses y lo demes en acabant lo dit orgue. Leyo als 26 de marz de 1792". Firmat: "Joseph Chapel-factor dorgue" (9).

La reial Governació de Menorca donà la seva aprovació a la determinació del Consell (10) i també la seva aportació de 300 lliures per pagament de l'orgue (11).

La construcció es realitzà com ho demostren els lliuraments anotats al "*Llibre de Pagaments de Ordinari de 1783 a 1807*" (12).

El 29 d'abril de 1792, 70 lliures a compte de la construcció del nou orgue.

Al fuster Pere Antoni Femenias, 8 ll. 9 s. 8 d.

L'expedient de construcció costà 5 ll. i 15 s.

El 26 de maig es pagaren a l'organer Chapel 180 lliures com a primer termini de "*Aquellas 540 ll. que te obligacio esta U^{tt}. de contribuir a dit Chapel per la feccio o fabrica dels nous orgas*".

El 29 de maig se li donen a l'organer altres 30 lliures a compte.

El 21 de Juliol es paguen a Miquel Comes 50 lliures per la decoració de la caixa de l'orgue.

Al fuster Pere Antoni Femenias 206 lliures 6 sous i 2 diners.

El 29 de setembre a Miquel Marí 66 ll. i 16 s. per estany per els tubs de l'orgue.

El 31 del mateix mes a Miquel Comes altres 50 lliures, del total de 150 que havia de rebre per la decoració de l'orgue.

Aquest instrument, obra de l'organer Chapel constava de dos teclats manuals que accionaven el Gran Orgue i la Cadireta. Els teclats tenien una extensió de 45 tecles (de do a la) i el pedaller un màxim de 12 teclons.

El gran Orgue tenia 6 registres i la Cadireta 5. El nombre de tubs era de 677.

EL TERCER ORGUE

Essent Rector de Santa Eulàlia el Sr. Joan Pons i Salord, aquest decidí una important reforma i ampliació de l'orgue, que veritablement es convertí en un instrument nou. Aquest importantíssim treball es comanà a l'orguener suís Ludwig Scherren (13) el qual presentà un projecte grandíós:

“Plan del organo propuesto por D. Luis Scherren en la P^a. I^gl. de Sta. Eulalia con la obligacion de hacer la caja segun el diseño ha presentado, con los fuelles teglados y Secretos y proporcionados por los registros siguientes:

CADIRETA O PRIMER TECLADO

<i>Cara flautas</i>	51	tubos
<i>Bordó</i>	51	”
<i>Cornetilla de 9.</i>	135	”
<i>Nasardo en 12.ª</i>	51	”
<i>Nasardo en 15.ª</i>	51	”
<i>Flauta travessera</i>	27	”
<i>Larigot flautas.</i>	51	”
<i>Cromhorn</i>	51	”
<i>Trompa bastarda.</i>	51	”

SEGUNDO TECLADO

<i>Flauta Mayor de 28 palmos las 6 mayores de madera</i>	51	”
<i>Cara de Flautas</i>	51	”
<i>Bordó idem</i>	51	”
<i>Corneta magna de 7 flautas</i>	189	”
<i>Nasardo en 12.ª</i>	51	”
<i>Nasardo en 15.ª</i>	51	”
<i>Nasardo en 17.ª</i>	51	”
<i>Octava flautas</i>	51	”
<i>Docena larga idem.</i>	102	”

<i>Quincena idem</i>	51	”
<i>Corona 4 idem.</i>	204	”
<i>Alemana de 4 idem</i>	204	”
<i>Fornitura idem flautas.</i>	204	”
<i>Címbalo de 3 idem</i>	27	”
<i>Címbalos idem</i>	153	”

TERCER TECLADO

<i>Trompa magna</i>	27	”
<i>Trompa Real idem.</i>	51	”
<i>Bordón flautas.</i>	51	”
<i>Octava idem</i>	51	”
<i>Corneta de 6 idem.</i>	162	”
<i>Nasardo en 12.ª</i>	51	”
<i>Nasardo en 15.ª</i>	51	”
<i>Baxon mano izquierda.</i>	24	”
<i>Idem clarín en 15 flautas.</i>	24	”
<i>Clarín claro de mano derecha</i>	27	”
<i>Clarín de campaña.</i>	27	”
<i>Clarín clarinet flautas</i>	27	”

CUARTO TECLADO

<i>Flautado flautas</i>	32	”
<i>Corneta de 5 idem.</i>	190	”
<i>Violines idem</i>	32	”

POR LAS CONTRAS

<i>Flautado de 28 palmos de madera</i>	12	”
<i>Trompas flautas.</i>	12	”

“*Todo lo dicho me obligo hacer con todas las reglas del arte y dar de mi cuenta todos los materiales necesarios por el precio de seis mil y quatrocientas lib. aprovechandome de todo*

lo que sea bueno del viejo y lo demás para beneficiarlo a mi voluntad menos la caja para que conste lo firmo en Palma doze de enero de 1804. Firmado: "Luis Scherren".— Nota "Falta bombardas, trompa de batalla y campanillas, que fossen supernumerarias y el registro de veus humanas si lo volem posar" (14).

El projecte no arribà a dur-se a terme en la seva totalitat per raó del seu cost, excessivament elevat i se'l retallà. La reconstrucció costà més de 3.000 lliures, manco de la meitat del que demanava el constructor en el seu projecte primitiu, que de realitzar-se l'hagués convertit en un instrument fora sèrie en aquella època, amb quatre teclats manuals de 51 notes, un pedaler de 12 teclons, 41 registres i més de 2.000 tubs.

Malgrat la seva reducció no deixà d'esser un instrument notable que es situà de part damunt de la porta lateral de l'església de Santa Eulàlia.

Estava adossat a la paret; però formant un cos sortit devers un metre, per davall el qual corria una tribuna que al centre quedava interrompuda per la caixa de l'orgue de Cadireta, que formava tres cossos molt historiats, rematats els dos laterals per dues escultures, representant dos àngels músics.

Entre la Cadireta i la caixa major es trobava el seient de l'organista, de manera que aquest quedava d'espatlla a l'orgue de Cadireta i la consola disposada dins la caixa de l'orgue major, amb unes portes que la tancaven, a la manera de l'orgue de Santa Maria de Maó. La caixa gran s'alçava devers cinc o sis metres sobre la tribuna i estava dividida en 5 cossos verticals, el del centre de major altura. Els dos laterals i el del centre, sobresortint en forma de corba convexa, portaven els grans tubs de les contres, els altres, els corresponents al gran orgue. L'orgue d'Ecos quedava dalt de la caixa, al darrere dels tubs del gran orgue.

De part damunt de la Cadireta reixien els tubs horitzontals de la trompeteria, a la moda espanyola, els quals eren de forma cònica.

Tenia tres teclats manuals de 4 octaves (segurament de 51 tecles) i un pedaler senzill. Comptava amb més de 30 registres i

els qui l'havien escoltat en els seus darrers anys de vida, afirmaven que era el millor orgue de l'illa, després del de Santa Maria de Maó.

Durant el pontificat del Bisbe Comes (1890-1896) li feren una important reparació i es renovaren alguns registres (16).

I el qui fou Ecònome de la Parròquia, Rd. Sr. Joan Pons, a l'any en que començà la guerra civil, tenia dipositada una important quantitat de diners a un banc, que volia destinar a la neteja total de l'instrument i també a augmentar el número de registres.

La destrucció total de 1936 féu impossible aquesta millora i inútil el projecte del Sr. Pons (17).

NOTES

- (1) *"La Isla de Menorca en texto e imágenes"*, Ciutadella 1980, tom II, pàg. 121.
- (2) Arxiu Municipal de Ciutadella: *"Comptes de Obraria de la Iglesia Mayor de Ciutadella, Socós, Santa Clara, l'Hospital y el Toro"* (1561-1601). Reg. núm. 19.
- (3) Riudavets y Tudurí, *"Historia de Menorca"*, tom III.
- (4) *"Petició y divisió de los tres Beneficios Eclesiasticos de la Patronia dels Jurats de la Universitat de Alayor. Carpeta de Actas y Contractas Notariales núm. 129"*. (Arxiu Municipal d'Alaior).
- (5) *"Libre de Proposicions y determinacions de Consell 1679-1695"* (Arx. Mun. Al.)
- (6) *"Llibre de Acuerdos 1790-1798"* (Arx. Mun. Al.)
- (7) " " " " " " " "
- (8) " " " " " " " "
- (9) Carpeta *"Miscelánea"* (Arx. Mun. Al.)
- (10) *"Dn Matheo Orfila Es^o del Tribunal de la R^l. Gov^{on}. de Menorca. Certifico y doy verdadero testimonio como en el Expediente formado a solicitud de los Mag^{cos} Jurados de la Villa de Alayor sobre la construcción de un organo en su Parroquial Iglesia ohido el Procurador Fiscal, se diciendocce del que rige, el auto del thenor siguiente: Se aprueba la determinacion del Consejo ordinario de Alayor del dia diez y nueve de Marzo proximo pasado por la qual se dispone hacerse un organo en la Parroquial Iglesia de dha Villa que deve costearse por los fondos en la misma especificados. En consecuencia interpongo sobre ello mi autoridad y Juicial Decreto, con tal que no exceda el poco mas o menos de 1561 L. 14 s. con costas por parte de la Universidad"*.
"Lo mando el muy Il^{re}. S^{or}. Dⁿ. Antonio de Anuncivay Comandante Politico y Militar de esta Isla, con acuerdo de su intrascrito asesor Criminal y Then^{te}. de la Sala Civil, en Mahon a 12 de Mayo de 1792: Antonio de Anuncivay: Pedro Creus: Ante mi: Matheo Orfila Esc^o: Y para que conste doy el presente por orden del Then^{te}. de Ap^{or}. Civil Dⁿ. Pedro Creus que firmo y sello en Mahon de Menorca a los catorze de Mayo de mil setecientos noventa y dos". Firmat: *"Matheo Orfila"*. (Carpeta *"Misc."*, Arx. Mun. Al.)

(11) "Dⁿ. Matheo Orfila Es^o y Sec^o de la R^l. Gov^{on}. de la Isla de Menorca. Certifico y doy verdadero testimonio que habiendo pedido los Mag^{cos}. Jurados de la Villa de Alayor seles concediese permiso de pagar destinado p^r. Obras públicas la cantidad de trescientas libras para la composicion del Organo de la Parroquial Yglesia de dicha Villa, en el dia de ayer se dio el auto en vista que sigue: Acta de vista. En Mahón de Menorca el dia veinteydos de Oct^{re} de mil setecientos y noventa y cinco, El Muy Il^e. S^r. D. Antonio de Pinedo y Anuncivay, Coronel de los R^s. Extos, Comand^{te} Politico y Militar de esta Ysla, con acuerdo y parecer del Muy Mag^{co}. D^r. Dⁿ. Juan Triay, Ap^{or}. ordinario de la Sala Civil de la R^l. Govern^{on}. e intervencion del Muy Magco. D^r. Dⁿ. Juan Font, Abogado fiscal. En vista de este expediente, Dixo, se permite a los Magcôs Jurados de la Univ^d. de la Villa de Aleyor el poder efectuar el pago de las trescientas libras que expresan en su oficio de 17 del que corre necesitan para la composicion del Organo de la Parroquial Iglesia de dicha Villa, del fondo destinado para obras publicas en atencion a la nulidad que de ello ha de resultar a la conservacion de dicho organo, segun exponen los citados Magcôs Jurados y lo afirma el Prôr. Fis^l., interponiendo Su Sría al efecto, su autoridad; y judicial decreto; como por este su auto en vista asi lo proveyó, mandó, y firmó con los referidos acuerdo e intervención de que doy fe: Anuncivay: Triay: Font Fiscal: Ante mi Matheo Orfila: y para que conste donde convenga doy el presente de orden de Su Sría que firmo, y sello en Mahon de Menorca a veinte y tres dias del mes de oct^e. de mil setecientos noventa y cinco". Firmat: "Matheo Orfila".

(12) Ar. Mun. Al.

(13) Riudavets Tudurí. Historia de Menorca, tom III.

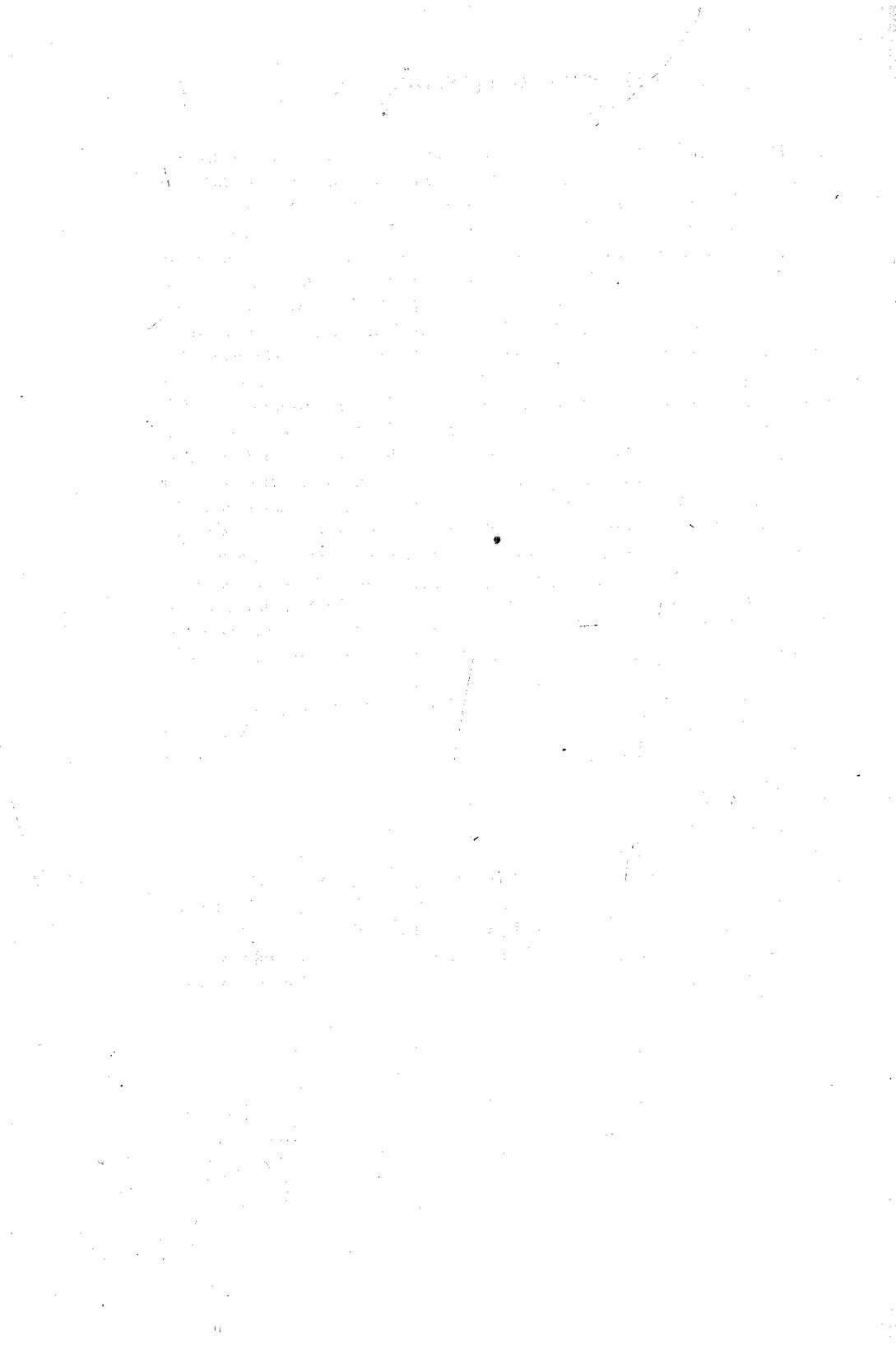
(14) Ar. Hist. Maó, (carpeta ólg.)

(15) Exposició al Bisbe del Rector Joan Pons i Salord, de 29 de gener de 1825: "...haverme costado la fabrica del organo, unas 3.000 libras, no hace muchos años..." (Arx. Dioc., caixa B-I, b-6).

(16) Vives, Sebastià, "Episcopologio de la Iglesia de Menorca" pàg. 379.

(17) "Monografía de la Parroquial Iglesia de Santa Eulalia de Alayor". (Inèdita).

ORGUE DEL CONVENT DEL CARMEL DE MAÓ

Després de moltes dificultats sorgides pels impediments que les comunitats de preveres i sobretot dels franciscans, de Maó, posaren a la fundació d'un convent carmelità, els frares del Carme pogueren veure convertida en una formosa realitat, un desig nascut feia gairebé un segle: traslladar-se del primitiu oratori a la nova església acabada l'any 1751, decorada amb pintures de Chiesa i dotada amb valuosos objectes litúrgics.

El cop de vista devia esser esplèndid, tant que el Bisbe Diocesà P. A. Juano, quan anys més tard féu la benedicció solemne de l'església del Carme, exclamava en alçar els ulls i contemplar la fàbrica imposant: "*Qué Catedral, qué Catedral!*". I sembla que açò no era una simple frase admirativa, doncs el Bisbe Juano hi pensà seriosament en traslladar la Seu a Maó i arribà a formar alguns projectes (1). El més important era la secularització dels frares del convent, per donar-lis destí a la nova catedral. La dificultat més grossa era convèncer els religiosos a deixar la seva ordre. I va vèncer la seva fidelitat.

Cent anys enrera els frares tenien un petit oratori en el qual instal.laren, en abril de 1773, un orgue que compraren als carmelitans de Mallorca, pagant per ell la quantitat de 19 lliures mallorquines. Quatre anys després es construí una nova caixa i se li feren algunes reparacions i restauracions per valor de 39 lliures, 18 sous i 2 diners (2).

L'any 1783 aquest orgue fou venut al convent de monges concepcionistes de Maó per 120 lliures (3) amb motiu de la seva decisió de dotar l'església del Carme amb un nou instrument adient a la magnificència del nou temple. Per construir-lo es posaren en contacte amb l'organer suís, resident a Catalunya, Lluís Scherren, "*el qual es un dels mes famosos organistes com quedam informats i la experiència nos lo ha fet veurer puys dit Sr. ha construhit novament unas orgas en la Ig^a. de N. S^a. del Carme de Maho qui son admirables*" (4).

El fragment d'aquesta acta de Consell de la Universitat de Ciutadella és de 16 de març de 1783. Açò vol dir que, en aquesta data l'orgue estava acabat i instal.lat i que l'organer devia esser a Menorca des de l'any anterior.

El contracte primitiu suposava la construcció d'un instrument de tres teclats manuals i un pedaler de 12 contres. Els teclats manuals devien tenir quatre octaves, de 48 tecles cadascuna; però s'amplià el pressupost a fi d'afegir 3 tecles més a cada teclat manual.

El pressupost concertat entre la Comunitat del Carme i l'organer Scherren fou el que segueix:

Teclats manuals.....	800	lliures
Caixa.....	60	"
Per afegir 3 tecles a cadascun dels teclats manuals.....	35	"
Contres (pedaler) i registre de trompa reial.....	16	"
" " plens (600 tubs).....	45	"
" " ecos.....	130	"
	<hr/>	
	1.106	lliures

que corresponen a 1.659 lliures menorquines.

Així mateix es pagaren 1.116 lliures, 2 sous i 5 diners pels materials emprats en la construcció de l'instrument: estany, ferro, plom, llenya, etc.

Alguns anys després s'amplià l'orgue amb un registre de campanes, per un valor de 225 lliures (5), de manera que el cost total de l'instrument fou de 3.000 lliures, 2 sous i 5 diners (6).

L'orgue instal·lat degué ésser del tipus d'orgues barrocs, propis de l'organeria espanyola del seu temps, molt semblant al que s'aixecaria al Convent del Socòs dels agustins de Ciutadella, quatorze anys més tard: tres teclats manuals de 4 octaves, de 51 tecles cada un, amb els típics registres solistes de ma dreta i de ma esquerra en el Gran Orgue i a la Cadireta, i l'orgue d'Ecos sols per a tiples que, si bé tenia també 51 tecles, només sonaven les 27 últimes, i les 24 primeres eren fixes o postisses (7).

El pedaler actuava sols com a baix obligat i constava de 12 teclons, amb dos registres.

La constitució de l'orgue era aquesta:

GRAN ORGUE (segurament accionat pel teclat central)

1.— Flautat de 14 pams	51	tubs
2.— Octava	51	”
3.— Bordó	51	” (8)
4.— Corneta Magna	189	” (9)
5.— Nasard en dotzena	51	”
6.— Nasard en quinzena	51	”
7.— Nasard en dissetena	51	”
8.— Quinzena llarga	51	”
9.— Dotzena	51	”
10.— Cimbalet	153	”
11.— Fornitura de flautes	204	”
12.— Corona de flautes	255	”
13.— Clarí clar de mà dreta		
14.— Clarí de Campanya de mà dreta		
15.— Baixon de mà esquerra		
16.— Clarí en quinzena de mà esquerra	24	”
17.— Trompa Reial	51	”
18.— Gaita i rossinyols	51	”

CADIRETA (en el teclat inferior)

1.— Cara de Flautes de 7 pams	51	tubs
2.— Bordó	51	”
3.— Nasard en dotzena	51	”
4.— Cornetilla	208	”
5.— Flauta travessera (de mà dreta)	27	”
6.— Larigot	51	”
7.— Cromorno	51	”
8.— Trompeta bastarda	51	”

ORGUE D'ECOS (en el teclat superior)

1.— Flautes	27	tubs
2.— Violí	27	”

Els dos registres de l'orgue d'Ecos solament eren de mà dreta.

PEDALER (de dotze teclons)

1.— Contres, amb les respostes de 28 pams .	24 tubs
2.— Trompeta	12 ”

L'orgue tenia un total de 30 r egistres, als que s'afegí posteriorment el registre de campanes. El nombre de tubs era de 1.942.

Eren molt apreciats els seus registres de flautats i els solistes per la seva claretat i puresa.

Fou beneït i inaugurat oficialment el 19 d'abril, dissabte de Glòria de l'any 1783 (10).

NOTES

- (1) Ho contava el secretari del Bisbe, Sr. de León i Mendiola a Fra Brocardo de Maó, segons afirma aquest a la seva obra inèdita "*Noticia Histórico-cronológica de la fundación y sucesos más memorables ocurridos en el Convento del Carmen de Mahón*" de Fr. Francesc Brocardo i Cardona. Any 1861.
- (2) Aquestes notícies i tota la resta de les referides al convent del Carme han estat tretes de l'esmentada obra del frare carmelità Fr. Brocardo.
- (3) Any de la data de les dites "*Noticias*".
- (4) Llibre de Consells, tom XXXII, anys 1781 a 1785, registre 64 (Arxiu Municipal de Ciutadella).
- (5) La Isla de Menorca en texto e imágenes. Tom II, pàg. 33. Cardona Tipo Offset, Ciutadella 1980.
- (6) Recollides per subscripció popular. (Fr. Brocardo, ob. cit.)
- (7) Observi's el nombre de tubs que componen cada registre.
- (8) L'octava baixa de tubs de fusta. La resta de metall.
- (9) 7 tubs per nota, el que vol dir que es tractava d'un registre de mà dreta, per les 27 notes superiors del teclat.
- (10) "*El P. Prior y Comunidad del Convento de N. S. del Carmen suplica a V. Md. le favorezca con su asistencia el sábado 19 del corriente a las 11 de la mañana, a la bendición del nuevo órgano y Te Deum que se cantará en dicha su propia iglesia, con motivo de su colocación para mayor culto de S.D.M. a que quedarán agradecidos*" (de l'obra inèdita de V.M. "*Historia del templo y Convento del Carmen de Mahón*").

ORGUE DEL CONVENT DE JESÚS DE MAÓ

L'església nova del convent de franciscans de Maó es començà l'any 1717, essent posada la primera pedra el dia 7 de juny de dit any, pel Bisbe de Mazzara, Bartomeu Castellví. L'any 1736 s'obrí al culte (1) després de beneïda pel Pare Guardià Fra Gabriel Fàbregues; si bé les obres no es van cloure fins l'any 1792, en temps de Fra Josep de la Nuza, Guardià del convent (2).

L'orgue degué esser construït a partir d'aquest any; suposam que per l'organer suís Ludwig Scherren, qui, en aquells anys treballava intensament en la construcció de diversos instruments arreu de l'illa.

Creiem que el constructor degué esser Scherren, per un rebut que hem trobat, firmat per ell l'any 1794, que se li paga per haver fabricat un registre, el pagament del qual havia d'esser a càrrec de la Confraria de Betlem, domiciliada en aquella església dels franciscans. El document de referència diu així: "*Tinch rebut de los S^{res}. Obrers y Clavario de la Confraria de Ntra. Sra. de belem la cantidad de vint y catre lliuras dech 24 \$ que son per lo registre de larigot Mahon al dia 24 de Nov. de 1794*". Firmat: "*Luis Scherren*" (3).

L'any vinent concloïa la construcció i l'orgue s'inaugurà amb tota solemnitat amb el cant d'un Te Deum, el dia 15 de febrer de 1795 (4).

L'orgue s'instal·là sobre una de les capelles laterals, a la part de l'evangeli, on quedà fins a l'any 1818, en que es traslladà al cor i fou restaurat (5).

Si aquest instrument fou en la seva totalitat, obra de Lluís Scherren, hem de suposar que seguiria el mateix pla de la resta dels orgues que sortiren dels seus obradors a Catalunya i Balears. L'any 1776 havia acabat el de Sant Salvador de Vendrell, considerat un dels orgues barrocs més notables de Catalunya, dotat de 25 registres, amb tres teclats manuals i contres (6). L'any 1783 acabava el del convent del Carme de Maó, de les mateixes característiques, dotat amb 30 registres, mentre que el projecte que presentà en 1804 pel nou orgue d'Alaior contemplava 4 teclats i més de quaranta registres. Hem de creure que el cons-

truit al convent dels franciscans de Maó, seguiria la mateixa tònica: tres teclats manuals, el pedaler rudimentari i clàssic de 12 teclons i un nombre de registres semblant al del orgue de Vendrell (açò podria explicar, en part, l'afegit de darrera hora del registre de larigot, citat més amunt, el qual no es troba a l'orgue de Vendrell).

Una composició bàsica de registres, després d'haver estudiat els orgues citats abans, obra de Scherren, podria esser aquesta:

GRAN ORGUE

Flautats
 Octava
 Fornitura del flautes
 Bordó
 Nasard en dotzena
 Nasard en quinzena
 Nasard en dissetena
 Quinzena
 Corneta Magna
 Cimbalet
 Trompeta Reial
 Clarí
 Baixons

CADIRETA

Bordó
 Nasard en dotzena
 Cornetilla
 Cromorn
 Flauta Travessera
 Larigot

ORGUE D'ECOS

Flautes
 Violí
 PEDALER
 Contres
 Sub-baix (o trompeta?)

L'Arxiduc Lluís Salvador a la seva obra sobre Menorca parla d'aquest orgue d'una manera una mica despectiva i l'instrument no comptava encara el segle, pel que deduïm que es devia haver envellit bastant i no es trobaria en molt bones condicions (7).

La possibilitat de traslladar l'orgue d'una part a l'altra de l'església, citada per bastants autors, sense altres clarícies, com si hagués estat una operació no excessivament complicada, podria significar que es tractava d'un instrument no molt voluminós i que la caixa tampoc seria excessivament monumental.

NOTES

- (1) *"La Isla de Menorca en texto e imagen"*, tom II, pàg. 35. Cardona Tipo Offset, Ciutadella 1980.
- (2) Papers relatius al Convent de Jesús de Maó de Joan Gutiérrez. Arxiu del Seminari de Menorca.
- (3) *"Plec de rebudes de la confraria de Ntra. Sra. de Bethlem essent R^r. el R. P. Fr. Francesc Seguí, comensat als 30 mars 1759"*. (Arxiu del Seminari de Ciutadella).
- (4) Diari de Mahó de J. Roca.
- (5) Joan Gutiérrez, ob. cit.
- (6) *"Els orgues de Catalunya"*, Barcelona 1982. Descripció feta per Gabriel Blancafort.
- (7) *"La Isla de Menorca... etc."*, ob. cit.

ELS ORGUES DE SANTA MARIA DE MAÓ

Orgue Santa María. Maó

L'església de Sta. Maria s'obrí al culte el segle XVI. De llavors ençà ha experimentat importants modificacions i reformes fins arribar al seu estat actual.

En el curs d'aquests segles la parròquia comptà successivament amb tres orgues, el tercer dels quals estava situat a un costat de la nau, de part damunt la volta de la capella de la Mare de Déu de l'Esperança (1).

A finals del segle XVIII aquest orgue es trobava en unes condicions deplorables i les queixes i peticions en aquest sentit eren contínues, arribant a afirmar la comunitat de preveres de la Parròquia, en un memorial al Sr. Bisbe (2) que, escoltar l'instrument s'havia convertit més en motiu de contrarietat i enuig que, en digna contribució a l'esplendor del culte.

Aquestes exposicions no es materialitzaren en resultats positius de manera que, una vegada retornada definitivament l'illa de Menorca a la Corona d'Espanya, l'orgue no s'havia canviat, ni tan sols restaurat.

Les circumstàncies polítiques i administratives havien canviat del tot, convertint l'assumpte de la construcció d'un nou instrument en un problema exclusiu de la Parròquia.

En prendre possessió de la rectoria de Santa Maria el Dr. Gabriel Aleñà, natural de Bunyola, a la veïna illa de Mallorca, aquest dedicà tots els seus esforços i fortuna personal a l'embelliment del temple.

El Dr. Aleñà contractà l'any 1806 els organers Joan Kyburz de Suïssa i Francesc Otter, alemany, per a la construcció d'un nou orgue, essent signat el contracte davant notari el dia 2 de juny d'aquell any. L'any venidor morí Francesc Otter i el seu soci finalitzà l'obra, aleshores just començada. El mes d'agost de 1809 embarcà amb tot esment les peces de l'orgue ja acabat, al port de Sitges. A fi d'evitar esser capturats pels navilis francesos, en guerra amb Espanya, el Dr. Aleñà es procurà un salconduit de l'Almirall Collingwood, cap de l'estol anglès, mentre que Kyburz n'obtenia un del general, cap de l'exèrcit francès d'ocupació a Barcelona (3).

Inicià la tasca d'instal·lació a Maó, mentres els mestres

maonesos Pere Antoni Femenias i Sebastià Lladó construïen la caixa exterior i l'escultor Francesc Miquel Comes esculpia les estàtues i ornaments que l'havien de decorar.

L'orgue s'inaugurà oficialment el dia 30 de setembre de 1810, havent costat en torn de quaranta-sis mil pessetes. El sonà en la memorable ocasió de la inauguració el gran músic i organista D. Jaume Alaquer.

DESCRIPCIÓ DE L'ORGUE

L'instrument consta de 4 teclats, 3 manuals i un pedaler. Els teclats manuals disposen de 51 tecles mòvils (4 octaves) i el pedaler de 30 teclons (12 solament en el seu origen). Les tecles corresponents als tons naturals són de banús i les dels semitons, d'òs.

Els teclats presenten una innovació fora de la norma usual entre els antics organers nacionals: En primer lloc, els teclats es situen a una altura convenient per a l'organista (tinguem en compte que en molts d'instruments de l'època el teclat inferior quedava a una altura no superior als 66 centímetres). En segon lloc, els teclats no es troben enfonsats del tot dins la caixa de l'orgue, sinó que sobresurten en part, com es construïran amb el temps els orgues moderns, permetent una major llibertat a les cames i peus de l'organista.

Finalment el seient, que als orgues espanyols es trobava fix a la cadireta (de aquí el nom donat a Espanya a l'orgue Positiu) a l'orgue de Maó és mòvil, com als orgues d'Europa del Nord.

Té vuit secrets, els majors dels quals corresponen: dos al teclat del Gran Orgue, un al de Cadireta, un altre a l'orgue d'Ecos i dos al pedaler. L'aire hi arriba per mitjà de sis manxes, amb un sol plec cadascuna, a l'estil alemany.

El teclat del Gran Orgue es pot acoblar al de la Cadireta, tocant l'organista en el primer teclat.

Una innovació important de l'orgue fou la independència que donà al pedaler, que no quedà enganxat als registres del

Gran Orgue, sinó que hi disposà 5 registres propis, entre ells un ple de 4 fileres, la més baixa de les quals correspon a uns 16 peus, cas extraordinari que es presenta en molt pocs orgues del seu temps (4).

Expert en acústica, Kyburz disposà al pedal una combinació de fileres al flautat, que dóna la sensació de sentir un 32 peus, sense esser-ho, quan s'afegeix a un registre de 16 peus, combinació que es troba a poquíssims orgues antics.

Kyburz degué formar diversos projectes, abans de decidir-se pel que volia presentar al Rector Aleñà. Així ens ho fa pensar un document de l'Arxiu Històric de Maó, assenyalat com a quart plànol de l'orgue de Maó, en el qual Kyburz dóna a conèixer la registració decidida finalment:

A la Cadireta, 9 registres: Cara de 7 pams, bordó de 14 p., Salicional de 14 p., Flauta travessera (registre parcial), quinzena de 4 pams, flautino, larigot de 2 p. i mig, plens de 3 fileres i cromorno de 14 p.

Al Gran Orgue, 21 registres: cara de 28 pams, cara de 14 p., bordó de 14 p., gamba de 14 p., octava de 7 p., corneta de 5 fileres (registre parcial), gran nasard de 10 p., gran tierza de 7 p., nasard en dotzena, nasard en quinzena, nasard en dissetena, quinzena de 4 p., plens de 3 fileres de 4 p., un altre ple de 3 fileres, forniture de 3 fileres de 5 p., címbala de 2 fileres, clarí de 7 p., clarí de 4 p., trompes reials de 14 p., veu humana (registre parcial) i temblant.

A l'Orgue d'Ecos, 12 registres: Cara de 14 pams, quintatò, de 14 p., flauta dolça de 7 p., nasard de 5 p., corneta de 3 fileres (registre parcial), flauta cònica (registre parcial), quinzena de 4 p., fagot de 14 p., oboé, veu humana i temblant.

A les contres, 4 registres: Contres de 28 p., contres de 14 p., plens de 4 fileres i serpante de 28 p.

Però mentres avançava la construcció, l'organer hi introduí noves modificacions i ampliacions que farien d'aquest instrument un exemplar gairebé únic, afortunada unió de l'escola ibèrica i l'alemanya i amb innovacions precursors dels grans orgues del romanticisme europeu.

Kyburz s'havia adaptat als sistemes propis de l'organeria espanyola; però considerant que al volum de l'instrument construït, li corresponia al manco, el doble de registres, segons ell sabia que es feia als orgues de Centre-Europa, transmeté els registres de fons i llengüeteria més importants, del Gran Orgue al Pedaler, de manera que, en conjunt el petit pedaler disposava de 11 jocs, el que el situava sobre els altres orgues de l'escola ibèrica del seu segle (5).

Malgrat açò els registres de pedal no resultaven proporcionats a la resta de l'orgue, tal com succeïa als principals orgues del segle XVIII. La forma i petitesa dels teclons i el nombre reduït dels mateixos, anul.lava gairebé totes les possibilitats que ofereix la literatura orgànica.

L'orgue de Cadireta que forma un cos sortit en el balcó que tanca la tribuna del retaule de l'instrument, té unes dimensions inusitades i pot considerar-se, per sí sol, un orgue complet, amb fesomia definida.

El Gran Orgue ocupa tota la façana central i l'orgue d'Ecos està situat amb gran enginy, a la part de dalt del Gran Orgue i per darrere d'aquell.

Kyburz dotà l'orgue amb un dispositiu especial, anomenat "forte-piano", vertader precursor de l'orgue expressiu, que no apareixeria fins molt més tard, el qual degué ésser eliminat en la restauració feta amb motiu del 150 aniversari del noble instrument.

Els materials utilitzats en la construcció dels tubs foren de la més alta qualitat. L'anàlisi feta quan s'efectuà la reparació de Salvador Aragonés, demostrà que l'aleació emprada per Kyburz tenia un 75 per cent d'estany i un tant per cent de impureses inapreciable (6).

Aquesta cura en l'elecció dels materials es traduï en una perfecció sorprenent de les seves qualitats tonals. Els registres primaris, degut a l'àmplia gama de la tuberia, donen un tò ple i, a la vegada, molt suau. Els bordons són particularment dolços, sense cap resta de duresa. Els registres de mutació, molt armò-

tics, tenen gran brillantesa i potència de tò i lleugeresa i fluidesa de sons.

La resta de registres de llengüeteria té tonalitats envellutades, sense cap mena d'estridentia.

De tots els registres, són notables: el cromorn, amb un característic timbre dolç i expressiu, d'una claredat admirable.

Les veus humanes són netes i suaus. Molt brillant la trompa reial, i la flauta travessera imita amb tota perfecció el timbre d'aquest instrument. Però, entre tots, sobressurt el registre del corn anglès, que Kyburz col·locà a la caixa expressiva, el qual dóna un tò extraordinàriament dolç i delicat.

Componien la tuberia de l'orgue 197 tubs de fusta i 2.809 de metall, amb un total de 3.006 tubs. El nombre de registres de de 52, comptant com a tal el dispositiu de "*forte piano*", eliminat en la reforma feta l'any 1955.

La distribució dels registres és com segueix:

TECLAT INFERIOR, CADIRETA

1.— Flautat	8	peus
2.— Octava	8	"
3.— Quinzena	2	"
4.— Decimonovena	1 ¹ / ₃	"
5.— Plens de 4 fileres 22	1	"
6.— Oboé.	8	"
7.— Corneta anglesa de 4 fileres.	4	"
8.— Salicional	8	"
9.— Flauta travessera.	8	"
10.— Violó	8	"
11.— Nasard en quinzena.	2	"
12.— Cromorn.	8	"

TECLAT PRINCIPAL, GRAN ORGUE

1.— Flautat	16	peus
-----------------------	----	------

2.— Flautat	8	”
3.— Octava	4	”
4.— Quinzena	2	”
5.— Plens de 15 de 4 fileres	2	”
6.— Plens de 19 de 4 fileres	1 ¹ / ₃	”
7.— Plens de 22 de 4 fileres	1	”
8.— Címbala de 4 fileres	² / ₃	”
9.— Fagot	16	”
10.— Gamba	8	”
11.— Violó	8	”
12.— Nasard en cinquena	5 ¹ / ₃	”
13.— Nasard en dezena	3 ¹ / ₃	”
14.— Nasard en dotzena	2 ² / ₃	”
15.— Nasard en quinzena	2	”
16.— Nasard en dissetena	1 ³ / ₅	”
17.— Corneta magna de 7 fileres	8	”
18.— Trompeta	8	”
19.— Baixonet i clarí 4 peus	8	”
20.— Xirimia i clarí 2 ”	8	”

TECLAT SUPERIOR, ORGUE D'ECOS

1.— Flauta	8	peus
2.— Quintató	8	”
3.— Flauta dolça	4	”
4.— Quinzena	2	”
5.— Corn anglès d'Ecos	8	”
6.— Campanetes		”
7.— Flauta cònica	8	”
8.— Dotzena	2 ² / ₃	”
9.— Flauta suïssa	4	”
10.— Flautat d'Ecos	8	”
11.— Veu Humana d'Ecos	8	”
12.— Forte-Piano		”
13.— R. E. Trémolo (7)		”

PEDALER

1.— Compostes de 4 fileres 12 a	2 ² / ₃	peus
2.— Contrabaix	16	”
3.— Baix	8	”
4.— Quinta	5 ¹ / ₃	”
5.— Octava	4	”
6.— Contrafagot	16	”
7.— Trompeta	8	”

La caixa és de fusta amb escultures i ornaments daurats.

La cadireta reposa sobre un sòcol esculpit i remata amb un fris molt treballat que al mig sosté un gran vas, del qual pengen unes garlandes, i un àngel a cada costat, sonant llargues trompetes. El sòcol porta les xifres 1810, any de la inauguració de l'instrument.

El gran orgue forma tres cossos: el central, coronat amb rams de paumes i llorer entrellaçats, queda tancat als costats per dues columnes de tubs sobre les que s'assenten dos capitells d'ordre corinti. Sobre la cornisa s'alcen dos àngels que porten panderos i platets. Les torres s'adornen amb dos medallons en els quals es llegeixen aquestes inscripcions llatines: CONSTRUXIT // HOC OPUS // JOANNES KIBURZ // SOLODERENSIS // HELVEITUS, ANNO D. // MDCCCX //.

I l'altre diu: TESTIMONIUM // MAX // PIAE LIBERALITATIS // EXHIBITAE // E.R.R.D DOCT. GABRI. // ALEÑA // HUIUSCAE ECLES. // RECTORE //.

El cos superior repeteix els motius decoratius de la Cadireta; però en molt majors proporcions, i remata en una colossal estàtua del Rei David de quasi tres metres d'altària, portant una arpa. A la base s'hi veuen escrites les lletres G. A. R. (Gabriel Aleña, Rector), coronades amb un bonet.

Una altra inscripció es pot veure al llarg de la cornisa principal, referida al versicle quart del Salm 150: "*Laudate Domino in chordis et organo*" (8).

RESTAURACIONS I REPARACIONS

En el curs dels cent-seixanta anys llargs d'existència, se li han fet nombroses reparacions a l'orgue maonès.

La primera tingué lloc alguns anys després de la seva instal·lació i la feu el constructor Kyburz, qui netejà la tuberia i procedí a una afinació general.

L'any 1840, essent organista de la Parroquia de Santa Maria En Benet Andreu, el mestre maonès Lladó féu la segona reparació: Es desmontaren els tubs, es corregiren les fuites d'aire dels secrets i manxes i s'afinà l'instrument.

Amb les obres realitzades a l'església a partir de 1855, per consolidar les torres, obres que finalment degueren deixar, i començar una torre nova, l'orgue patí molt, de manera que, en acabar el campanar l'any 1868 (9), fou precisa una nova reparació i neteja, la qual es confià a l'organer menorquí Benet Pons Cardona, en temps de l'organista Joan Fuxà.

L'any 1840, essent organista de la Parròquia de Santa ble. La llarga reforma de l'església, que li donaria la seva actual fesomia, inutilitzà tubs i registres: el flautat de 16 peus, la gamba, el contrafagot i la flauta suïssa. El Rector Joan Morrillo decidí una restauració total que encomenà a D. Pere Andreu i Sitges, amb l'assessorament del seu germà, l'organista Damià Andreu.

Les obres es perllongaren fins a l'any 1903 i foren canviades les gamusses de les manxes i els ressorts dels aletons, netejada i afinada la tuberia i arrenjats els teclats.

D'aquesta importantíssima restauració, feta amb l'ajut del poble de Maó en quedà constància a una placa col·locada a la consola dels teclats amb aquesta inscripció:

"En el año MCMIII este órgano fue restaurado por D. Pedro Andreu i Sitges con la intervención del organista D. Damián Andreu, Pbro., siendo Ecónomo el Rdo. D. Juan Morrillo Pbro. Subvencionaron las obras el clero y numerosos fieles".

L'any 1936, en esclatar la guerra civil, destrossats els orgues de les esglésies de Maó, hi hagué també alguns intents de

destruir el de Santa Maria. La intervenció decidida i plena de sentit comú d'alguns intel·lectuals i en especial la del Sr. Francesc Hernández Sanz assoliren aturar la malifeta i l'orgue només sofrí alguns danys que, essent importants, no eren almanco, irreparables.

L'Església es preocupà, just acabada la guerra, de la restauració de l'orgue; però passaren els anys i no seria fins a 1955 en que es materialitzaren els projectes de la recent nomenada "*Junta de Protecció de l'orgue de Santa Maria*", iniciant un estudi complet sobre les necessitats d'aquella màquina colossal, gràcies sobre tot a l'ecònome D. Antoni Tutzó i Garcia de la Parra i al Sr. Francesc Porcel Sancho, el qual es posà en contacte amb el seu parent el Mtre. Jaume Mas Porcel, eminent pianista i compositor i, degudament assessorats, confiaren la reparació a l'organer Salvador Aragonés, el qual arribà a Maó l'agost de

Per indicació ferma del dit Sr. Mas Porcel, es procedí a l'ampliació del pedaler, aleshores de 12 notes, per un altre de 30 teclons que permetés la interpretació de les obres on el teclat de peus té tanta importància. Açò significava la fabricació de gran nombre de tubs nous, per tal de completar totes les famílies de registres propis del pedaler i també els de transmissió que ja existien.

En mancaven també d'altres, fets malbé l'any 1936 i que no s'havien reposat i calia també fabricar-los. Aquesta tasca fou confiada als obradors Jiménez de Barcelona, amb la intenció de fer-los d'estany al 50 per cent.

Feta una anàlisi de la tuberia original, s'observà, com hem dit abans, que la proporció d'estany de la tuberia primitiva era del 75 per cent i aquesta aleació fou la que obligaren els restauradors que s'emprara en la construcció dels nous tubs.

Es canviaren les llengüetes del contrafagot i es desmuntà gairebé tota la tuberia, per poder ajustar-la i procedir després a l'afinació general de l'instrument.

Per raons mecàniques es degué suprimir el dispositiu de "*forte-piano*", del qual gaudia l'orgue des d'el seu origen.

El nombre de tubs, que era de 3.006, amb aquesta restauració passà a esser de 3.207.

El cost de l'obra, previst en unes dues centes mil pessetes, fou costejat íntegrament pel gran "*mecenas*" menorquí D. Fernando Rubió i Tudurí (10).

Finalment l'any 1972, en encetar els festivals d'orgue que aquests darrers anys donarien a conèixer aquest inapreciable joiell menorquí a tota Europa, se li féu una altra important reparació, que es deferí a l'organer català Gabriel Blancafort. Endemès de l'ajust general i afinació corresponent es canvià el sistema de transmissió de nou pedaler, aleshores pneumàtic, al sistema mecànic (11).

NOTES

- (1) Lligam "*Parroquial Iglesia de Santa María de Mahón*", Doc. XXXVI. (Arxiu Històric Municipal de Maó).
- (2) D'un Memorial del Rector Sr. Aleñà: "...el órgano, según el dictamen de los facultativos sirve más de irrisión que de edificación" (Arx. Hist. Mun. Maó, ob. cit.)
- (3) Thomàs, J.M. "*Organo de Sta. María*", Revista de Menorca, any 1926.
- (4) Mas Porcel, Jaume. "*El órgano de Santa María en el panorama organístico español*", diario MENORCA, 19 noviembre 1960.
- (5) Mas Porcel, J., (ob. cit.)
- (6) " " " " "
- (7) Actualment els dispositius de "*forte-piano*" i de "*tremolo*", estan inutilitzats.
- (8) Hernández Sanz, Francesc. "*Organo Monumental de la Parroquial Iglesia de Santa María de Mahón*", 1.ª edició, Maó 1899.
- (9) Hernández Sanz, F. (ob. cit.)
- (10) Mas Porcel, J. (ob. cit.)
- (11) II Festival Internacional de Música. Mahón 1975.

ELS ORGUENERS

Josep Boscà.

Orguener català de molta anomenada, de la primera meitat del segle divuit. Treballà als Països Catalans, i alguns dels seus instruments han arribat a nostres dies (1).

L'any 1721 construï l'orgue de Sant Sever de Barcelona el qual, degudament restaurat, es conserva encara. Consta d'un teclat manual de 45 tecles i un pedaler de 8 contres, amb un total de 8 registres. L'any 1726 construï l'orgue del Convent de Sant Francesc de Ciutadella i l'any 1746 el de la Parròquia de Seringena, que també es conserva en el dia d'avui i que, igualment, consta d'un teclat manual i un pedal de 8 contres. Té 12 registres.

Josep Casas i Soler.

Organer castellà de la segona meitat del segle XVIII. Fou titular i conservador dels grans orgues del Monastir de Sant Llorenç d'El Escorial, en temps de P. Fra Antoni Soler. L'any 1775 fou cridat a Sevilla, per encàrrec del Capítol de la Seu Metropolitana per a construir els orgues monumentals d'aquella catedral. La seva obra rebé les crítiques dels organistes de l'església sevillana, gens favorables i, malgrat la documentada carta que escrigué el pare Antoni Soler (publicada a Madrid l'any 1778), en defensa de l'organer Casas, proclamant la seva coneguda vàlua, i que la decisió final del capital sevillà fou favorable a l'obra de l'organer, aquest deixà inacabada la seva obra, que es caracteritzava per una sèrie de innovacions tècniques, i tornà a la Cort l'any 1778 (2). Posteriorment fou requerit a traslladar-se a Menorca, on se li encarregà la construcció de l'orgue de l'església del convent del Socós de Ciutadella, el qual deixà acabat l'any 1795, any en que començà a treballar en el nou orgue que s'havia d'instal·lar a la catedral menorquina, finalitzat l'any 1797.

Joan Kyburz.

Nasqué a la Parròquia d'Aeschi, al cantó suís de Soleure (Suïssa). Foren els seus pares: Joan i Anna Maria (3).

Al seu país construï el gran orgue de la catedral de Friburg. Posteriorment vingué a Espanya, establint-se a Barcelona a finals del segle XVIII, amb l'alemany Francesc Otter, per a dedicar-se a la construcció de pianos de taula i orgues, dels quals es conserven interessants exemplars al Museu Municipal de Barcelona i en el d'orgues de Collbató. A Barcelona construï els orgues de Santa Maria del Pi (4).

L'any 1809 es traslladà a Menorca per instal·lar l'orgue de Santa Maria, que havia construït a Barcelona i una vegada acabada aquesta tasca, passà a Ciutadella per iniciar la tasca del nou orgue de l'església dels franciscans de Ciutadella, el qual finalitzà l'any 1813.

Es casà a la mateixa ciutat, l'any 1819, amb Marta Paganini, filla del Tinent General, Comandant de Ciutadella: Sr. Carles Paganini, casat amb Maria Lluïsa Ruscoli de Bellinzona. L'any vinent foren pares d'una filla nascuda a Maó el dia 11 d'agost de 1820 (5).

Joan Kyburz gaudeix de gran predicament entre els músicòlegs del seu país. Els seus instruments de l'època espanyola mostren com sabé adaptar-se a les modalitats de l'organeria peninsular, aportant les noves tendències que coneixia dels alemanys i francesos, particularment.

Ludwig Scherren.

Organer suís que treballà a Catalunya, on construï els orgues de la Seu nova de Lleida, desapareguts durant la guerra civil, i el de la parròquia de Sant Salvador de Vendrell, considerat un dels millors exemplars entre els orgues barrocs catalans, que data de l'any 1776 (6).

Els instruments de Scherren es caracteritzen per la sonoritat pròpia del darrer barroc a Europa i també a Espanya, en particular de la segona meitat del segle XVIII. L'orgue de Vendrell,

encara en ús, consta de tres teclats manuals: Gran Orgue amb quinze registres, Cadireta amb 7 registres (alguns d'ells, partits) i orgue d'Ecos amb dos registres de mà dreta. El pedaler té dos registres (7).

A Menorca deixà els orgues dels convents del Carme i de Jesús a Maó i el de la parròquia de Santa Eulàlia d'Alaior.

NOTES

- (1) Els orgues de Catalunya. Barcelona 1982.
- (2) Samuel Rubio, "*Antonio Soler, Catálogo crítico*". Cuenca 1980.
- (3) Llibres parroquials, Arxiu Diocesà de Ciutadella.
- (4) J. Mas Porcel. — "*El Organo de Santa María*". Diari MENORCA 19 de novembre de 1960.
- (5) Llibres Parroquials, Arxiu Diocesà de Ciutadella.
- (6) Gran Enciclopèdia Catalana.
- (7) Els orgues de Catalunya. Barcelona 1982.

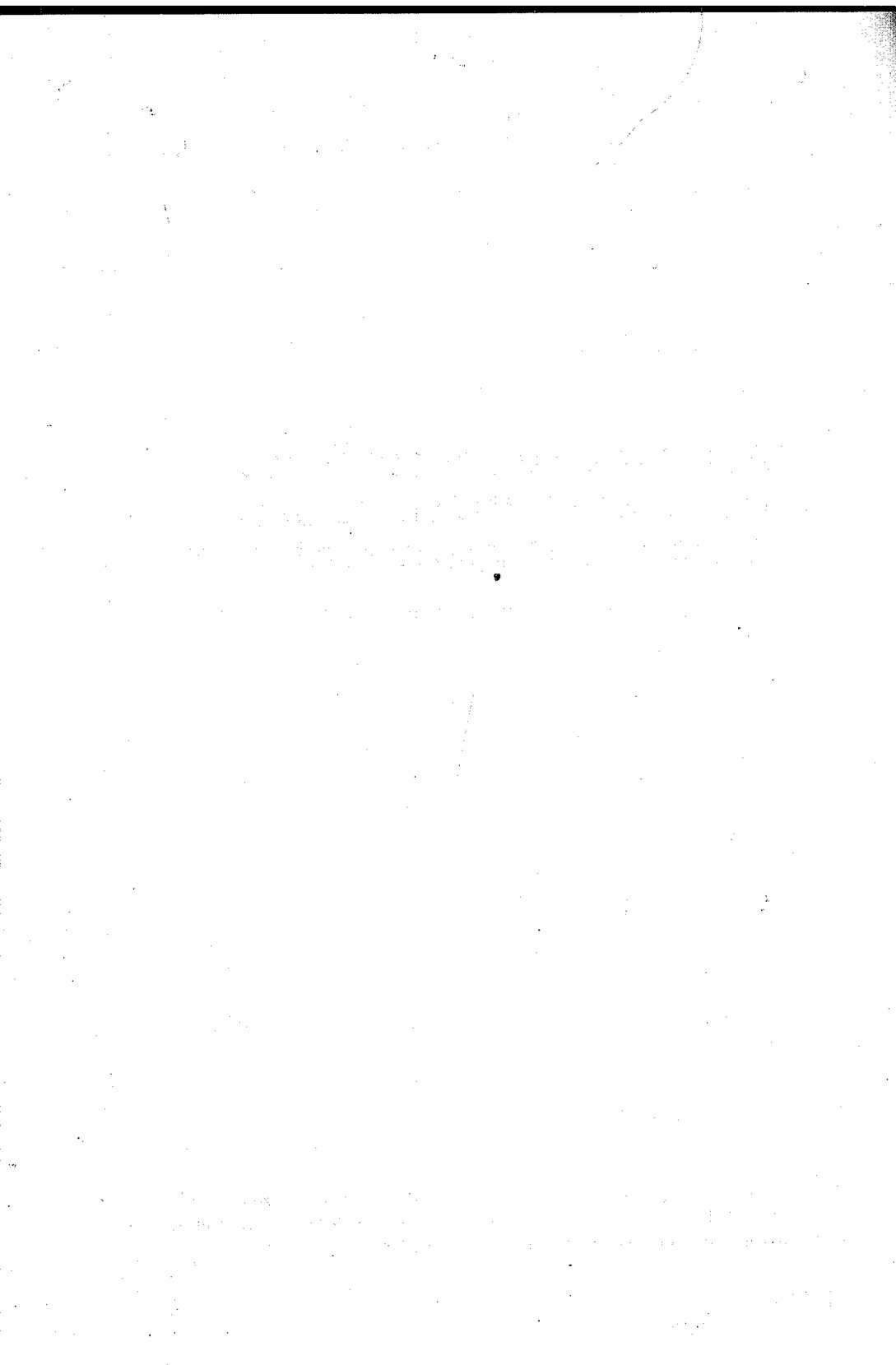
T A U L A

Introducció	pàg. 146
Els orgues de l'esglèsia de Santa Maria de Ciutadella, Catedral de Menorca	pàg. 151
Els orgues del Convent de Sant Francesc de Ciutadella	pàg. 167
Orgue del Convent del Socós de Ciutadella	pàg. 179
L'orgue de la Parròquia de Sant Bartomeu de Ferreries	pàg. 187
Els orgues de l'Església Parroquial de Santa Eulàlia d'Alaior	pàg. 191
Orgue del Convent del Carme de Maó	pàg. 203
Orgue del Convent de Jesús de Maó.	pàg. 212
Els orgues de Santa Maria de Maó	pàg. 217
Els organers.	pàg. 230

ASPECTES PALEOECOLÒGICS DE L'ESCULL MIOCÈNIC DEL CAP NEGRE (MENORCA)

(M^a. JOSE JURADO RODRIGUEZ)

Ma. José Jurado és professora de Ciències Naturals. Aquest treball va obtenir el premi d'investigació "ex aequo" amb un altre tema científic en la XXI convocatòria dels Premis Ateneu de Maó (1.983).

INDEX

1 – INTRODUCCIÓ

1.1 – Mediterrània Occidental i crisi de salinitat messiniana

1.2 – Esculls: conceptes generals

1.3 – Esculls messinians: aspectes paleoecològics

2 – ESCULL DEL CAP NEGRE (MENORCA): ASPECTES PALEOECOLÒGICS

2.1 – Descripció

2.2 – Interpretació

3 – AGRAÏMENTS

4 – BIBLIOGRAFIA

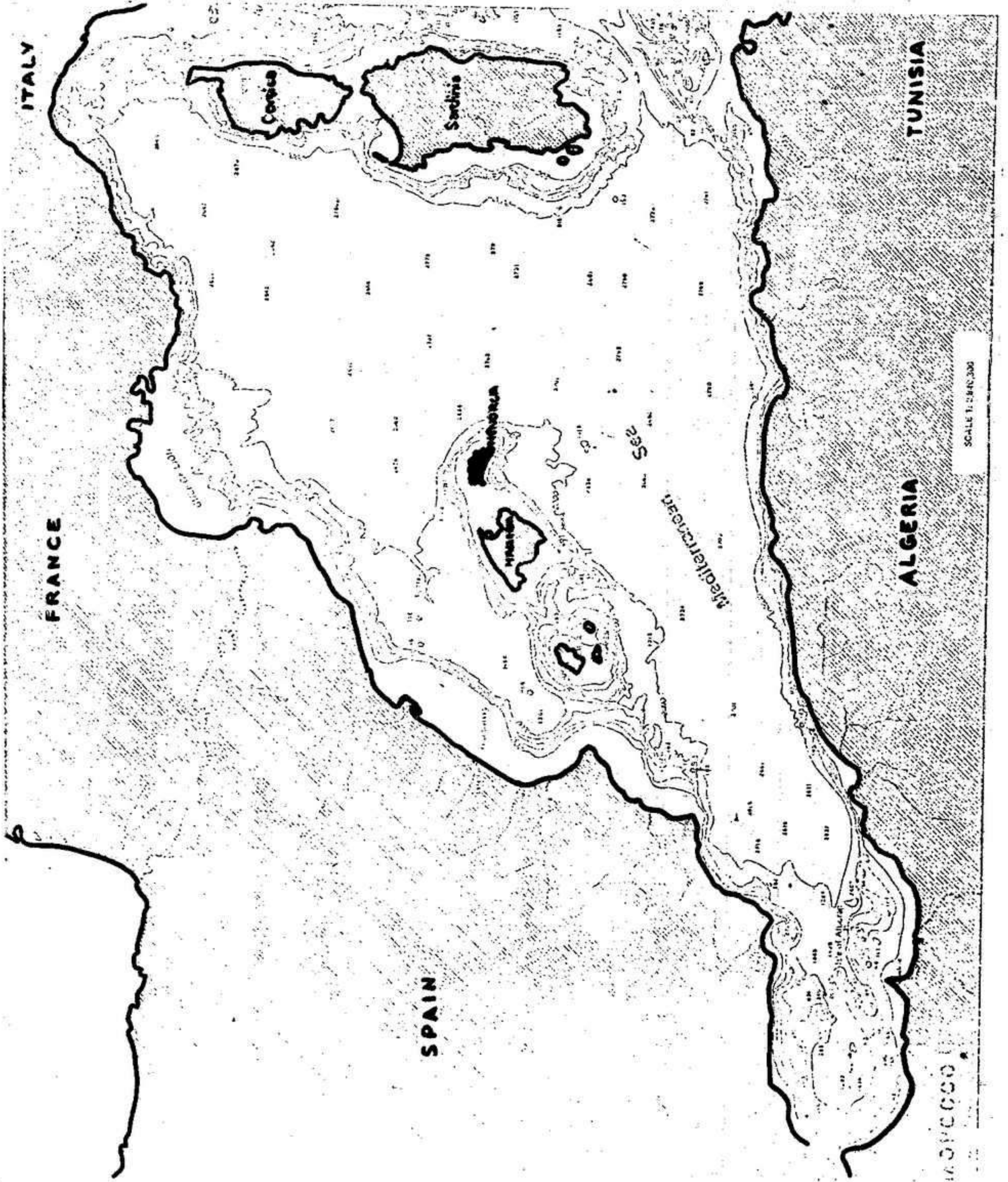
1 – INTRODUCCIÓ

En aquest treball s'integren una sèrie de conceptes i coneixements, que són fruit de les nombroses recerques dutes a terme a la Mediterrània Occidental en el decurs dels darrers anys.

Es fa èmfasi sobre la problemàtica del Messinià i les característiques paleoecològiques que presenten els esculls messinians de la Mediterrània Occidental.

Aquests coneixements han estat aplicats en l'estudi d'un dels nivells d'escull coral·lí messinià que aflora al sudoest de Ciutadella. S'han tractat primordialment els aspectes paleoecològics a la llum dels treballs d'ESTEBAN i altres autors que han realitzat interessants aportacions en aquest tipus d'estudis.

Per altra banda, s'ha intentat evitar els tecnicismes, en la mesura de lo possible, ja que una de les pretensions d'aquest treball és donar a conèixer a persones no introduïdes als temes de geologia la problemàtica del Messinià o almenys certes nocions al respecte, tot relacionant-les amb l'estudi d'un desenvolupament recifal a la banda oest de l'illa.

DIVISION TIEMPO GEOLOGICO Ia

ERA-TEMA	SISTEMA	SERIE	PISO	OTRAS DENOMINACIONES INCLUYENDO FACIES	
C E N O Z O I C I C O	CUATERNARIO	HOLOCENO		VERSILIENSE	
		PLEISTOCENO	SUPERIOR	TYRRENIENSE	
				MILAZZIENSE	
				SICILIENSE	
			INFERIOR	EMILIENSE	
				CALABRIENSE	
	NEOGENO	PLIOCENO		SUP. PIACENZIENSE	
		MIOCENO	SUPERIOR	INF. ZANCLIANIENSE	
				MESSINIENSE	←
			TORTONIENSE		
			MEDIO	SERRAVALLIENSE	
				LANGHINIENSE	
			INFERIOR	BURDIGALIENSE	
AQUITANIENSE					
PALEOCENO	OLIGOCENO	SUPERIOR	CHATTIENSE		
			RUPELIENSE		
	EOCENO	SUPERIOR	BARTONIENSE	LATTORFIENSE	
			MEDIO	LUTECIENSE	
				YPRESIENSE	
PALEOCENO	INFERIOR	THANETIENSE	MONTIENSE		
		DANIENSE			

CORRALES I. et al (1977) "Estratigrafía" Ed. Rueda, Madrid.

1.1 — Mediterrània Occidental i crisi de salinitat messiniana.

Dues grans parts o conques solen considerar-se a la Mediterrània: l'oriental i l'occidental, separades pel llindar de l'Estret Sículo-Tunisià i la Península Italiana.

En el decurs dels últims anys, els treballs de geologia marina a la Mediterrània s'han vist incrementats notablement. En aquests treballs ha adquirit un especial relleu l'estudi dels sediments del Miocè terminal, intentant resoldre la polèmica qüestió de les característiques de la conca mediterrània durant el Messinià, estatge del temps geològic que ocupa el trànsit Miocè-Pliocè. Durant el Messinià, la Mediterrània va conèixer esdeveniments excepcionals pel que fa a la seva paleogeografia, paleoclimatologia i biogeografia. S'esdevingué una regressió molt important, mentre que a la resta d'oceans arreu del món la regressió no fou tant considerable. Aquesta regressió va comportar un fort descens del nivell del mar, causat pel dessecament d'una gran part de les aigües mediterrànies, aquest esdeveniment constitueix l'anomenada "*crisi de salinitat*".

Als anys seixanta, la sísmica marina va revelar l'existència molt a prop de la superfície dels fons marins d'uns nivells que per les seves característiques van ésser identificats com a materials evaporítics (RIBA 1981 - a; 1981 - b).

Anys després, una primera campanya de recerca a la Mediterrània, integrada al programa internacional d'estudi dels fons marins i materials infrajacentes (D. S. D. P.: Deep Sea Drilling Project) va confirmar l'existència d'evaporites. Mitjançant els sondatges realitzats es van perforar nivells evaporítics que van ésser datats com pertanyents al Messinià Superior.

Cap a finals dels setanta, es realitzà una segona campanya del D.S.D.P. a la Mediterrània. En aquesta ocasió es van realitzar dos sondatges amb el vaixell "**Glomar Challenger**" un d'ells (SITE 372), situat al nord-est de l'illa de Menorca. Per explicar la formació de les evaporites s'han contemplat diferents hipòtesis que han estat objecte de fortes discrepàncies i discussions entre diferents grups d'investigadors. Alguns autors invoquen un

tancament de la Mediterrània (1) amb períodes de comunicació amb l'Atlàntic, és a dir una conca soma amb moments de sequedat total i altres amb aports d'aigües. Altres autors contempen la possibilitat de precipitació d'evaporites en una conca d'aigües profundes estratificades i consideren l'existència de comunicació amb l'Atlàntic.

Les diferents hipòtesis poden concretar-se en relació als tres models existents per la conca Mediterrània durant el Messinià i que intenten explicar la formació dels importants dipòsits d'evaporites (s'ha de tenir en compte, que s'han perforat fins a 2.000 metres d'aquests materials):

- model d'aigües marines i conca profundes
- model de conca profunda amb aigües somes
- model de conca poc profunda i aigües somes

(veure RIBA 1981 - a; - b)

En el nostre cas, interessa el que s'esdevingué contemporàniament als marges de la conca Mediterrània durant el Messinià mentre que al centre de la mateixa es dipositaven les evaporites. ESTEBAN (1977) fa referència al fet, que els grans dipòsits d'evaporites marines, de diferents edats i situacions geogràfiques (Canadà, Estats Units) es troben circundats per grans sistemes recifals, essent aquests freqüentment una mica més antics que les evaporites de conca. Això és aplicable a la conca Mediterrània Occidental durant el Messinià. Tot al llarg de la Mediterrània meridional s'ha pogut constatar l'existència d'esculls coral·lins d'edat tortoniana i messiniana. Els que han estat considerats com a messinians presenten unes característiques especials que tractarem més endavant.

Malgrat que alguns autors han correlacionat les formacions recifals amb les evaporites, queda encara oberta la qüestió d'establir les seves relacions d'una manera més precisa.

(1) La Mediterrània és hídricament deficitària. Si actualment es tanqués l'Estret de Gibraltar, quedaria totalment seca en uns 3.000 anys, temps curtíssim en geologia.

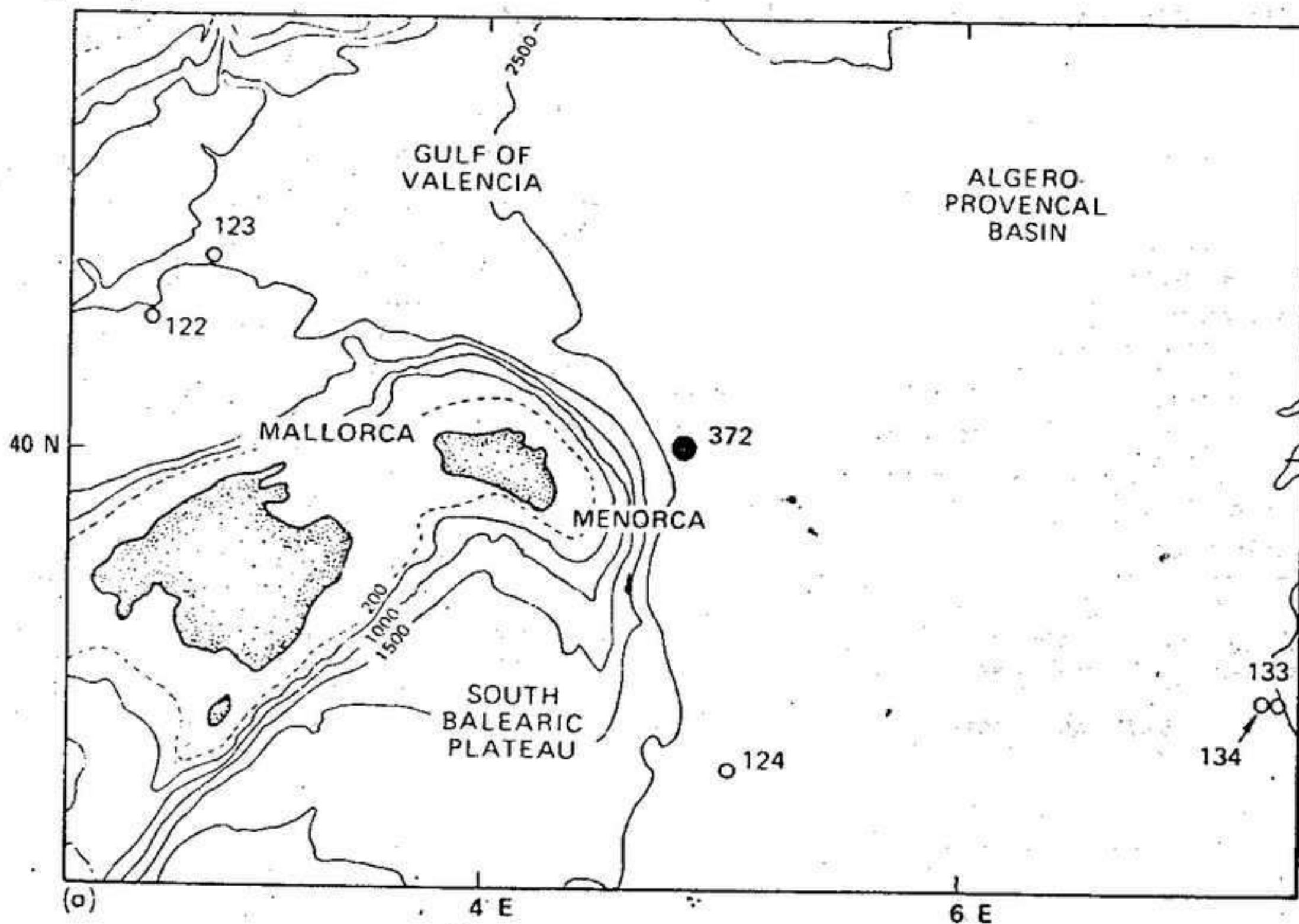
Per a finalitzar aquesta petita introducció a la problemàtica del Messinià, es pot fer referència a les causes que han estat invocades com a origen de la crisi de salinitat.

Nombrosos autors consideren que els cicles evaporítics serien causats per les oscil·lacions eustàtiques (canvis relatius del nivell del mar), relacionades amb una glaciació fini-miocènica. Pel contrari altres autors veuen com a més probable que fos la dessecació de la Mediterrània el desencadenant de la glaciació.

RIBA (1981) resumeix en dues hipòtesis aquestes consideracions:

- a) el descens glacio-eustàtic fou allò que provocà el tancament i eixugada de la Mediterrània,
- b) la desalinització causada per la precipitació d'evaporites a la Mediterrània va desencadenar la glaciació.

Hi ha un gran nombre de publicacions que tracten diferents aspectes de la problemàtica del Messinià. L'any 1981 RIBA (1981 - a) feu una síntesi en la nostra llengua de la bibliografia existent.

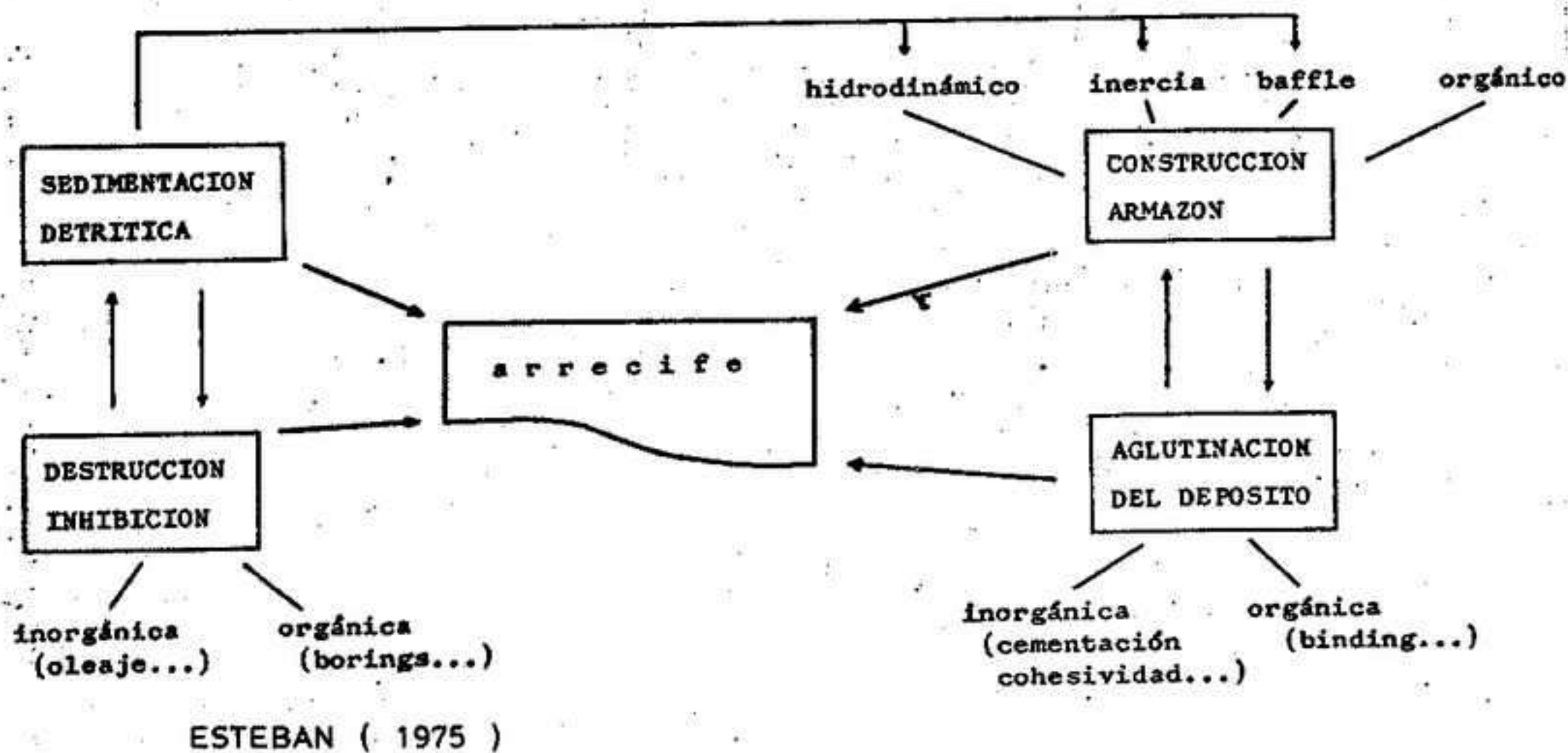
HSÜ K., MONTADERT et al. (1978).

1.2 – Esculls: conceptes generals.

El terme “escull” ha estat definit i redefinit nombroses vegades per part dels geòlegs i també per part d'altres naturalistes. La característica més important que inclouen la major part de definicions és la presència d'una carcassa orgànica rígida que està o va estar per damunt del sòl oceànic (marí) adjacent. Una de les definicions més acceptades és la de ZANKL i SCHROEDER (1972):

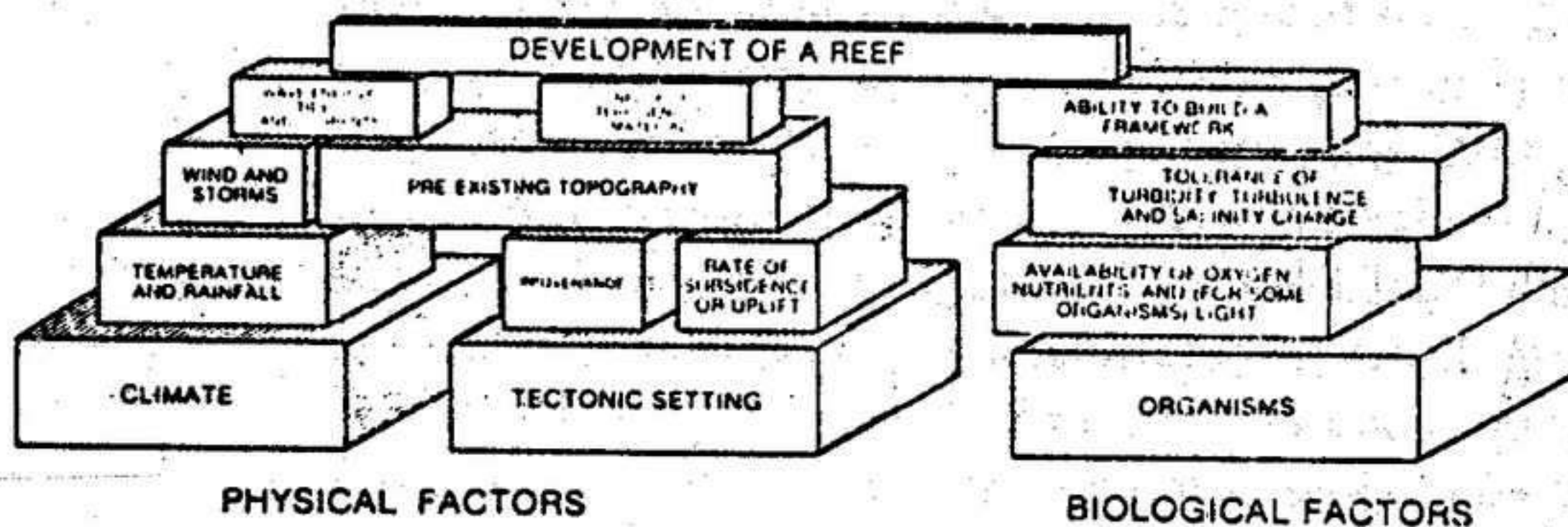
El recif és el lloc i el producte de la interrelació dinàmica de la construcció i la destrucció per organismes, de la sedimentació, cementació i desintegració mecànica (breakdown). Cada porció del recif té la seva pròpia història, determinada per ritmes respectius de construcció, destrucció, sedimentació, cementació i desintegració mecànica, i els canvis d'aquests ritmes amb el temps. Els ritmes depenen en gran part dels factors ambientals com la intensitat dels corrents i terbolesa, penetració de la llum, etc.

Els organismes poden jugar diferents papers: constructors, perforants, aglutinants, productors de sediment, etc.

Procesos integrantes en la función arrecifal y sus modalidades.

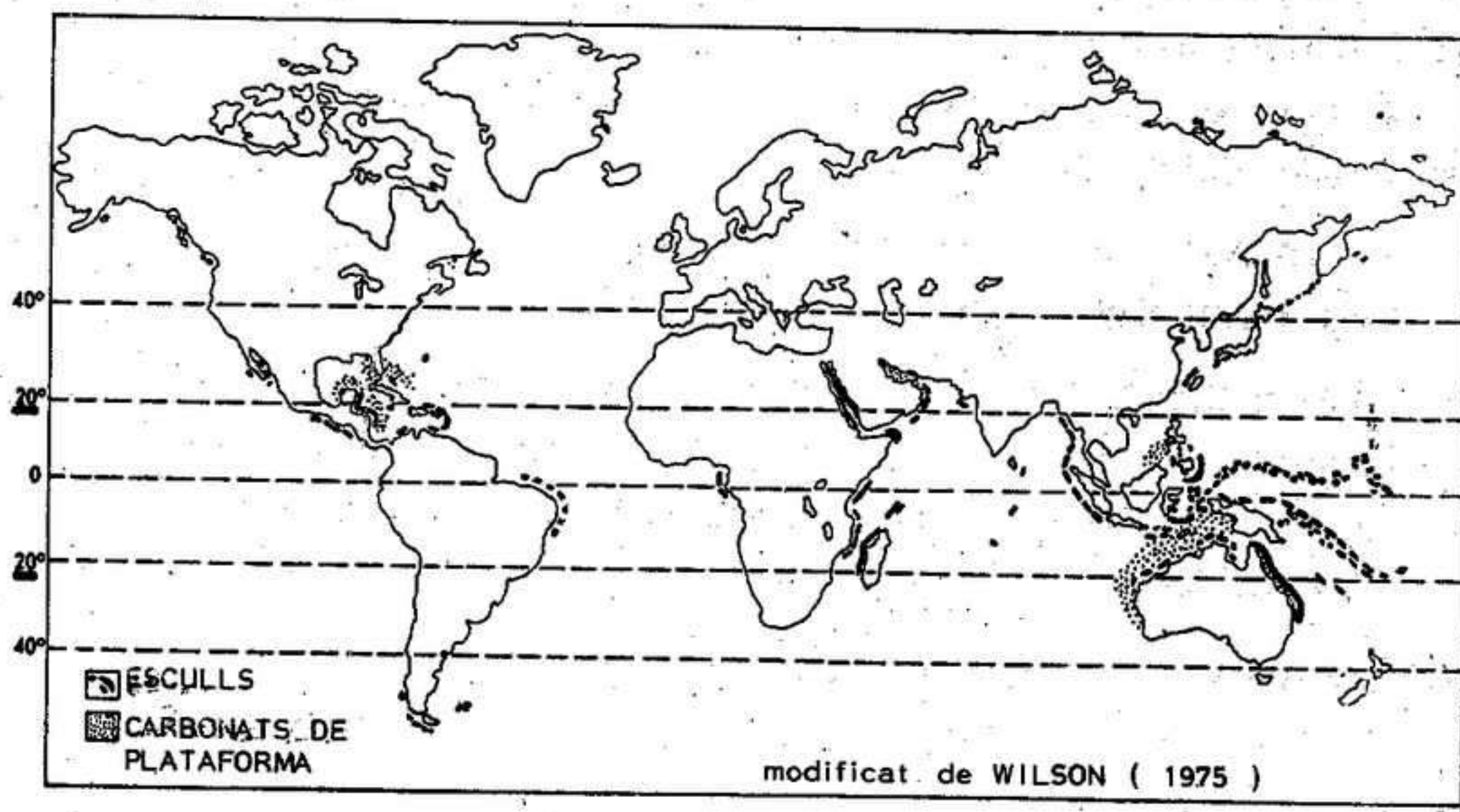
RECOGNIZING REEF FACIES

LONGMAN M. (1981)

GINSBURG i JAMES (1974) van definir tres tipus bàsics de construccions recifals: un d'aquests el constitueixen els esculls coral·lins.

Els recifs o esculls coral·lins són ecosistemes de gran maduresa que actualment es troben en àrees marines de condicions molt estables. No es troben en àrees de temperatures inferiors a 20° quedant restringits a certes latituds.

Els elements constructors principals són coralls colonials hermatípics, és a dir, coralls que presenten una associació simbiòtica amb algues anomenades zooxantel·les. Aquesta associació corall-alga és simbiòtica ja que el resultat de la mateixa és un benefici mutu. Les zooxantel·les que viuen als teixits tous dels pòlips favoreixen la precipitació del Ca CO que forma l'esquelet del corall. El ràpid creixement dels coralls actuals és en part degut a l'abundància d'aquestes zooxantel·les. Per altra banda, l'associació corall-alga imposa una limitació de profunditat en el desenvolupament dels esculls, ja que les algues necessiten llum que no reben a certes profunditats. És per això, que els coralls hermatípics i conseqüentment els desenvolupaments recifals no es troben a grans profunditats sinó preferentment en aigües clares, relativament somes, ben il·luminades a menys de 100 metres de profunditat. Certes espècies i hàbits de creixement es troben restringits a aigües somes i pot dir-se que en general els coralls hermatípics no construeixen esculls per sota d'uns 70 metres.

Als esculls s'estableixen relacions de competència especialment per la llum: les espècies que creixen ràpidament formant expansions àmplies i foliàcees, es troben en una situació avantatjada en aquesta competència (exceptuant quan ens trobem a un mar agitat es trenquen les colònies).

Per a l'estudi paleoecològic els esculls antics ofereixen tres avantatges principals: (RAUP & STANLEY).

- 1 — La major part de les espècies que formen l'escull tenen esquelets rígids i es preserven bé.
- 2 — Els esquelets, en formar part d'una "carcassa" rígida, ja sigui formant-la o quedant atrapats en ella, es preserven en general sense transport post-mortem i sovint en posició de vida.
- 3 — Els esculls constitueixen un registre continu de la composició de les comunitats al llarg del temps.

Molts esculls creixen durant milers d'anys, formant el seu propi registre fòssil.

1.3 – Esculls messians: aspectes paleoecològics.

Al llarg del Miocè, es va produir una progressiva i gradual disminució de la fauna coral·lina (decreixement de la diversitat) a la Mediterrània (CHEVALIER 1961).

Aquest fenomen s'ha relacionat per part de diferents autors amb un refredament general i increment de salinitat al tancar-se l'Estret de Gibraltar.

ESTEBAN (1979) defineix aquest fenomen com una successió ecològica retrogressiva, que s'esdevingué des del Miocè Mitjà.

ESTEBAN i GINER (1977) van descriure per primera vegada un sistema recifal considerat d'edat messiniana que presenta els edificis recifals més desenvolupats del Terciari de la Mediterrània. Els desenvolupaments recifals desapareixen sobtada i bruscament en començar el Pliocè. Els esculls messinians presenten unes característiques paleoecològiques anòmales en relació a comunitats recifals del Neogen més antigues i en relació a comunitats més modernes i actuals. Per una altra banda, és interessant analitzar la seva relació amb l'anomenada "*crisi messiniana*".

ESTEBAN et al. (1978), consideren que malgrat que no es coneix bé l'edat precisa de la major part d'aquests esculls amb característiques paleoecològiques anòmales o aberrants, deuen ser aproximadament contemporanis perquè:

1 – "*Aquestes anomalies en les comunitats són una resposta a condicions ambientals molt excepcionals, clarament relacionades amb la crisi messiniana*".

"Sembla que comunitats aberrants anàlogues van existir en altres localitats de la Mediterrània en posició estratigràfica anàloga".

Només a la Mediterrània es troben desenvolupaments recifals del Miocè Superior en tant que en aigües atlàntiques desapareixen durant el Miocè Mitjà. Aquest fet ha estat interpretat com una conseqüència de l'aïllament de la Mediterrània de les aigües més fredes de l'Atlàntic.

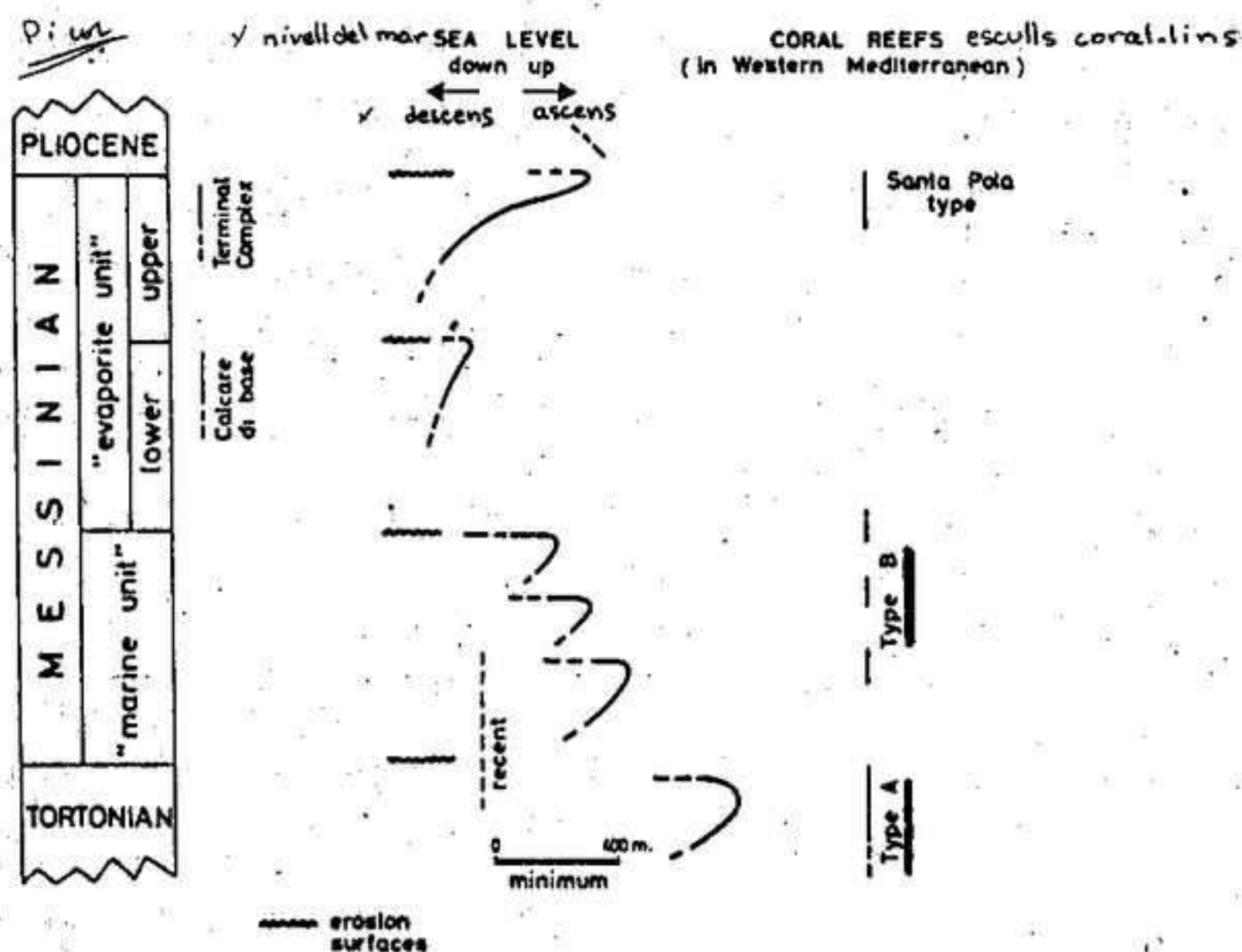
ESTEBAN (1979), estableix dos tipus de comunitats recifals pel Miocè Superior de la Mediterrània Occidental: A i B. Considera que es tracta dels membres finals d'un espectre continu de tipus intermitjos.

TIPUS A

- Constructors dominants —coralls, gèneres: **Tarbellastrea, Porites, Montastrea** o altres (entre 5-15 espècies en total), gran varietat de morfologies coral.lines.
- Presenta diversitat faunística.

TIPUS B

- Constructor exclusiu: **Porites sp**
Morfologies: bastons verticals llargs fins a 4 metres. colònies més petites laminars, com discs.
- Si existeixen altres coralls no juguem un paper important en la construcció de l'escull.
- Diversitat faunística més petita que tipus A.
- Diversitat faunística més petita que tipus A

ESTEBAN (1979)

Segons ESTEBAN (1979), els esculls B són clarament messinians mentre que els de tipus A correspondrien al Tortonianà Superior o Messinià Inferior.

Als llocs on es troben ambdós tipus, A és sempre més antic que B.

La marcada uniformitat dels esculls messinians de la Mediterrània Occidental suggereix l'existència d'un fort control ambiental o ecològic (ESTEBAN 1979).

Les característiques morfològiques (tamany i forma) que **Porites** com a constructor presenta als esculls tipus B, són exclusives del Messinià, segons ESTEBAN 1979, ESTEBAN et al. (1977).

El gènere **Porites** va aparèixer al Cretaci Mitjà, i es troba ben representat als esculls des de començaments del Cenozoic i fins l'actualitat. Però només durant el Messinià va desenvolupar grans colònies i estructures planes laminars i amb columnes.

Segons els mateixos autors, el gènere **Porites** es coneix als mars actuals com un dels coralls més resistents a les variacions de salinitat i temperatura, i a aigües amb alt contingut de sediment en suspensió. En aquestes condicions ambientals, desenvolupa actualment colònies petites i aïllades. Així doncs possiblement va ésser un altre tipus de control ecològic el que va afavorir la formació i creixement de les enormes colònies de **Porites** del Messinià. ESTEBAN (1979).

ESTEBAN et al. (1978) van plantejar una sèrie d'hipòtesis de treball:

- En primer lloc, una crisi messiniana (salinitat?) eliminaria la major part dels éssers marins, preservant-se només algunes de les espècies més resistents (particularment **Porites** i **Siderastrea**).
- Un restabliment ràpid de les condicions marines normals o quasi normals proporcionaria a aquestes comunitats l'oportunitat de creixement en una situació no competitiva.

Aquestes hipòtesis presenten problemes que els mateixos autors varen considerar, com són fer compatible l'absència de competidors dels coralls i estromatòlits amb la presència d'altres organismes.

ESTEBAN (1979) considera que un ambient que presenti "stress" físic no és l'única raó pel desenvolupament de la morfologia de **Porites** durant el Messinià.

Una suposada entrada d'aigües fredes atlàntiques podria ser l'alteració física que va afectar els esculls coral·lins d'aigües càlides de la Mediterrània durant el Miocè, produint la successió retrogressiva. ESTEBAN (1979) assenyala que els canvis retrogressius s'expliquen per la introducció d'una alteració física derivada bé de l'"stress" biològic creixent en la comunitat madura o d'un factor extern (tectònica, glaciacions). La conseqüència és una progressiva disminució de la diversitat d'espècies amb la permanència dels components de la comunitat pionera (més tolerants a l'"stress" físic) i l'extinció de les més delicades (més sensibles).

Durant el Messinià, només un corall de creixement ràpid i tolerant queda desenvolupant el paper de constructor principal (esculls tipus B).

No tots els autors són del mateix parer que ESTEBAN.

SANTISTEBAN (1981) considera que l'exclusivitat de **Porites** citada per ESTEBAN (1978, 1979) pels esculls messinians del Sud de la Península Ibèrica, no és deguda a la crisi de salinitat.

Aquest mateix autor considera que la morfologia colonial de grans bastons es presenta tant en esculls tortonians com messinians, que no és exclusiva de **Porites** i que seria una resposta dels coralls a un ascens del nivell del mar. Finalment, considera que les "*característiques aberrants messinianes*" són en realitat trets normals dels esculls tortonians.

2 - ESCULL DE CAP NEGRE (MENORCA): ASPECTES PALEOECOLÒGICS.

Resultat de la recerca damunt els materials miocènics de l'extrem occidental de l'illa de Menorca, que es realitza sota la

direcció d'Antoni OBRADOR i Lluís POMAR ha estat la identificació de diferents nivells de recifs del Miocè Superior.

En aquest treball es fa la primera descripció de les característiques d'un dels esculls. Existeixen però treballs anteriors (BARON et al. 1979, RIBA 1981) als quals es fa referència d'una manera més o menys directa a l'existència o possible existència d'esculls coral·lins, sense que es faci però una descripció detallada o concreta.

L'existència d'aquests esculls constitueix una novetat important per a la interpretació de les condicions de sedimentació i paleogeogràfiques de Menorca durant el Miocè Superior.

Ací tractarem tant sols un dels aspectes més interessants de l'estudi d'aquests nivells recifals com és la seva paleoecologia.

La metodologia emprada per a l'elaboració d'aquest estudi cau dintre de l'habitual dels estudis de sedimentologia de roques carbonàtiques. Per una banda, inclou un treball de camp amb estudi d'afloraments i recollida de mostres. Per una altra banda, un treball de laboratori amb preparació de seccions polides i làmines primes a partir de les mostres recollides i el seu ulterior estudi mitjançant binocular i microscopi petrogràfic, respectivament.

2.1. — Descripció.

El nivell d'escull coral·lí al qual fa referència aquest treball es troba aflorant a la costa oest de Menorca, més concretament entre el Cap Negre i el Cap d'Artrutx.

Aquest nivell recifal és el més modern dels identificats fins ara en una recerca més àmplia que es duu a terme a l'illa de Menorca.

El cos recifal ha estat estudiat aprofitant els afloraments, no sempre de fàcil accés que forneix la línia de costa.

El nivell recifal, que actualment queda decapitat per l'erosió, pot atènyer localment potències de l'ordre de 25-30 metres.

El contacte d'aquest nivell amb els materials infrajacentes, es fa mitjançant una superfície neta, molt possiblement erosiva.

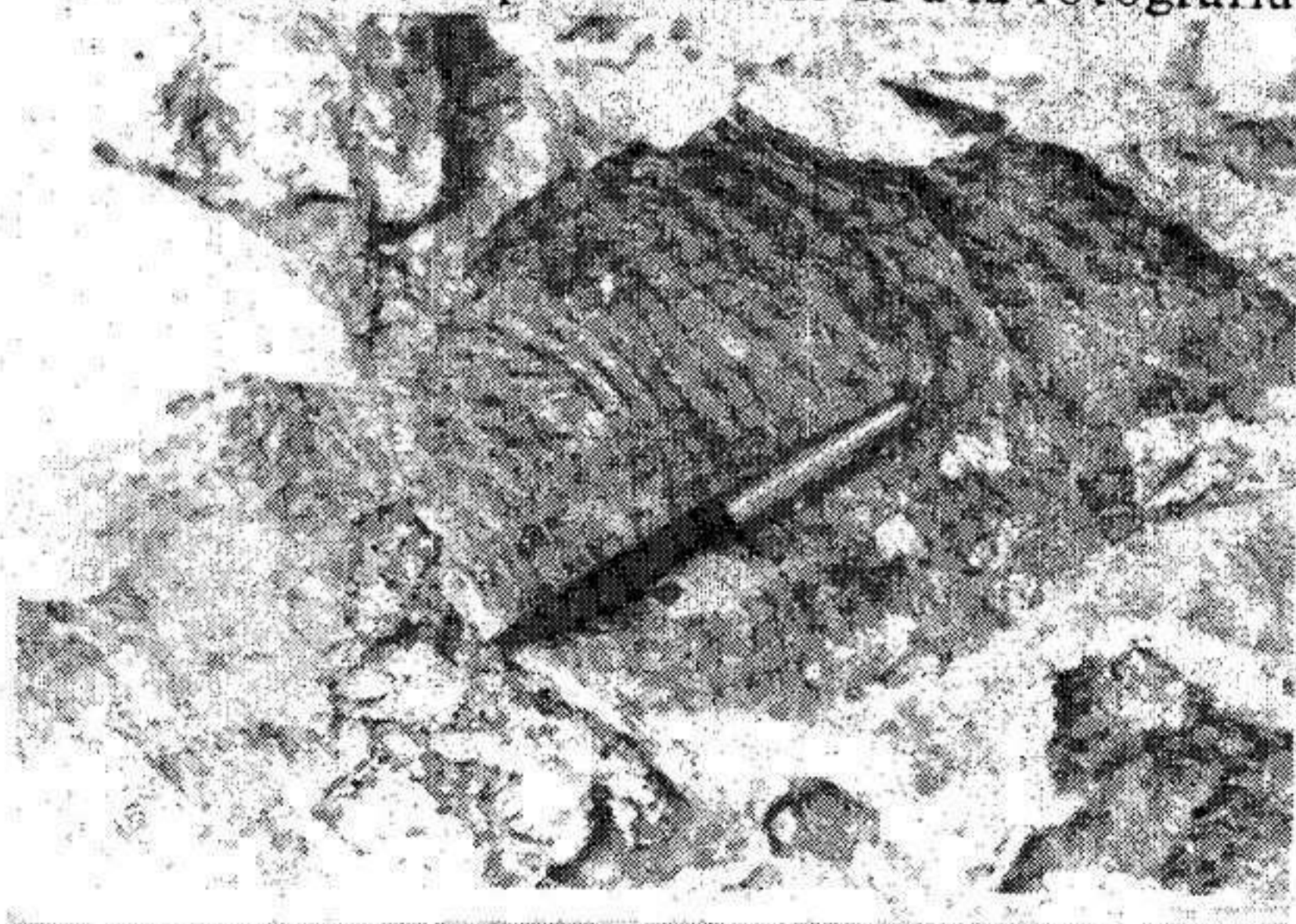
En la fotografia pot observar-se el contacte net entre els materials de l'escull (tram superior) i els materials infrajacentes.

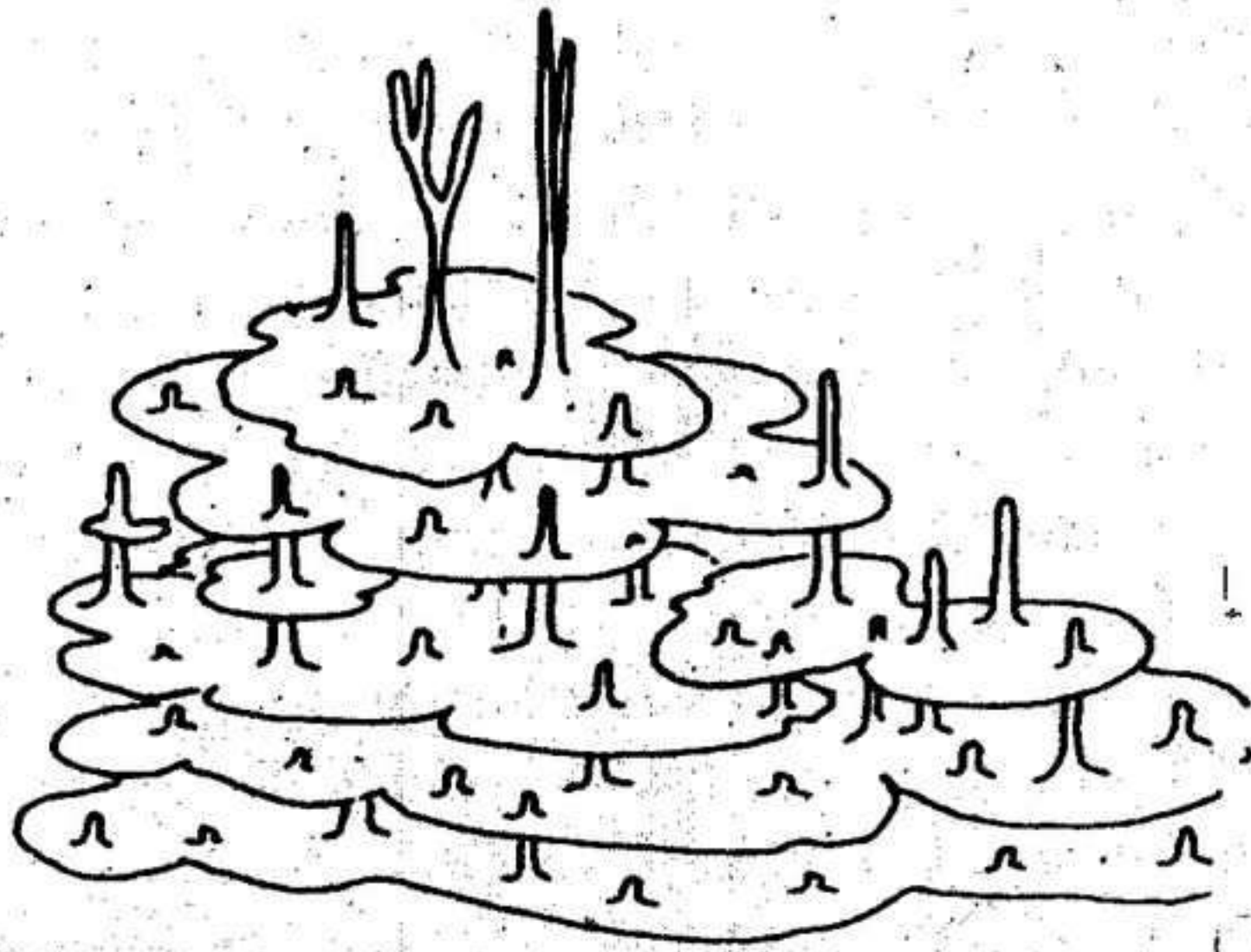
Anomenem escull al cos sedimentari considerat, en funció de la definició de ZANKL i SCHROEDER (1972).

Com a element constructor de la "carcassa" recifal s'ha identificat el corall **Porites** sp. No s'ha detectat l'existència d'altre tipus de coralls. **Porites** sp. apareix doncs com a constructor exclusiu. Presenta en el nostre cas morfologies molt constants. Es tracta de colònies laminars i en forma de plats o discs. Sovint, aquestes colònies emeten branques o "dits". El diàmetre dels plats o discs pot oscil·lar entre 10 i 40 cm., s'han observat però estructures laminades de més de 50 cm. El diàmetre de les branques oscil·la entre 1 i 5 cm.

Alguns autors (ESTEBAN et al. 1977) consideren que aquesta morfologia colonial de **Porites** en plats laminars i columnes o branques és molt comparable a la d'un petit corall accessori als esculls actuals del Pacífic: **Synarea convexa**, que pot presentar morfologies massives i en branques però també plats i columnes. Els experiments de JAUBERT (1977) han mostrat que la darrera morfologia correspon en aquell cas a dos tipus de creixement alternants segons les estacions de l'any: perifèric durant l'època de pluges (aigües tèrboles i limitació de la llum) i vertical durant l'hivern (aigües netes). Tal vegada les nostres morfologies de **Porites** podrien ser el resultat d'un control ecològic similar.

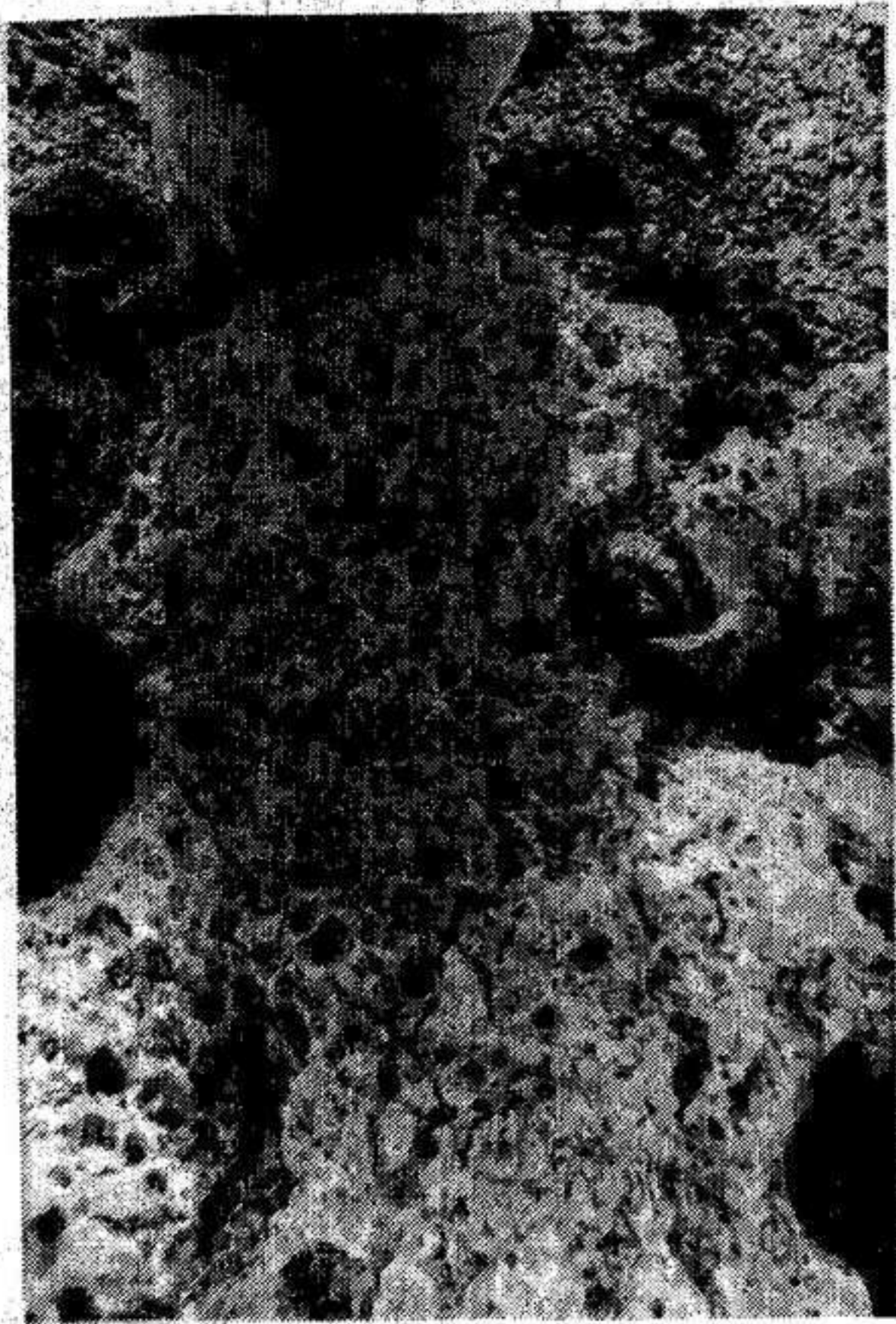
Les colònies laminars de **Porites** presenten anells o rugositats de creixement, com pot observar-se a la fotografia:

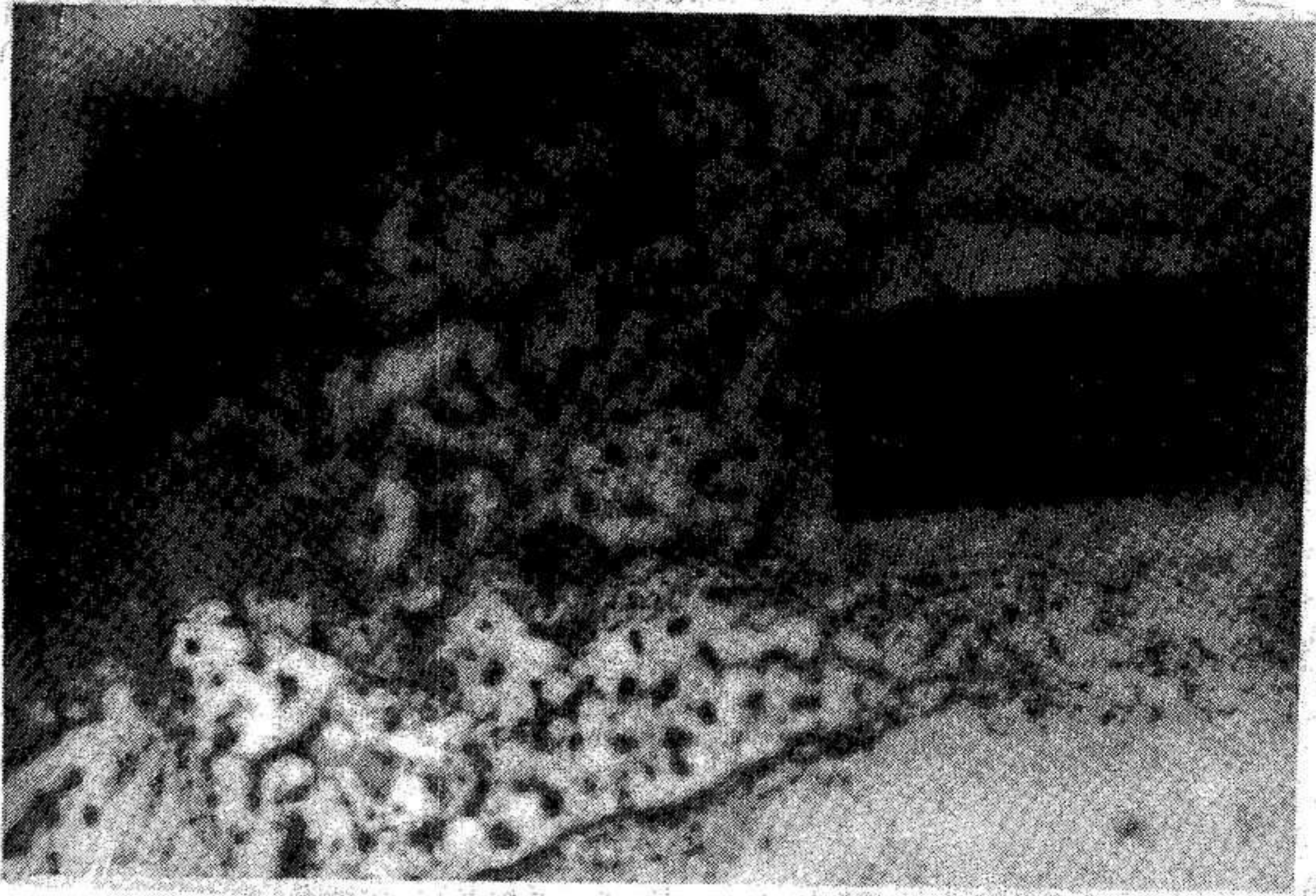

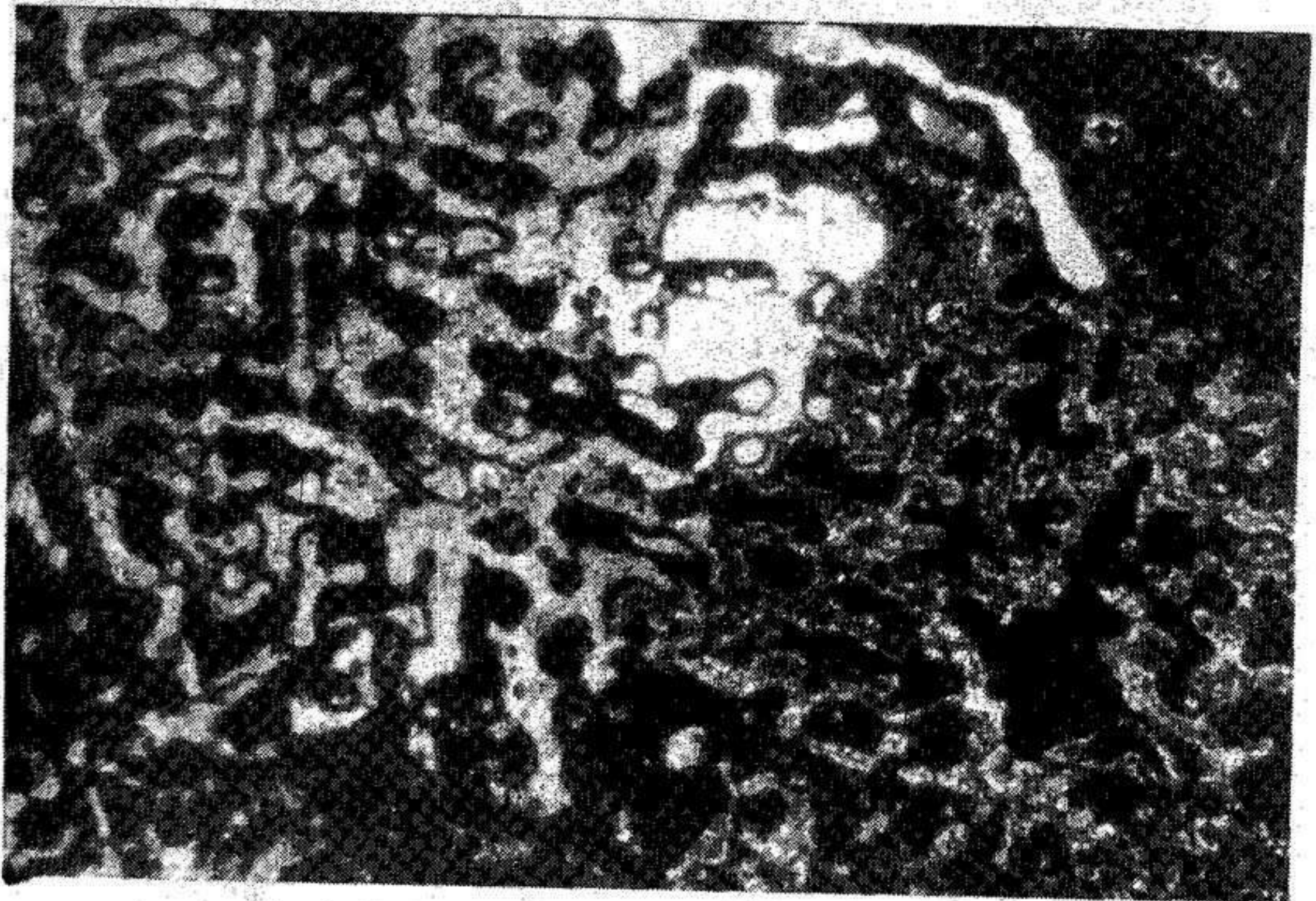
ESTEBAN M. (1977)

La fotografia mostra la secció de les branques o "dits" d'una colònia de *Porites* sp., possiblement d'una morfologia similar a la representada al dibuix d'ESTEBAN (dalt).

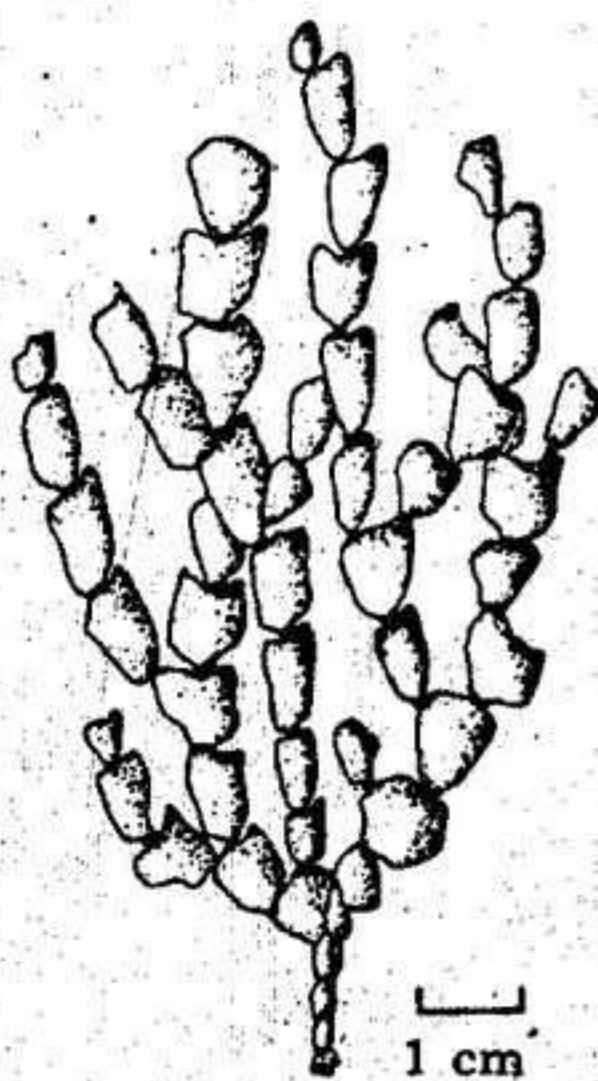
Típica microestructura de Porites. Dalt: Vista al binocular (escala: 3 mm.) Baix: Vista amb microscopi, llum polaritzada, nícols creuats. (Hi han processos de micritització i precipitació de ciment).

Un fet a destacar és la minça presència d'organismes perforants (mol·luscs litòfags, serpúlids, etc.) sobre els coralls, contrastant amb el que s'ha pogut observar en esculls més antics de l'àrea. Les poques vegades que ha pogut observar-se aquesta acció es tractava, principalment, de serpúlids.

L'altre component que caracteritza aquest escull és l'alga **Halimeda** sp. Juga un important paper com a productor de sediment.

Halimeda és una alga clorofícea (codiaceae) que inclou a les parets dels seus segments agulles d'aragonita (Ca CO_3). Els segments d'**Halimeda**, es desprenen i passen a formar part del sediment carbonàtic. El que normalment s'observa al camp, són les seccions d'aquests segments.

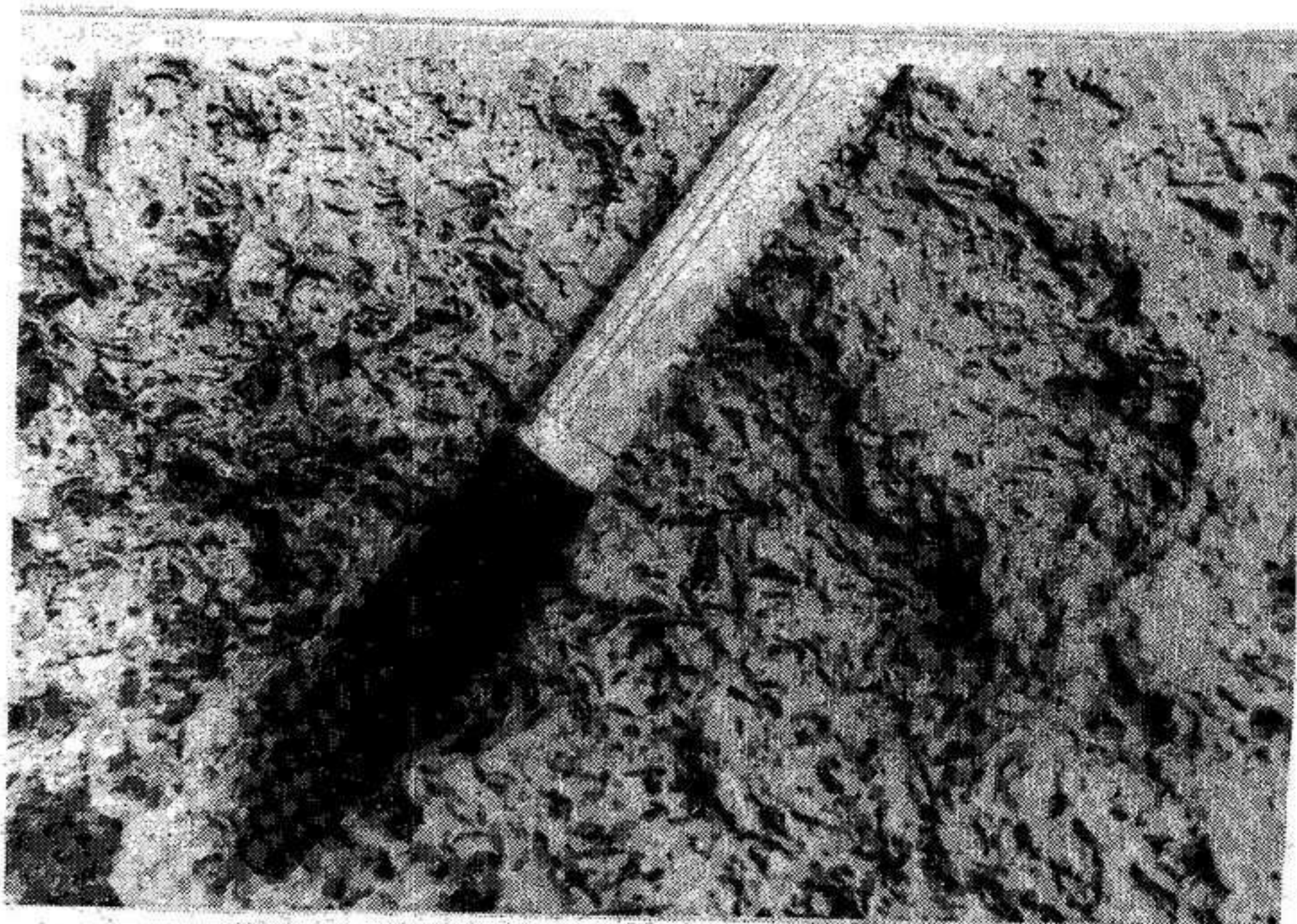
WRAY (1977)

Halimeda viu actualment fins a fondàries d'uns 70 metres.

El tamany dels segments, que pot ser variable, oscil·la en el nostre cas entre 1 i 2 cm.

Juntament amb **Porites** són els dos elements essencials i característics i per altra banda els únics abundants a l'escull estudiat.

S'han identificat també altres components, que apareixen però molt subordinats quant a abundància: algues rodofícees (fragments), serpúlids, algun mol·lusc litòfag, petits bivalvs i gastròpods.

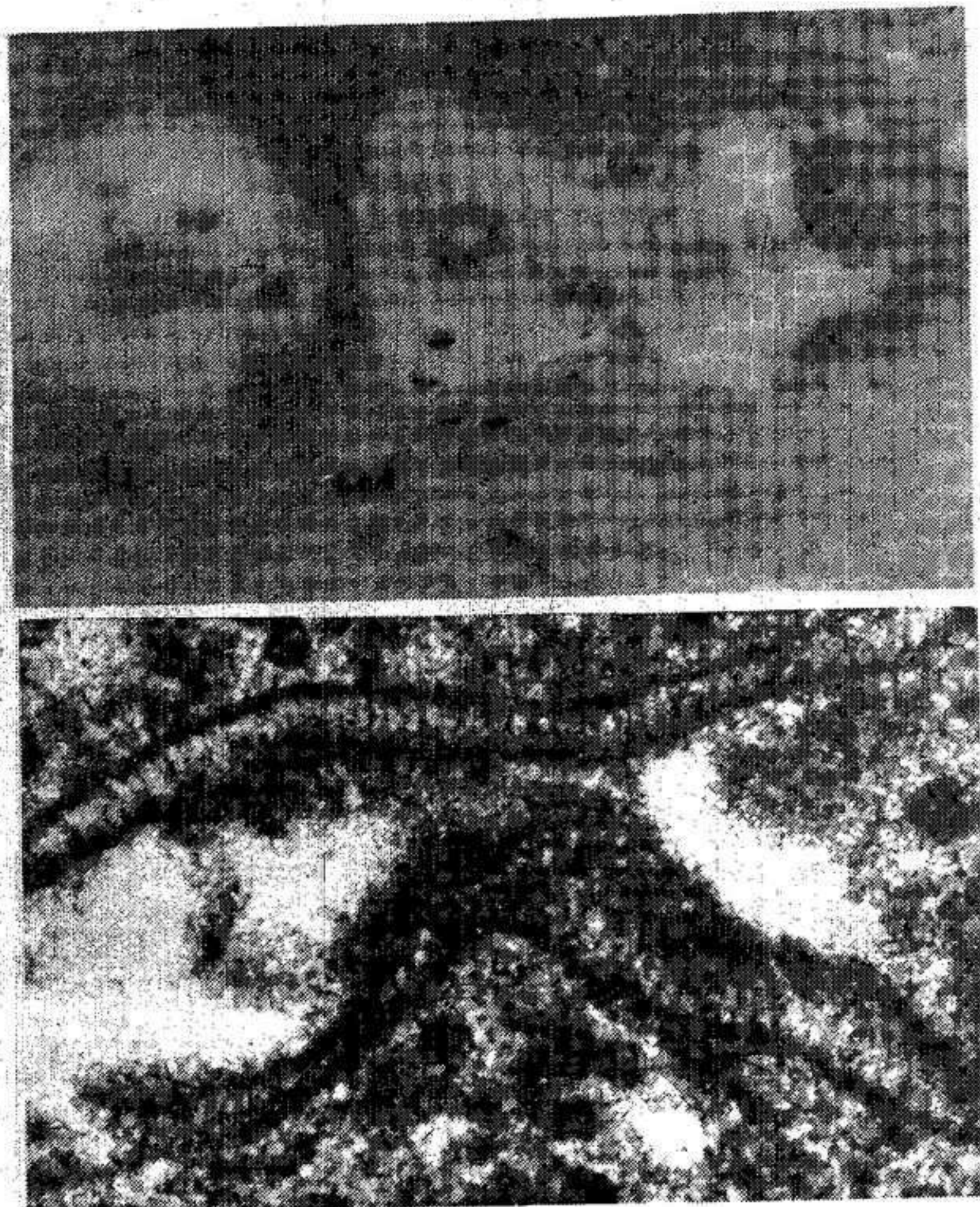
Aspecte d'Halimeda al camp. Els "bastonets" negres corresponen a seccions de segments d'Halimeda dissolts.

Secció de mostra amb Halimeda vista al binocular. En algú cas s'observa una recristal·litació que reflexa l'estructura interna original. Escala: 3 mm.

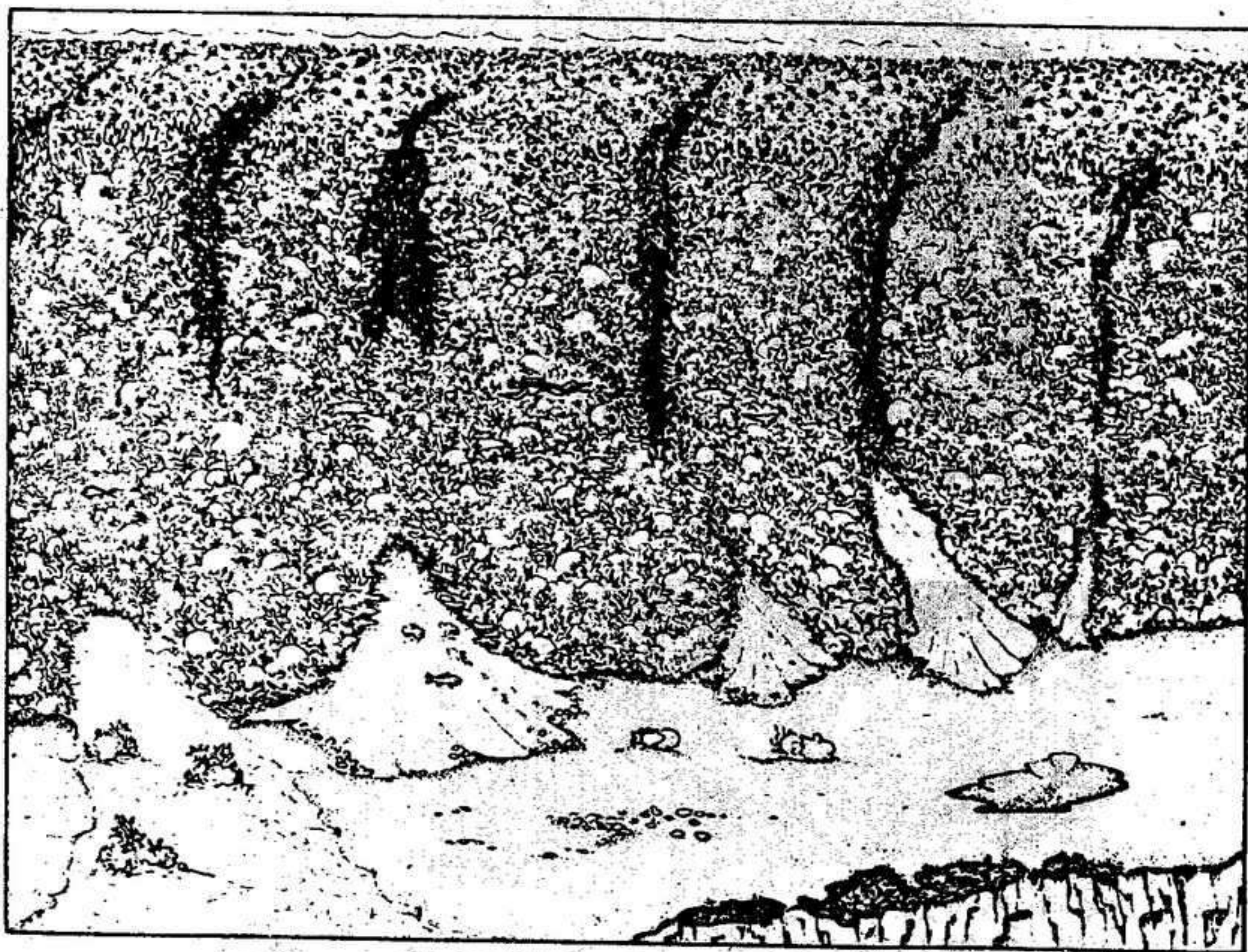

Foto superior: *Halimeda* dissolta (buids negres). En alguns casos ha precipitat ciment als buids (color clar). La resta correspon a matriu micrítica. (foto microscopi). Foto inferior: algues rodolícees (binocular i microscopi, respectivament).

Fent al·lusió a alguns aspectes diagenètics podem dir que la dissolució afecta especialment a **Porites** i **Halimeda**, ambdós constituïts originalment per carbonat càlcic en forma d'aragonita. L'observació de les làmines primes revela una micritització generalitzada i la precipitació de ciments. Tant a escala d'aflorament com a partir de l'estudi de mostres s'observa una important carstificació que pot haver-se produït en successives fases.

Una característica morfològica destacable del cos recifal, és l'existència d'uns solcs que es troben repetidament i que estan oberts cap a mar. Possiblement corresponen a una característica morfològica que presenten els esculls actuals ("spur & groove"). Els actuals funcionen com a canals que comuniquen l'interior de l'escull amb mar obert.

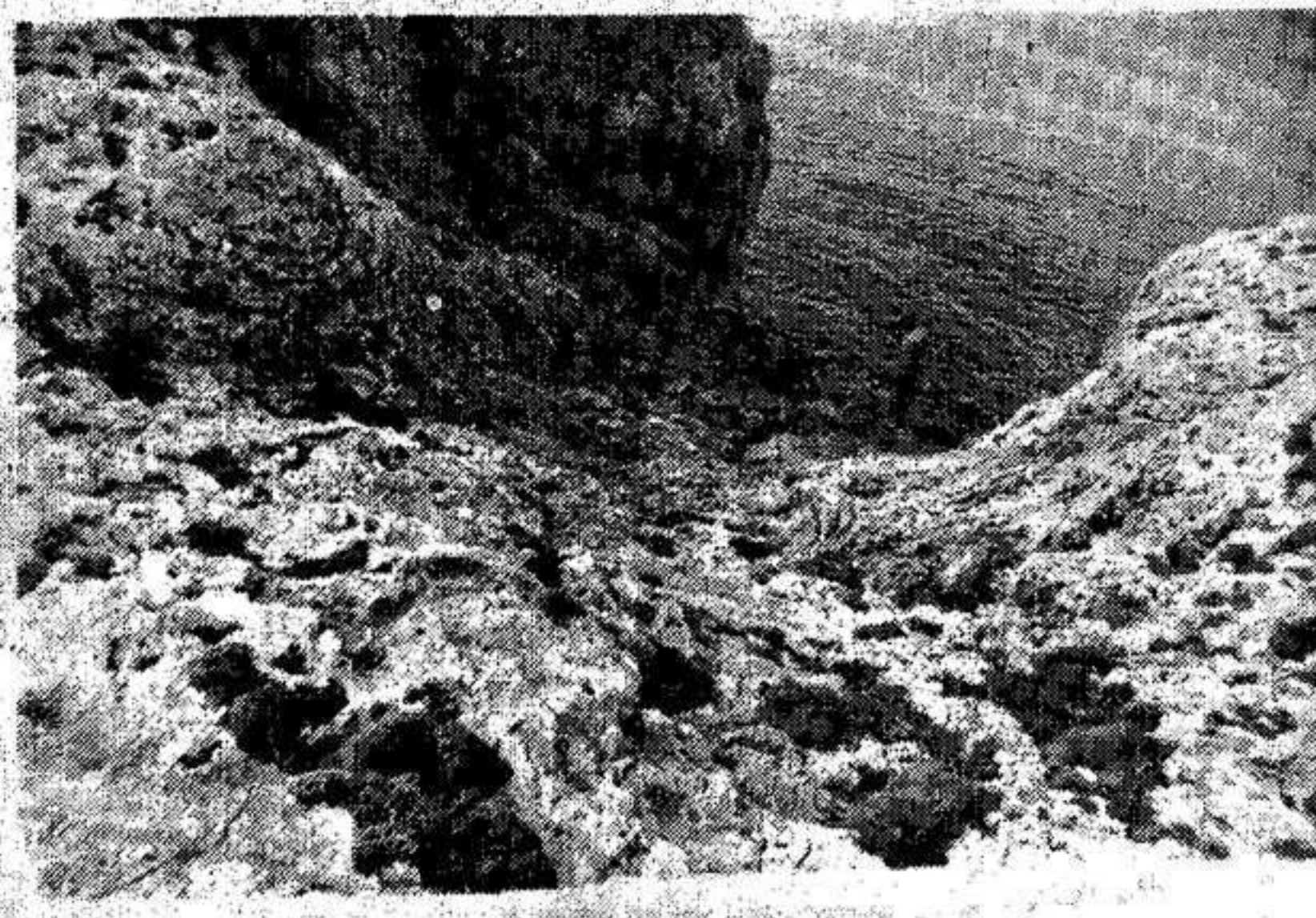

BRAITHWAITE (1982)

Al dibuix de BRAITHWAITE, poden observar-se els "spur & grooves d'un escull actual, concretament el de Baraja, a la Mar Roja.

Aspecte dels presumptes "spur & grooves" de l'escull del Cap Negre.

2.2 — Interpretació.

La formació del nivell recifal del Cap Negre ha estat determinada pel creixement del corall **Porites** (constructor). Paral·lelament al seu creixement, es produeix la sedimentació de fang carbonatat amb **Halimeda** com a productor principal.

La morfologia dels coralls, el predomini de les formes planes suggereix una adaptació a un habitat amb poca llum que és d'aquesta manera millor aprofitada pels pòlips. Aquestes condicions de baixa luminositat poden relacionar-se amb la profunditat. En aquest sentit es pot considerar que el tram d'escull estudiat correspondria a la part baixa de la paret recifal. A l'escull messinià de Santa Pola (Alacant) han estat considerats les morfologies similars a les nostres com típiques a les parts baixes (obscoles) de l'escull.

No tenim afloraments de parts més superiors de l'escull, ja que com s'ha indicat anteriorment, aquest queda decapitat per l'erosió. L'erosió de la part superior de l'escull, podria haver-se produït o almenys iniciat en relació als descensos eustàtics intramessinians.

La important producció d'**Halimeda** pot situar-se en zones més superiors de l'escull (més llum), encara que també podia créixer "in situ" (la limitació d'**Halimeda** en profunditat es situa a uns 70 metres).

En comparació amb esculls actuals i fòssils que en general es caracteritzen per ser ecosistemes amb una elevada diversitat faunística l'escull del Cap Negre contrasta per registrar una molt baixa diversitat. Aquesta baixa diversitat junt amb el fet de tenir a **Porites** com a constructor exclusiu de l'escull i per altra banda la morfologia de les colònies, són precisament les tres característiques que ESTEBAN (1979) considera pròpies dels esculls tipus B. L'escull del Cap Negre és doncs un típic escull tipus B, segons les hipòtesis d'ESTEBAN, clarament messinià.

Quant a la paleogeografia, les observacions de camp i la disposició dels solcs ("spur and groove") em suggereixen una situació respecte el mar obert similar en certa mida a l'actual, és a

dir, la part externa de l'escull limitant amb el mar obert i la part interna quedaria limitant un mar interior ("lagoon"), separat de mar obert del propi escull.

3-- AGRAÏMENTS

En aquest apartat no pretenc incloure un llistat formalista de persones sinó fer expressió d'un sincer sentiment cap a totes les que ací figuren així com cap a moltes altres que no hi són i que, espero es sentin igualment al·ludides.

Vull agrair molt especialment a Antoni OBRADOR i Lluís POMAR el fet d'haver-me obert la porta a l'estudi del Miocè menorquí, així com les moltes hores que m'han dedicat orientant-me, resolent dubtes, problemes i qüestions tècniques, treballant amb mi, per les seves crítiques i el seu suport.

A Maria, Fela, i Gustau Juan per haver-me ajudat a resoldre tot tipus de problemes i el que és més important, per la seva amistat.

Als companys de Palma, Joan-Josep Fornós, Antoni Rodríguez i Jordi Lalucat per haver-me animat a redactar aquest treball.

A professors i amics de la Facultat de Geologia de Barcelona per les seves orientacions i suggeriments.

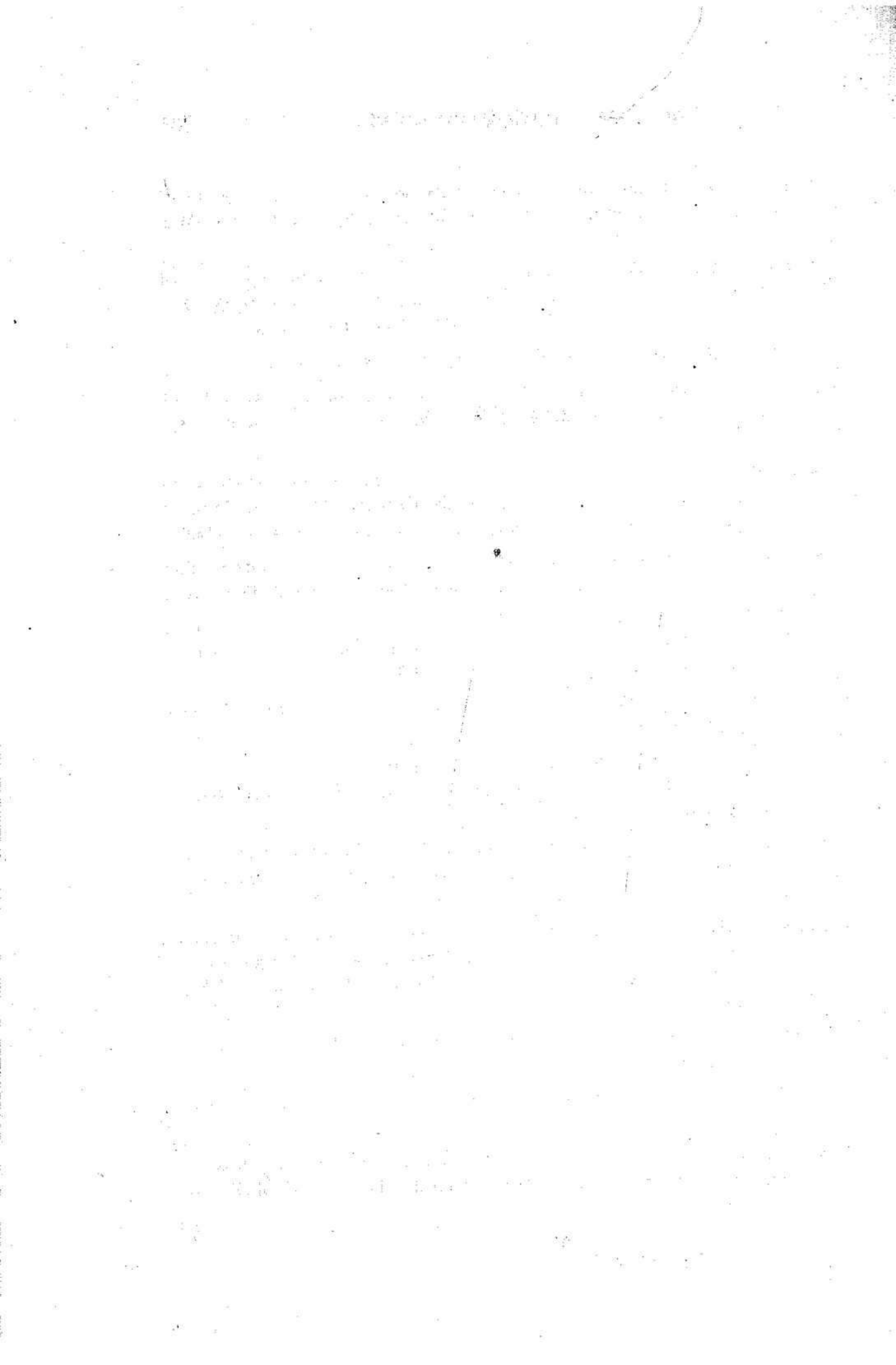
Al Departament de Geologia de la Universitat de Palma per haver permès la utilització dels seus mitjans.

I... als menorquins per la intensitat amb que estimen la seva terra, perquè això és per mi un estímul constant en la realització d'estudis de geologia a terres menorquines.

4 - BIBLIOGRAFIA

- BARÓN A., BAYÓ A., FAYAS J.A. (1979): "Relación modelo geológico-modelo hidrogeológico. Ejemplo: acuífero mioceno de la Isla de Menorca" I Simposio Nacional de Hidrogeologia. Pamplona, Oct. 1979, 19 pp. 5 figs.
- BOURROUILH R. (1973): "Stratigraphie, sédimentologie et tectonique de l'île de Minorque et de Nord-Est de Majorque (Baléares). La terminaison nord-orientale des Cordillères Bétiques en Méditerranée occidentale". Thèse d'Etat. Paris 2 vols. 882 pp.
- BRAITHWAITE (1982): "Patterns of accretion of reefs in the sudanese Red Sea". *Marine Geology*, 46 pp. 297-325.
- CHEVALIER J.P. (1961): Recherches sur les Madrépoires et les formations récifals miocènes de la Méditerranée occidentale. *Mem. Soc. Geol. Fr., N.S.*, 93: 1-562.
- DABRIO C.J. (1975): "Los niveles arrecifales del Neógeno de Purchena (SE Cordilleras Béticas)". *Cuadernos Geol.*, 5:78-88.
- ESTEBAN M. (1975): "Análisis del concepto de arrecife en Geología". *Inst. Inv. Geol. Dip. Prov. Barcelona v. XXX* 61-82.
- ESTEBAN M., GINER J. (1977): "El arrecife de Santa Pola". in R. Salas (editor). "1er. Seminario Práctico de Asociaciones evaporíticas y arrecifales". Univ. Barna.
- ESTEBAN M. (1977): "Evaporitas y arrecifes en el registro geológico" in R. Salas (editor). Univ. Barna.
- ESTEBAN M., CALVET F., DABRIO C.J., BARÓN A., GINER J., POMAR L., SALAS R., PERMANYER A. (1978): "Aberrant features of the Messinian coral reefs, Spain". *Acta Geol. Hisp. x t XIII num. 1* 20-22.
- ESTEBAN M. (1979): "Significance of the Upper Miocene Coral Reefs of the Western Mediterranean". *Paleog., Paleoclim., Paleoecol.*, 29, 169-188.
- ESTEBAN M. (1980): "Messinian coral reefs and erosion surfaces in Cabo de Gata (Almería, SE Spain). *Acta Geol. Hisp. t 15 núm. 4* 97-104.
- HSÜ K.J., MONTADERT L. (1978): Site 372, Menorca Rise: Shipboard scientific Party in: HSÜ J., MONTADERT L. et al. (1978). *Init. Rep. D.S.D.P. Washington (U.S. Gov. Print. Office) 42 (1* 59-87).
- JAUBERT J. (1977): "Light, metabolism and growth forms of the herma-

- typic scleractinian coral *Synarea convexa* Verrill in the lagoon of Morea (French Polynesia). Proceedings Third Int. Reef Symp. Miami.
- LONGMAN M.W. (1981): "A process approach to recognizing facies of reef complexes" in "European fossil reef models" TOOMEY D.F. (Ed.) S.E.P.M. Spec. Publ. núm. 30 9-40, Tulsa, Oklahoma.
- MARGALEF R. (1980): "Ecología" 951 pp. Ed. Omega, Barna.
- OBRADOR A. (1970): "Estudio estratigráfico y sedimentológico de los materiales miocénicos de la isla de Menorca". Acta Geol. Hisp. 511 19-23.
- OBRADOR A. (1972-1973): "Estudio estratigráfico y sedimentológico de los materiales miocénicos de la isla de Menorca". Rev. de Menorca 2ón semestre: 137-197, 1er. semestre 35-97, 2ón semestre 125-189.
- PERMANYER A., ESTEBAN M. (1973): "El arrecife mioceno de St. Pau d'Ordal (provincia de Barcelona)". Rev. Inst. Inv. Geol. Dip. Prov. Barna, 28: 45-72.
- POMAR L. (1979): "La evolución tectonosedimentaria de las Baleares. Análisis crítico". Acta Geol. Hisp. t 14, 293-310.
- RAUP D.M. & STANLEY S.M. (1971): "Principles of Paleontology", 388 pp. W.H. Freeman, San Francisco.
- RIBA O. (1981 - a): "Aspectes de la geologia marina de la conca mediterrània balear durant el Neogen". Mem. R. Acad. Ciènc. i Arts, Barcelona, 3a. Èpoc. Núm. 805, 45/1:1-116.
- RIBA O. (1981 - b): "Canvis de nivell i de salinitat de la Mediterrània Occidental durant el Neogen i el Quaternari". Treb. Inst. Cat. Hist. Nat., 9:45-62.
- SANTISTEBAN C. (1981): "Petrología y sedimentología de los materiales del Mioceno Superior de la cuenca de Fortuna (Murcia) a la luz de la "Teoría de la crisis de salinidad". Tesis doctoral. Imprenta VILEMA, Barcelona.
- WILSON J.L. (1975): "Carbonate facies in Geologic History". 471 pp., 183 fig. Springer-Verlag Berlin.
- WRAY J.L. (1977): "Calcareous algae". Elsevier Sci. Publ. Co. Amsterdam.
- ZANKL & SCHROEDER J.H. (1972): "Interaction of genetic processes in Holocene Reefs of North Eleuthera Islands, Bahamas, Geol. Rdsch., 61, 2, pp. 520-541, 8 figs.

COMENTARIO A UNA INEXACTITUD HISTORICA

(DESEADO MERCADAL)

En el trabajo "Procés de desnaturalització i abolicció de la Universitat General de Menorca" de Pilar Vinent Barceló, premio de investigación "ex-aequo" Ateneo de Mahón 1983 que acaba de publicar la Revista de Menorca en su cuaderno primer trimestre de 1984, al comentar su autora la actuación de los gobernadores ingleses y de sus soberanos durante las dominaciones británicas del siglo XVIII, indica lo siguiente: "*...Però els monarques anglesos desconeixien aquets privilegis i mai no es van preocupar massa de coneixer-los, de manera que sempre que les Universitats van manifestar el seu descontent mitjançant els síndics van veure com les seves queixes mai no foren ateses*".

En el Archivo Histórico Municipal de Mahón, existe documentación auténtica la cual prueba que durante la primera de aquellas dominaciones, una Comisión de Lores declaró arbitraria la actuación del Gobernador Anstruther (en Vermey) como consecuencia del memorial de cargos redactado por las Universidades menorquinas y presentado en Londres por el Diputado Magnífico Don Juan Mir y Espineta.

Deseado Mercadal Bagur es músico e historiador.

No solo fue Anstruther relevado de su cargo, sino que se le obligó a dar satisfacción a los ofendidos y a indemnizar con más de veinte mil duros a la Universidad de Mahón. A raíz de dicho proceso, S.M. Británica dispuso en mayo de 1752 una serie de nuevas libertades para los menorquines que se hallan consignadas de manera exhaustiva en el **“Compendio de Geografía e Historia de Menorca”** de don Francisco Hernández Sanz (pág. 310-311).

Si de la primera pasamos a la segunda dominación inglesa, —iniciada en 1763 y no en 1736 como aparece, seguramente debido a error de imprenta, en la lista de Gobernadores inserta en el trabajo de referencia— es bien sabido que las Universidades menorquinas, soliviantadas por las despóticas medidas del Gobernador Jonhston que actuaba bajo la influencia de su esposa Lady Ciceli, consiguieron por medio del embajador español en Londres que S.M. Británica Jorge III, además de desaprobando la conducta del Gobernador, confirmara la vigencia del Tratado de Utrech que respetaba nuestros antiguos privilegios conculcados por Jonhston. Este, después de haber recibido reiteradas advertencias de la Corte de Londres, fue obligado por el Consejo Supremo *“a resarcir los perjuicios que hubiera ocasionado a las Universidades”* como escribe el señor Hernández Sanz en su obra citada (pág. 345) quien añade que después que Jonhston fuese llamado a la Corte y tras la interinidad del general Moystin, volvió aquel a Menorca en diciembre de 1772 *“dispuesto a enmendar sus yerros, y, en efecto, la labor llevada a cabo durante la segunda etapa de su gobernación, lo realzó a los ojos de los menorquines”* (pág. 348).

Si además de las noticias y detalles consignados en la mencionada obra del señor Hernández Sanz —considerada fundamental para el conocimiento de la Historia de Menorca por haber dispuesto su preclaro autor de documentación de primera mano que supo ordenar y clasificar de manera admirable—, sabemos que otras ilustres plumas han corroborado en sus libros y monografías lo escrito por aquel en relación al tema que nos

ocupa, la afirmación de la autora del trabajo galardonado objeto de este comentario, resulta tan sorprendente como inexacta.

No me es agradable, sino todo lo contrario, tener que rectificar lo asegurado por nuestra joven investigadora cuyo interés por nuestro pasado merece los mayores estímulos y alabanzas, pero, como ella bien dice al final de su trabajo, la Historia está hecha de verdades y la verdad es, en suma, lo que importa.

Deseado Mercadal

1951

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..

2

...

VIDA DE L'ATENEU

CATALINA SEGUÍ DE VIDAL

Gener - Febrer - Març 84

De densa i variada podríem qualificar l'activitat de l'Ateneu corresponent al primer trimestre d'enguany.

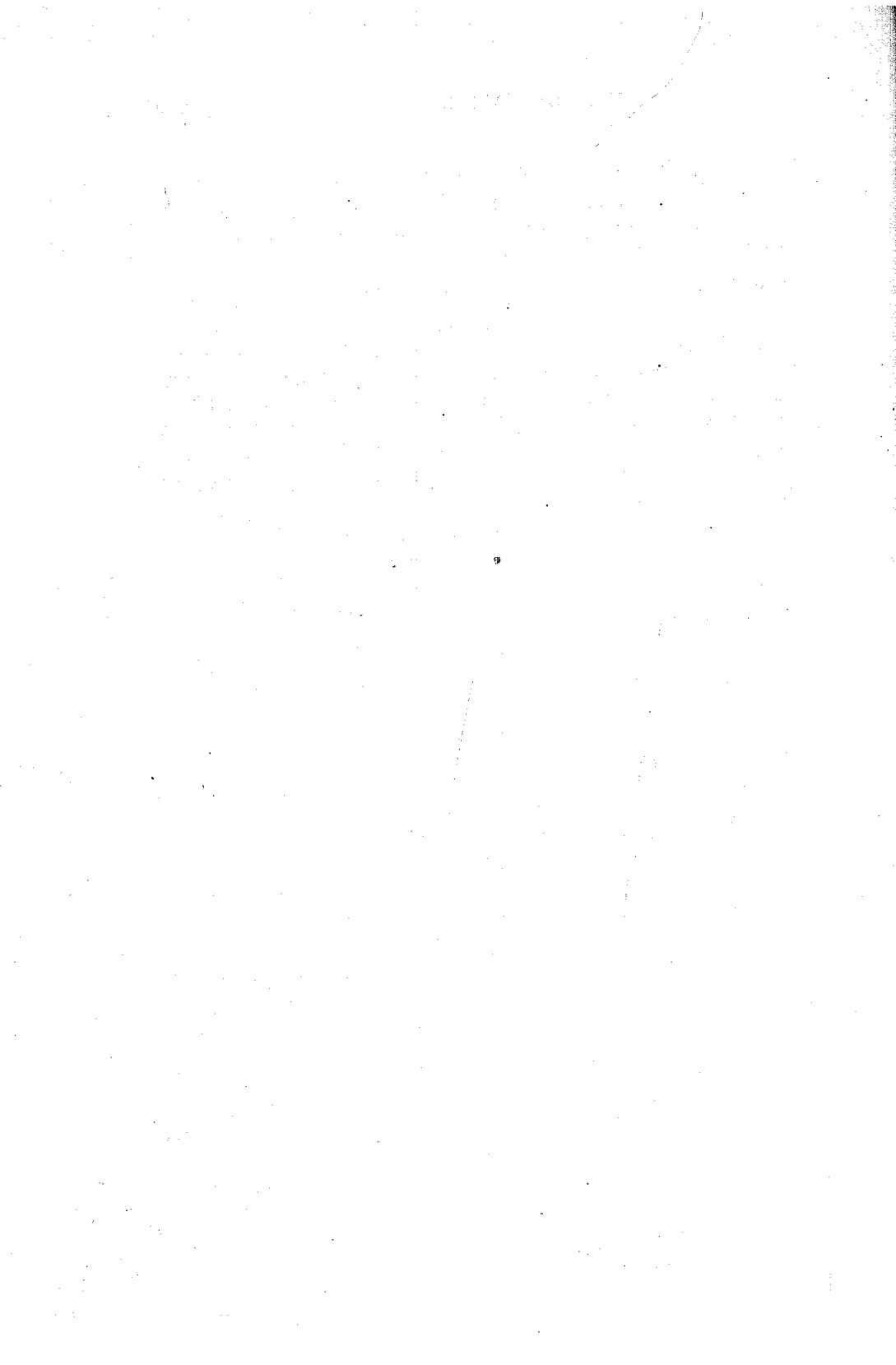
Als actes habituals de conferències, xerrades i col·loquis (1), presentacions de llibres (2), projeccions (3), taules rodones (4), concerts (5), exposicions (6), cursets (7), hem d'afegir en aquesta ocasió la inauguració de la "Sala Vives Llull" que restarà a l'Ateneu com a testimoni permanent del gran pintor menorquí.

Cal ressenyar així mateix, el fall dels Jurats dels XXII PREMIS ATENEU (8), i la convocatòria de la XXIII edició.

NOTES

- (1) "400 anys de demografia menorquina" pel Professor de la Facultat de Geografia de la Universitat de Barcelona **Tomás Vidal Bedito**. Dins el cicle "La transició política" van parlar l'advocat i escriptor **F. Vizcaino Casas** i el diputat i ex-secretari del Partit Comunista d'Espanya **Santiago Carrillo**. Dins el cicle "La creació literaria" intervingué l'autor **Juan Benet** parlant de "La cultura durante la transición española". **Fabià Estapé**, Catedràtic de Política Econòmica de la Universitat de Barcelona parlà de "L'economia espanyola 25 anys després del pla d'estabilització econòmica". **Angel Eros**, Cònsol General de Cuba, informà dels 25 anys de revolució al seu país. Organitzat pel **Grup de Dones de Maó**, **N'Isabel Molina**, membre de la Coordinadora Feminista de Barcelona, dissertà sobre "Dona i militarisme", completant la xerrada amb la pel·lícula "La cruz de hierro". Organitzat per AMAT "Associació Menorquina d'Ajut al Toxicòman", xerrada-col·loqui sobre drogadicció per part de diferents membres de "El Patriarca". I **Paco Casero**, ex-secretari del SOC "Sindicato Obrero del Campo", parlà sobre "Joventut i pacifisme" a un acte organitzat per "Joves per la Pau".
- (2) "La reincorporación de Menorca a la Corona española 1781-1798", estudi històric de **Román Piña Homs**. I "El trabajo de las mujeres cómo, dónde y por qué". La presentació de la primera obra va esser organitzada conjuntament per l'Ateneu i l'Institut d'Estudis Balearics i la segona per CC.OO. de Menorca i el Grup de Dones de Maó.
- (3) Projectió de diapositives de temes de Menorca, organitzat pel Consell de la Joventut de Maó, i les projeccions habituals de Cineclub: "El año que vivimos peligrosamente", "Tout va bien", "Interior roig", "Marginado", "Ricas y famosas", "Ratataplan", "Las hermanas alemanas", "Palermo", "Caídos del cielo", "Relámpago sobre agua", "Soldados de plomo", "Fantasma de amor", "Neige".
- (4) Taula rodona sobre l'OTAN amb la participació dels partits PSM, PSOE, PC, AP, UL, organitzada per la Coordinadora per la Pau i el desarmament.

- (5) Els habituals del **Grup Filharmònic**.
- (6) Exposició col·lectiva de fotografies dels membres del Fotoclub Toni Bagur, Jesús Carreras, Cristóbal Esbert, Juan Estrada, Vicente Marco, Toni Pons, Paco Pons, Ricardo Sena.
- (7) Curset bàsic de fotografia i Curset d'iniciació a la informàtica.
- (8) Foren guanyadors del Premi d'Investigació: "ex aequo" **José Luis Terrón Ponce** amb "Orígenes, desarrollo y consolidación de la propiedad inmueble en la isla de Menorca (1287-1837)" i **José Ramón Gómez Arbona** pel seu treball "Els cianòfits del Barranc d'Algendar". El Premi de **Creació literària** fou per l'obra poètica "Espai intern" d'En **Gustau Juan i Benejam**. I el Premi d'**Arquitectura** va esser per la proposta d'investigació presentada per **Ramiro Muñoz Alamán** i **Carlos Moreno Ribot**.

INDICE DE LA REVISTA DE MENORCA

1961—1980

REDACTADO POR
MIGUEL BARBER BARCELO

La feliz circunstancia de cumplirse los primeros veinte años de la séptima época de esta REVISTA coincidiendo con el 75º Aniversario de la Fundación del Ateneo, me ha movido a confeccionar su INDICE para sumarme con este trabajo a tal efemérides, si el período de tiempo vivido ya por la publicación no fuera sobrado motivo.

Así que ahí va mi grano de arena en tal conmemoración, junto con mis mejores deseos para que esta entrañable REVISTA siga una vida ascendente y duradera en prosecución de las directrices que le imprimieron sus fundadores.

Mahón, 1980.

A

A.C.

V.: núm. 36.

A.M.T.

V.: núm. 144.

1. ADAME, Matilde.
Orfila, infancia y juventud.
1.969, págs. 225-250.
2. ALBERTI MONCADA, Jaime.
Necrológica. Ilmo. Sr. D. _____ /1884-1962/.
1.962, págs. 115-117, 1 fotografía.
3. ALCOVER, Rafael.
La cultura en las Baleares.
1.977, págs. 208-231.

ALEJANDRE MONJO, Miguel.
V.: núm. 34.
4. ALEMANY VICH, Luis.
La prensa en Menorca. Contribución a su estudio.
1.974, págs. 5-308 con facsímiles.
5. ARISTOY SANTO, Francisco.
Notas para la pequeña historia I. El pintor Tito Cittadini en Mahón.
1.973, págs. 31-34.
6. _____.
El Drago del Lazareto.
1.976, págs. 174-177.
7. _____.
Notas para la pequeña historia III. Recuerdo a Miss Margaret A. Murray. (Arqueología y anticuarismo).
1.977, págs. 174-180.

8. ATENEO.

Actividades del _____.

1.972, págs. 129-132.

1.973, págs. 115-119, 249-254.

1.975, págs. 131-137 ilustrado, 278-283.

1.976, págs. 122-127.

1.977, págs. 124-129.

1.978, págs. 142-145, 264-267.

1.979, págs. 119-125, 1 fotografía.

V.: núms. 36, 89, 111, 134, 142, 163 y 212.

B

9. BALLESTER PALACIOS, Manuel.

Carta de la familia Ballester.

1.971, págs. 131-132.

10. BALLESTER /PONS/, Pedro.

Marcha fúnebre. Repertorio comentado de mi producción literaria editada no política ni profesional. (Mahón, 1944).

1.971, págs. 133-289, 1 fotografía.

11. BARBER BARCELO, Miguel.

San Luis y sus molinos de viento.

1.962, págs. 65-88, ilustrado.

12. _____.

Sobre la famosa orquesta operística mahonesa. Consideraciones en torno a una fotografía.

1.962, págs. 396-411, 1 fotografía.

13. _____.

Historia del Paseo de Augusto Miranda. Notas de urbanismo mahonés.

1.963, págs. 121-150, ilustrado.

14. _____.

Apuntes para un derrotero menorquín destinado a embarcaciones menores.

1.964, págs. 97-154.

15. _____
Un músico del pueblo. Semblanza del Rdo. don Damián Andreu Sitges, Pbro...
1.965, págs. 39-93, 131-166, ilustrado.
16. _____
Ensayo de Bibliografía Menorquina.
1.969, 1 hoja, págs. 1-20, 21-36, 37-50, 51-62 (Numeración especial).
1.970, págs. 63-86, 87-98.
1.971, págs. 99-107 + I-IV (conclusión).
17. _____
"La Mare de Déu de Gràcia, patrona de Mahón, y su ermita", de Jaime Cots, Pbro.
1.976, págs. 111-114.
18. BAUZA RULLAN, Juan.
Contribuciones al conocimiento de la fauna ictiológica [fósil] de Menorca, por _____ y B. Mercadal.
1.962, págs. 153-164, ilustrado.
19. _____
Contribuciones al conocimiento de la ictiología actual y fósil de Menorca.
1.976, págs. 197-210, 3 láminas.
20. BECH, Ramón.
En la mort de Joaquim Datsira.
1.973, págs. 231, 1 fotografía.
21. BIBLIOGRAFICAS.
Notas _____. Jorge Baulies Cortal. "Menorca. Notas geográficas", por J.P.R.
1.961, págs. 123.
22. BORDETAS, Juan.
Fotografías de la: Cuesta del General (Mahón); Toraixa d'es Pí; Noria romana modernizada; Entrada a la noria Barbarrossa de Mahón; Calles Alonso III y Ayuntamiento; Plaza de Colón; Ciudadela, puerto; Mahón, muelle comercial; Cala de Alcaufar.
1.961, págs. 58"; 60"; 88".
1.962, págs. 151, 152, 201, 202, 210, 219.

23. BORGES GARCIA, Eduíno.
La cultura talayótica. (Notas al viaje a la isla de Menorca durante el X Congreso Nacional de Arqueología - España).
1.973, págs. 98-109.

C

C.

V.: núm. 30.

CANZONERI, S.

V.: núm. 174.

24. CARBONELL, Jordi.
L'obra literaria de Joan Ramis i Ramis.
1.967, págs. 5-64.
25. CARDONA BENDITO, Alvaro Luis.
Fauna marina de Menorca. Adiciones.
1.961, págs. 61-64, 1 fotografía.
26. _____
Decápodos marinos de Menorca.
1.966, págs. 27-29.
27. _____
Citas carcinológicas.
1.967, págs. 217-224, 2 fotografías.
28. CARDONA GOÑALONS, Montserrat.
Sensible accidente de aviación.
1.978, págs. 206-218, ilustrado.
29. CARDONA MERCADAL, José M.^a
Fauna marina de Menorca. Adiciones.
1.961, págs. 16-19, 2 fotografías.
30. _____
El cuarteto de cuerda de la primera época (1916-1923) del Grupo Filarmónico del Ateneo, por C.
1.962, págs. 378-382, 1 fotografía.

31. **CARDONA MERCADAL, Juan.**
Anecdotario para la Historia de Menorca. Los sellos destinados al correo submarino entre Barcelona y Mahón.
1.969, págs. 54-57, 1 fotografía.
32. _____
Incidencia de la numismática en la Isla de Menorca.
1.977, págs. 5-32, ilustrado.
33. **CARRETERO, Rafael.**
Consideraciones dialécticas.
1.963, págs. 231-224, ilustrado.
34. **CASASNOVAS MARQUES, Andrés.**
La inglesa y el mahonés. Novela ilustrada por Miguel Alejandro Monjo.
1.961, págs. 89-97.
1.962, págs. 107-113, 211-218, 271-277, 383-390.
1.963, págs. 49-56, 151-158, 243-249, 343-348.
35. _____
La raíz menorquina de Ruíz y Pablo.
1.965, págs. 242-254.
36. _____
Actividad del Ateneo.
1.967, págs. 131-138.
1.974, págs. 327-337.
1.977, págs. 232-237.
37. _____
"Un regne per a mi" y "El camp de les tulipes", de Pau Faner.
1.976, págs. 118-121, 1 fotografía.
38. **CASTELLS, Francisco de.**
Mi cala de paz. (Ensayos menorquines). 1965-1966.
1.966, págs. 242-262.
1.967, págs. 100-118.
39. **CELA, Camilo José.**
Salsa mahonesa.
1.972, págs. 79-91.

40. **CIERVA HOCES, Ricardo de la.**
Impresión de la realidad cultural de Menorca en el primer encuentro con la Isla.
1.975, págs. 104-111.
41. **CIUTAT**

La _____ enfonsada. Lema: El bon missatget de Parella. (Poema).
1.962, págs. 237-247.
42. **COLL, Antonio.**

Primeros pastos. 1 fotografía.
1.961, págs. 60'.
43. **COLL CARRERAS, Miguel.**

Estudio sobre la posibilidad y conveniencia de establecer el Régimen de Cabildos Insulares en la provincia de Baleares.
1.967, págs. 67-99.
44. **COLL MESQUIDA, Germán.**

La proclamación de la Constitución de 1812 en nuestra Ciudad, vista por los contemporáneos.
1.962, págs. 165-172.
45. _____
La prensa menorquina en el periodo revolucionari, 1868-1874.
1.974, págs. 309-326.
46. **COMPTE SART, Arturo.**

La fauna de Menorca y su origen.
1.968, págs. 5-212, ilustrado.
47. **COTS, Jaime.**

La Virgen de Gracia Alcaldesa, Patrona y Reina de Mahón.
1.963, págs. 213-224, ilustrado.

D

48. DENNIS, Philip Winston.
En el siglo XVIII: Un escándalo en Ciudadela. Versión inglesa.
1.972, págs. 205-224.
49. DESCRIPCION.
_____ histórica, geográfica y natural de la Isla de Menorca. Trad.
del francés por Francisco Ponsetí Vinent.
1.967, págs. 321-342, 3 fotografías.
50. DIAZ ROTGER, Juan.

Introducción.
1.967, págs. 317-318.
51. DOLFO.

Fotografías de: Ciudadela. Típico molino de viento reconstruido a
efectos turísticos. Palacio de Torre Saura. Iglesia del Rosario.
1.963, págs. 11, 12 y 48.
52. DONALDSON, D.W.
Contribución del inglés al menorquín, dialecto catalán. Trad.: Jane
Sadler de Hernández.
1.978, págs. 31-56, 1 mapa.
53. DURAN CAÑAMERAS, Félix.

Un retrato del arzobispo Armañá en Ciudadela.
1.962, págs. 391-395, 1 fotografía.

E

EFEMECE.
V.: núm. 106.

54. EPALZA, Mikel.

Los Soler menorquines en el Mediterráneo islámico. (Magreb y Oriente) y la expansión mediterránea de los menorquines (siglos XVIII-XIX).

1.980, págs. 106-112.

F

F.

V.: núm. 162.

F.L.

V.: núm. 211.

55. FEBRER MOREY, Miguel.

El Castillo de San Felipe y su defensa en 1.756.

1.961, págs. 28-38, 98-122, ilustrado.

56. FERNANDEZ MIRANDA, Manuel.

La fase final de la prehistoria de Menorca y los primeros contactos comerciales de la isla con el mundo clásico.

1.976, págs. 5-34, ilustrado.

57. FERRA ROTGER, Miguel.

La familia de las cónicas en el bachillerato.

1.976, págs. 65-66, 1 dibujo.

58. FLAQUER FABREGUES, Juan.

La estela arábiga de Lucassaldent. (Trabajo póstumo).

1.963, págs. 31-37, 1 fotografía.

59. FLORIT ANGLADA, Miguel.

Estudio higiénico sanitario del suministro de leche a la población en la isla de Menorca.

1.972, págs. 251-258.

60. FLORIT PIEDRABUENA, Guillermo.

Hallazgo en Ciudadela de una nueva naveta.
1.962, págs. 193-200, 3 fotografías.

61. _____.

Ensayo crítico-tipológico sobre una variedad de cuchillos de la cultura talaiótica.
1.963, págs. 159-169, 3 fotografías.

62. _____.

Determinantes históricas del puerto de Ciudadela.
1.964, págs. 45-51, ilustrado.

63. _____.

Es menorquinisme de N'Angel Ruiz i Pablo.
1.965, págs. 182-192, 1 fotografía.

64. _____.

Consideraciones sobre la forma externa original de la Nau d'es Tudons.
1.966, págs. 56-64, 3 fotografías.

65. _____.

Avance de solución al problema megalítico.
1.967, págs. 186-196.

66. _____.

La funcionalidad de las taulas, revelada por un viejo texto.
1.969, págs. 133-150, 3 fotografías.

V.: núm. 174.

67. FORNALS /VILLALONGA/, Francisco.

El Castillo de San Antonio de Fornells.
1.978, págs. 133-141, ilustrado.

68. _____.

Es Castellar. Torre de defensa costera de Santandría.
1.979, págs. 230-238, ilustrado.

G

69. GALMES CAMPS, Lorenzo.
La música popular de Menorca.
1.964, págs. 161-175, ilustrado musicalmente.
V.: núm. 186.
70. GARRUT, J.M.
Un gran pintor casi menorquín: Joaquim Datsira.
1.973, págs. 211-231, ilustrado.
71. GOMILA, Gumersind.
Com una vela. Dança. Rellotge de sorra. Poemes.
1.964, págs. 52-53.
72. _____
La personalitat menorquina.
1.965, págs. 29-34.
73. GOMILA CASOLIVA, Juana M.^a
La desamortización eclesiástica en Menorca (1820-1845).
1.976, págs. 36-173, ilustrado.
74. GRANJA EXPERIMENTAL AGRICOLA DE MENORCA.
La fruticultura en la Isla de Menorca.
1.962, págs. 173-192.
75. GUTIERREZ PONS, Juan.
Estancia en Menorca del Duque de Bailén. Comentarios a tres cartas autógrafas del mismo.
1.961, págs. 20-27, 77-88, con facsímiles.
1.962, págs. 261-268, 1 facsímil.
76. _____
El bicentenario de la fundación de San Luis de Menorca.
1.962, págs. 1-36, ilustrado.

77. _____
Editorial. (Sobre Angel Ruíz y Pablo).
1.965, págs. 176-181, 1 fotografía.
78. _____
Notas históricas acerca de la enseñanza en la isla de Menorca y particularmente en Mahón.
1.969, págs. 251-259.

H

79. HERNANDEZ MORA, Juan,
Mario Verdaguer. Una carta, una conferencia y un discurso.
1.962, págs. 279-325, ilustrado.
80. _____
La Historia de Menorca y el turismo.
1.963, págs. 89-112.
81. _____
Una antología poética menorquina.
1.964, págs. 1-16.
82. _____
Mario y Joaquín Verdaguer vistos el uno por el otro.
1.964, págs. 67-80, ilustrado.
83. _____
El Coronel Guarner y su libro "Cataluña en la guerra de España".
Breve comentario.
1.976, págs. 5-35, ilustrado.
84. _____
Dos discursos d'homenatge a Francesc de Borja Moll.
1.978, págs. 5-30, ilustrado.

85. HERNANDEZ PONS, Miguel.
El turismo como factor social-económico y su repercusión en Menorca.
1.963, págs. 285-306.
86. _____
Menorca ante la Ley de 28 de diciembre de 1963. Zonas y centros de interés turístico nacional.
1.964, págs. 17-41, con mapas y gráficos.
87. HERNANDEZ SANZ, Francisco.
_____ (19-6-1863—4-3-1969).
1.963, págs. 183-187, 1 fotografía.
88. HOMS SEGURA, Carlos.
Parlament.
1.965, págs. 200-204, 2 fotografías.
89. HUMBERT, Catalina.
Actividad del Ateneo.
1.972, págs. 259-262.
- .I
- J. P. R.
V.: núm. 21.
- L
90. LAFUENTE HERNANDEZ, Eusebio.
El agua en Menorca.
1.970, págs. 57-102, ilustrado.

91. _____
Algo sobre dirección actual de industrias.
1.972, págs. 92-113.
92. LAURIE, Bruce.

Richard Kane y su mundo.
1.979, págs. 133-205, 2 fotografías.
1.980, págs. 24-72, 214-240.
93. LOPEZ CASASNOVAS, Guillem.

El tractament fiscal diferencial aplicat a les illes. Estudi en el sistema comparat. Els continguts economics de l'autonomia de Menorca, per
1.980, págs. 123-207.

LL

94. LLABRES BERNAL, Juan.

Nuevas noticias sobre el curso menorquín.
1.963, págs. 1-10.
95. _____
Los marinos españoles y la tercera dominación británica en Menorca
(1798).
1.963, págs. 313-326.
96. _____
Los holandeses en Mahón (1816-1929). Recuerdos de otros tiempos.
1.975, págs. 7-103, ilustrado.
97. LLAMBIAS, Miguel.

¿Son tan enigmáticas "Las Taulas"?
1.972, págs. 241-250, con dibujos.
98. LLOMPART, Josep María.
Llicó i exemple de tres escriptors balears.
1.965, págs. 219-241.

M

99. MALLO, Alfredo.
Costa norte. Fotografía.
1.961, págs. 88'.
100. MARQUERIE, Alfredo.
Yo nací en La Mola. Poesía.
1.962, págs. 114. 1 facsímil.
101. MARTI BELLA, Gabriel.
Cráneo trepanado del Barrancò de Algendar.
1.962, págs. 120-124, 1 fotografía.
102. _____
Cerámicas antiguas menorquinas.
1.965, págs. 293-295.
103. MARTI CAMPS, Fernando.
La vida menorquina en el siglo XVII.
1.961, págs. 41-58.
104. _____
Impresiones madrileñas de un joven ciudadelano a fines del siglo XVIII.
1.962, págs. 249-259.
105. _____
Notas sobre la iconografía y la heráldica del gobernador francés de Menorca conde de Lannion.
1.963, págs. 225-239, 4 fotografías.
106. _____
Un campaner, por Efemece.
1.965, págs. 1-28, 1 fotografía.

107. _____
Cuarto centenario de los Libros Sacramentales de las parroquias de Menorca.
1.965, págs. 302-331, 2 fotografías.
108. _____
Iniciación a la Historia de Ciudadela.
1.967, págs. 145-185.
109. _____
Estudio de la antigua religiosidad menorquina.
1.972, págs. 5-78.
110. _____
Síntesis de la vida en Ciudadela de Menorca durante el siglo XVII.
1.976, págs. 66-83, 1 fotografía.
1.977, págs. 33-94, 2 fotografías.
111. MARTIN NEE, Calixto.

Actividad del Ateneo.
1.966, págs. 263-269, 3 fotografías.
1.967, págs. 225-228, 343-344.
112. MARTINEZ - RICA, J.P.

Reptiles hallados o citados en Menorca.
1.967, págs. 211-216.
113. _____
Las comunidades naturales del Sur de Menorca.
1.967, págs. 233-301, 11 figuras.
114. MASCARO MONTERO, Marcos.

Industrias manufactureras varias y derivadas.
1.970, págs. 207-240.
1.971, págs. 68-117.
115. MASCARO PASARIUS, J.

Las Taulas.
1.968, págs. 213-330, ilustrado.

116. MATEO ALVAREZ, Bernardo.
Nota malacológica.
1.973, págs. 209-210.
117. _____
Posible eslabón entre gasterópodos marinos y terrestres.
1.975, págs. 112-115, 1 fotografía.
118. _____
Briozoos de la playa "Es Canutells" (Menorca).
1.979, págs. 81-86.
119. MENORCA, Diario Insular.
Clichés de: Fornells; Cala Rrafalet; Playa de Punta Prima; Cala de Alcaufar; Típico horno menorquín de payés; Soportal de casa de payés; Playa de Biniparratx; Playa de Binidalí; Típico pozo árabe; Típica casa de campo (San Luis).
1.961, pág. 76'.
1.962, págs. 50, 64, 106, 248, 260, 269, 270, 278.
1.963, pág. 188.
120. MERCADAL BAGUR, Deseado.
Los músicos menorquines. Datos biográficos.
1.963, págs. 57-66, 177-182, 250-254, ilustrado.
1.964, págs. 60-66, 157-160, 221-226, 297-306, ilustrado.
1.965, págs. 169-174, 338-362, ilustrado.
1.966, págs. 89-114, 270-280, ilustrado.
1.967, págs. 119-130, ilustrado.
121. _____
Evocación del maestro Bellissimo.
1.969, págs. 58-61, 1 fotografía.
122. _____
Aclaraciones sobre el alumbrado del Teatro Principal de Mahón en el pasado siglo.
1.972, págs. 124-128.

123. _____
Notes de Folk-lore menorquí. Gloses i glosadors.
1.973, págs. 190-208.
124. _____
Comentario y análisis de las óperas de autores mahoneses "La fidanzata corsa" y "Romeo y Julieta".
1.975, págs. 116-130.
125. _____
Bibliografía menorquina 1.976. "Apostillas a un libro sobre el pasado político de Menorca", de Josep M.ª Quintana.
1.976, págs. 84-110, ilustrado.
126. _____
Costums i modismes de Menorca.
1.977, págs. 110-123.
127. _____
Los músicos menorquines.
1.979, págs. 97-118, 239-258, ilustrado.
1.980, págs. 83-105, ilustrado.
128. MERCADAL FORNARIS, José M.^a
Obstáculos que la insularidad ofrece al desarrollo de Menorca.
1.966, págs. 65-83.
129. MERCADAL PONS, Benito.
Nota geológica y geográfica de San Luis.
1.962, págs. 51-63, ilustrado.
130. _____
El "Strombus Bubonicus", Lamarck, y los restos de terrazas Tyrrenienses de Menorca.
1.962, págs. 412-419, ilustrado.
131. _____
Nuevas aportaciones al conocimiento del Cuaternario de Menorca.
1.966, págs. 148-161, ilustrado.
- V.: núms. 18, 152, 153, 231.

132. MESQUIDA TICOULAT, Miguel.
El fenómeno turístico en el futuro de Menorca.
1.971, págs. 5-47.
133. MIR MATEO, Juan.
La introducción del cultivo de Ray-grass italiano en Menorca.
1.978, págs. 57-132, dibujos.
134. MIR ORFILA, Carlos.
Actividades del Ateneo.
1.976, págs. 178-183.
135. MOLL CAMPS, A.
Pluja. Poesia.
1.961, pág. 59.
136. MOLL CASASNOVAS, Francesc de B.
La cançó del confés fingit.
1.963, págs. 41-47.
137. _____
En Ruiz Pablo, poeta i prosista en menorquí.
1.965, págs. 205-218, 1 fotografia.
138. MONJO FUXA, Pedro.
Pesca e industrias derivadas.
1.972, págs. 198-204.
139. MONTAÑEZ VILLALÓNGA, Pedro.
El queso de Mahón. El campo de Menorca.
1.965, págs. 288-292, 2 fotografías.
140. MORAGUES VIDAL, Mateu.
Amb es sol devall es braç. Novel·la.
1.964, págs. 177-216, 238-294.
141. MURILLO TUDURI, Andrés.
Concursos del Ateneo. Artes plásticas, Literatura y Fotografía.
1.962, págs. 118-119.

142. _____
Actividades del Ateneo.
1.962, págs. 220-224, 225-230.
1.963, págs. 85-88, 170-176, 2 fotografías, 255-262, 2 fotografías.
1.964, págs. 54-59, 155-156, 219-220, 295-296.
1.965, págs. 94-96, 167-168, 275-276, 336-337.
1.966, págs. 115-117.
143. _____
Memoria del Curso Académico 1961-1962 del Ateneo de Mahón.
1.962, págs. 349-354.
144. _____
S'uastre (poesia), por A.M.T.
1.963, pág. 240.
145. _____
La cueva "d'en Xoroi". (La leyenda y su lugar).
1.963, págs. 327-342, ilustrado.
146. _____
Memoria del Curso Académico 1963-64 del Ateneo de Mahón.
1.963, págs. 349-358.
147. _____
Bibliografía. L'Illa de Menorca, de Jordi Baulies.
1.964, págs. 217-218.
148. _____
Angel Ruiz i Pablo, l'home i els seus personatges.
1.965, págs. 258-274.
149. _____
El puerto de Mahón y las evoluciones menorquinas. 1740-1911.
1.970, págs. 113-206, con gráficos.

N

150. NICOLAS, Juan C. de.
Materiales arqueológicos de procedencia submarina en el Museo Provincial de Bellas Artes de Mahón.
1.972, págs. 225-240, con dibujos.
151. _____
Epigrafía anforaria en Menorca.
1.979, págs. 5-80, ilustrado.

O

152. OBRADOR TUDURI, Antonio.
Presencia de depósitos Travertínicos Lacustres de Edad Cuaternaria en la Isla de Menorca (Baleares). Por _____ y B. Mercadal.
1.969, págs. 77-82, 2 ilustraciones.
153. _____
Sobre la presencia de depósitos cuaternarios continentales en el puerto de Mahón, por _____ y B. Mercadal.
1.969, págs. 171-173, 1 dibujo.
154. _____
Estudio estratigráfico y sedimentológico de los materiales miocénicos de la Isla de Menorca.
1.972, págs. 137-197, 3 figuras.
1.973, págs. 35-97, ilustrado, 125-189, ilustrado.
155. OLIVES MERCADAL, Guillermo de.
Ordenación agropecuaria e industrias derivadas.
1.966, págs. 174-241.
156. OLIVES MERCADAL, María Antonia de.
La figura histórica de "Magón". Quién fue y qué relación tuvo con el nombre de nuestro puerto y ciudad.
1.972, págs. 114-123.

157. OLIVES PONS, Guillermo de.

Presentación. Conmemoración del día de la Hispanidad.
1.966, págs. 123-126.

158. _____

Algo de historia de una "Historia de Menorca" I. Los Concursos de Bibliografía de los Ayuntamientos de Menorca.
1.973, págs. 232-244.

159. _____

"El patrimonio artístico de Menorca", de A. Casasnovas.
1.976, págs. 115-117.

160. ORFILA LEON, Juan Antonio.

Algo de historia de una "Historia de Menorca" II. La etapa del Ayuntamiento de Mahón.
1.973, págs. 245-248.

P

161. PABST, Lothar.

Así se puede hacer también... Trad. del alemán por Katherine de Souich.
1.963, págs. 113-120, 4 fotografías.

162. PASCUAL MARROIG, Bartolomé.

Celebración del XXV Aniversario Episcopal del Excmo. y Revdo. Don _____ Obispo de Menorca. Traducción: Carta autógrafa de S.S. Pablo VI, por F.
1.963, págs. 263-284, ilustrado.

163. PEREZ FA, S.

Actividades del Ateneo.
1.969, págs. 62-63, 126-128, 179, 261-262.
1.970, págs. 103-107, 241-245.
1.971, págs. 118-121.

164. PHILIPPE, J.B.
La cerámica romana en la Isla de Menorca. Las lámparas de aceite en tierra cocida.
1.969, págs. 185-224, ilustrado.
165. PICO VIVO, Antonio.
Resumen histórico del pailebot "Paquete ciudadelano".
1.980, págs. 73-82, ilustrado.
166. PLANTALAMOR MASSANET, Luis.
Noticia sobre el hallazgo de un enterramiento romano en Mahón, por _____ y R. Tejedor.
1.977, págs. 95-109, ilustrado.
167. PONS, Juan.
Fotografía d'es Pont d'en Gil.
1.961, págs. 58'.
168. PONS CAPO, Pedro.
La electricidad en Menorca.
1.976, págs. 35-65, ilustrado.
169. PONS PONS, Francisco.
Del San Luis de antaño.
1.962, págs. 37-49, ilustrado.
170. PONS PONS, Guillermo.
El Convento de Concepcionistas de Mahón.
1.973, págs. 5-30, 1 fotografía.
171. _____
Notas históricas de la villa de Alayor. (Siglos XIV-XVI).
1.977, págs. 135-173.

172. _____
Mahón a finales del siglo XV.
1.979, págs. 87-96.
173. PONSETI VINENT, Francisco.
Cuatro palabras a manera de prólogo.
1.967, págs. 319-320.

R

174. RAMPINI, L.
Una nueva especie de Medetera de Menorca (Díptera, Dolichopidi-
dae) por _____ y S. Canzoneri. Trad. del italiano por G. Florit Pie-
drabuena.
1.980, págs. 208-213, 3 dibujos.
175. REDACCION.
Al suscriptor amigo.
1.961, pág. 40.
176. _____
Editorial.
1.965, págs. 277-278.
177. _____
Notas de _____.
1.966, pág. 4.
178. _____
Nota de la _____.
1.967, pág. 143.
179. _____
Recuerdo y presentación.
1.971, págs. 129-130.

180. _____.
In memoriam. /Juan Llabrés Bernal/.
1.975, págs. 5-6, 1 fotografía.
181. _____.
Presentación.
1.975, pág. 143.
182. _____.
Necrológica. /Juan Gutiérrez Pons, Pbro./.
1.979, págs. 131-132, 1 fotografía.
183. _____.
Necrológica. /Andrés Casanovas Marqués/.
1.980, págs. 5-6, 1 fotografía.
184. RESEÑA
_____ de publicaciones. /Bibliografía/.
1.972, págs. 263-268.
185. RIERA SANS, Gumersindo.
La brisa. (Poesía).
1.961, pág. 39.
186. _____.
Página poética. MENORCA, novia del mar.
1.961, págs. 75-76, 1 página musical del Mtro. Galmés Camps.
187. _____.
Instantánea de Menorca. NUESTRA ISLA. Poesía.
1.962, pág. 135.
188. _____.
Poema del Dolor. A Jesús Sacramentado.
1.962, págs. 231, 232.
189. _____.
Dos romances y una carta de _____.
1.963, págs. 307-310.
190. _____.
L'illa canta.
1.967, págs. 302-316, ilustrado.

191. _____
Adios a un amigo. Poesía.
1.979, págs. 132.
192. RIUDAVETS DE MONTES, Luis.

Mi abuelo, don José M.ª Riudavets y Monjo.
1.965, págs. 107-123, ilustrado.
193. _____
Mahoneses ilustres. D. Pedro Riudavets y Tudurí. Capitán de Navío.
1.966, págs. 30-52, ilustrado.
194. _____
El capitán de fragata don Pedro Riudavets y Monjo.
1.969, págs. 48-53, 2 fotografías.
195. _____
El teniente de navío, don Miguel Riudavets y Tudurí.
1.969, págs. 69-76, 1 fotografía.
196. _____
La famosa guitarra de Juan Riudavets, en el Palacio de Oriente.
1.969, págs. 175-178, 1 fotografía.
197. ROBLES PIQUER, Carlos.

Hispanoamérica, entre el temor y la esperanza.
1.966, págs. 126-147, 1 fotografía.
198. ROMAN, M.

Curiosidades estadísticas.
1.964, págs. 42-44.

S

SADLER de HERNANDEZ, Jane.
V.: núm. 52.

199. SALORD BARCELO, Rafael.
A Menorca, poesía.
1.961, pág. 60.
200. _____.
La pintura menorquina y sus relaciones con la universal.
1.962, págs. 125-134.
201. _____.
Resumen de Geobotánica menorquina.
1.962, págs. 335-346.
202. _____.
Mario Verdaguer y los mitos menorquines.
1.963, págs. 311-312.
203. SALORD FARNES, Josep.
Notes al "Pariatge".
1.962, págs. 203-209.
204. _____.
La llengua dels menorquins.
1.963, págs. 13-26.
205. SALTOR, Octavio.
Ruíz i Pablo, escritor menorquí.
1.965, págs. 193-199.
206. SEGUI MERCADAL, Gabriel.
Transportes y comunicaciones.
1.970, págs. 5-56.
207. SEGURA SALADO, Josep.
Els Exploradors de Menorca.
1.978, págs. 236-263, 1 facsímil.

208. SEOANE-CAMBA, J.

Aportación menorquina a la Algología; la obra de Rodríguez y Femenías y el futuro de la algología española.
1.980, págs. 7-23, ilustrado.

209. SEOANE PASCUCHI, Victoriano.

Nelson en la Historia de Menorca.
1.965, págs. 296-301.

210. _____.

Presencia menorquina en el Estado de la Florida, EE. UU.
1.966, págs. 162-173, 1 fotografía.

211. _____.

Presencia menorquina en el Estado de Florida, U.S.A.
1.975, págs. 143-277, ilustrado.

212. _____.

Actividades del Ateneo.
1.979, págs. 259-262.
1.980, págs. 113-118, 241-244.

213. SERRA BELABRE, María Luisa.

Historia de la Revista de Menorca.
1.961, págs. 3-15, 3 fotografías.

214.

Presente y futuro de la industria menorquina.
1.979, págs. 206-229, con gráficos.

215. _____.

Fortificaciones medievales del campo de Menorca. La torre de Binifadet.
1.962, págs. 89-105, 4 fotografías.

216. _____.

Iconografía del Castillo de San Felipe. Cinco nuevos dibujos.
1.962, págs. 136-150, ilustrado.

217. _____
Datos para la historia del teatro en Mahón.
1.962, págs. 326-334, 2 fotografías.
218. _____
Vistas de Mahón.
1.962, págs. 347-348.
219. _____
Catálogo de la colección de cerámica del Ateneo C.L. y A. de Mahón.
1.962, págs. 355-373.
1.963, págs. 67-84, 3 fotografías.
220. _____
El Ilmo. Sr. don Juan Flaquer y Fábregues (1877-1963).
1.963, págs. 27-30, 1 fotografía.
221. _____
La biblioteca "Ruíz y Pablo".
1.965, págs. 255-257.
222. _____
De arqueología menorquina: Puertas de elementos dobles.
1.965, págs. 279-287, ilustrado.
223. SERRA OLIVES, Tomás Ll.

Presente y futur de la industria menorquina.
1.979, págs. 206-229, con gráficos.
224. SINTES OBRADOR, Francisco.

Los menorquines a través de la historia.
1.963, págs. 189-212.
225. _____
Pregón de los actos de Coronación Pontificia de la S.S. Virgen Auxiliadora, constituída Patrona Principal de la Ciudad Episcopal de Ciudadela.
1.964, págs. 81-96.

226. _____
La galana bien plantada. Andante para una "sinfonía de la mujer catalana".
1.965, págs. 97-106.
227. _____
Menorca avanzada del Mediterráneo.
1.971, págs. 48-67.
228. _____
La isla de Menorca. El suelo, la gente, la historia.
1.977, págs. 181-207.
229. SINTES PONS, Pedro.
Comentaris sobre els "Jugaders" de la Bolla.
1.966, págs. 84-88.
230. SINTES ROTGER, Manuel.
Puente de San Roque (Mahón). Un cliché.
1.961, págs. 122".
231. SOLE SABARIS, Dr. L.
El cuaternario marino de las Baleares y sus relaciones con las costas Mediterráneas de la Península Ibérica. Menorca.
1.964, págs. 227-237, ilustrado.

SOUICH, Katherine de.
V.: núm. 161.
232. SUTTON, Peter.
El lenguaje de la arquitectura tradicional menorquina.
1.978, págs. 151-205, ilustrado.

T

233. TEJEDOR MERCADAL, Ramón.
Los bronces del pecio de "Favaritx".
1.978, págs. 219-235, ilustrado.
V.: núm. 166.
234. TIMONER PETRUS, Juan.
Ofrena a la Mare de Déu d'El Toro, con su versión castellana.
1.962, págs. 233-236.
235. _____
Sonet. Arenal d'en Castell (con su versión castellana).
1.962, págs. 364 y 377, ilustrado.
236. _____
Sonet. Son Bou (con su versión castellana).
1.963, págs. 38-40.
237. _____
Cançó pagesa (con su versión castellana).
1.963, págs. 241-242.
238. _____
Triptic de gloses.
1.964, pág. 176.
239. _____
De Gramàtica catalana. La qüestió dels acusatius i datius del pronom
Ell a Menorca.
1.965, págs. 35-38.
240. _____
Sobre anglicismos.
1.965, págs. 332-335.
241. _____
Romanç de la Talaia d'Artrutx.
1.966, págs. 53-55.

242. _____.
Macaralleta, sonet.
1.969, págs. 47.
243. _____.
De Gramàtica catalana. L'article normal a Menorca.
1.969, págs. 83-84.
244. _____.
Trebaluger, sonet.
1.969, pág. 174.
- TUTZO MELIA, Miguel.
V.: núm. 198.

V

245. VANRELL, Miguel.
El Cine y Menorca.
1.973, págs. 110-114.
246. VAYA MENENDEZ, Juan.
Unamuno, filósofo existencial.
1.966, págs. 5-26.
247. VERDAGUER, Joaquín.
El hermano.
1.964, págs. 69-74, 1 fotografía.
248. VERDAGUER, Mario.
Mi hermano, escritor humorista.
1.964, págs. 75-80, 1 fotografía.

249. VICTORY de FEBRER, Juan.
Editorial.
1.961, págs. 1.
250. VIDAL BENDITO, Tomás.
Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca.
1.969, págs. 5-46, 3 mapas, 85-125, 5 mapas; 151-170.

INDICE DE MATERIAS

0. OBRAS GENERALES

- 008 Civilización. Cultura. Progreso.
Núms. 8, 40.
- 01 Bibliografía.
Núms. 4, 16, 45.
- Recensiones:
Núms. 17, 21, 37, 83, 125, 147, 158, 159, 160, 164.
- 02 Biblioteconomía.
Núm. 221.
- 05 Periódicos y Revistas.
Revista de Menorca: núm. 213.
Redacción: núms. 175, 183, 249.
- 06 Colectividades. Sociedades. Institutos. etc.
Ateneo de Mahón:
Concursos: núm. 141.
Memorias: núms. 143, 146.
Actividades: núms. 8, 36, 89, 111, 134, 142, 163, 212.

1. FILOSOFIA

- 141.32 **Existencialismo.**
 Núm. 246.

2. RELIGION

- 232.931 **Mariología.**
 Núms. 47, 225.
- 271 **Ordenes y Congregaciones religiosas.**
 Núm. 170.

**3. CIENCIAS SOCIALES
SOCIOLOGIA. LEGISLACION. GOBIERNO.**

- 312.9 **Demografía. Población. Distribución y composición desde
varios puntos de vista.**
 Núm. 189.
- 327 **Política internacional.**
 Núms. 157, 197.
- 336.2 **Régimen fiscal.**
 Núm. 93.
- 338 **Producción. Creación de riqueza.**
 Núm. 128.
- 342.25 **Centralización y descentralización. Autonomía regional y
local.**
 Núm. 43.
- 369.4-0551 **Grupos y organizaciones sociales para elevar el espíritu social
y nacional masculinos.**
 Núm. 207.

- 371 **Organización de la enseñanza.**
Núm. 78.
- 380.8 **Movimiento turístico.**
Núms. 85, 86, 132.
- 398 **Folk-lore.**
Núms. 72, 123, 126, 136, 145, 229.

4. FILOLOGIA. LINGUISTICA

- 415:499.9 **Gramática catalana.**
Núms. 52, 239, 240, 243.
- 499.9 **Catalán.**
Núms. 33, 72, 204.

5. MATEMATICAS. CIENCIAS NATURALES.

- 513.3 **Geometría del espacio.**
Núm. 57.
- 551.7 **Estratigrafía. Geología histórica.**
Núms. 129, 130, 131, 152, 153, 154, 231.
- 56 **Paleontología. Fósiles.**
Núms. 18, 19.
- 58 **Botánica.**
Núms. 6, 201, 208.
- 591.9 **Zoogeografía. Geografía animal. Fauna.**
Núms. 46, 113.
- 594 **Protostomas. Moluscos.**
Núms. 116, 117, 118.

595.3 Braquiópodos. Crustáceos.
Núms. 25, 26, 27.

595.77 Dípteros.
Núm. 174.

597 Peces. Ictiología.
Núm. 19.

598.1 Reptiles.
Núm. 112.

599.53 Odontocetos. Delfínidos.
Núm. 29.

6. CIENCIAS APLICADAS. MEDICINA. TECNICA.

62 Ingeniería. Técnica e industria en general.
Núms. 114, 223.

621.311.16 Electrificación.
Núm. 168.

621.548 Máquinas eólicas.
Núm. 11.

623.1 Fortificaciones. Fortalezas.
Núms. 55, 67, 68, 215, 216.

628.1 Abastecimientos de agua a ciudades y pueblos.
Núm. 90.

63 Agricultura. Selvicultura. Ganadería. Productos de origen animal. Caza. Pesca.
Núm. 155.

631.1 Cultivo. Dirección de los trabajos. Clases de empresas agrícolas.
Núm. 250.

- 633.2 Hierbas forrajeras.
Núm. 133.
634. Arboricultura general. Huertos. Frutos y vides.
Núm. 74.
- 637.1. Leche.
Núms. 59, 139.
- 639.2 Pesca.
Núm. 138.
- 64 Ciencia doméstica. Administración doméstica. Arte culinario.
Núm. 39.
- 65.01 Teoría general de la organización del Comercio. Métodos.
Sistemas.
Núm. 91.
- 656 Organización del transporte.
Núm. 206.
- 656.835 Franqueo. Filatelia.
Núm. 31.

**7. BELLAS ARTES. INDUSTRIAS ARTÍSTICAS.
FOTOGRAFIA. MUSICA. JUEGOS. DEPORTES.**

- 71 Urbanismo.
Núm. 13.
- 72 Arquitectura.
Núm. 232.
- 725.82 Teatros e instalaciones afines.
Núm. 122.
- 737 Numismática.
Núm. 32.

- 738 Cerámicas. Alfarería.
Núm. 219.
75. Pintura.
Núm. 200.
- 778.5 Cinematografía.
Núm. 245.
- 779 Fotografías y colecciones fotográficas.
Núm. 22, 42, 51, 99, 119, 167, 216, 218, 230.
- 78 Música.
Núm. 12, 30.
- 782 Música teatral. Opera.
Núm. 124.
- 784.4 Canciones populares.
Núm. 69.
- 792 Teatros.
Núm. 217.

8. LITERATURA

- 849.9-1 Poesía catalana.
Núms. 41, 71, 81, 135, 144, 190, 199, 234, 235, 238,
241, 242, 244.
Núms. 41, 71, 81, 135, 144, 190, 199, 234, 236, 237,
238, 241, 242, 244.
- 849.9-3 Prosa catalana.
Núm. 106.
- 849.9-31 Novela catalana.
Núm. 140.
- 860-1 Poesía castellana.
Núms. 81, 100, 185, 189, 191, 234, 237.
- 860-3 Prosa castellana.
Núm. 226.

860-31 Novela castellana.
Núm. 34.

860-4 Ensayos en castellano.
Núm. 38.

9. GEOGRAFIA. BIOGRAFIA. HISTORIA.

91 Geografía. Viajes.
Núms. 49, 62, 76, 129, 169, 171, 172, 227, 228.

910.45 Viajes por mar.
Núm. 161.

912 Mapas. Cartografía.
Núm. 14.

92 Biografía.
Colectivas: Núms. 82, 98, 120, 127.
Individuales:

Albertí Moncada, Jaime. Núm. 2.
Andreu Sitges, Damián. Núm. 15.
Armañá, Arzobispo. Núm. 53.

Bailén, Duque de. Núm. 75.
Ballester /Pons/, Pedro. Núms. 9, 10.
Bellissimo, Domenico. Núm. 121.

Casasnovas Marqués, Andrés. Núm. 183.
Casasnovas Marqués, Luis. Núm. 81.
Cittadini, Tito. Núm. 5.

Datsira, Joaquín. Núms. 20, 70.

Flaquer Fábregues, Juan. Núm. 220.

Guarner [Vivanco, Vicente]. Núm. 83.
Gutiérrez Pons, Juan. Núm. 182.

Hernández Sanz, Francisco. Núm. 87.

Kane, [Richard]. Núm. 92.

Lannion, Conde de. Núm. 105.

Llabrés Bernal, Juan. Núm. 180.

Magón. Núm. 156.

Moll Casasnovas, Francisco de B. Núm. 84.

Murray, Margaret. Núm. 7.

Nelson. Núm. 209.

Orfila /Rotger, Mateo/. Núm. 1.

Pascual Marroig, Bartolomé. Núm. 162.

Ramis Ramis, Juan. Núm. 24.

Riudavets, Juan. Núm. 196.

Riudavets Monjo, José M.ª Núm. 192.

Riudavets Monjo, Pedro. Núm. 194.

Riudavets Tudurí, Miguel. Núm. 195.

Riudavets Tudurí, Pedro. Núm. 193.

Rodríguez Femenías. Juan J. Núm. 208.

Ruiz Pablo, Angel. Núms. 35, 63, 77, 88, 137, 148, 205.

Soler. Núm. 54.

Unamuno, Miguel de. Núm. 246.

Verdaguer, Mario. Núms. 79, 202, 247.

Verdaguer, Joaquín. Núm. 248.

93

Historia.

General: Núms. 3 (49, 50 y 173), 80, 108, 149, 224, 250.

Siglo XIV. Núm. 203.

" XVII. Núms. 103, 110.

" XVIII. Núms. 48, 55, 94, 95, 104.

" XIX. Núms. 44, 73, 165.

" XX. Núms. 28, 96, 210, 211.

930.26

Arqueología. Antigüedades.

Núms. 23, 56, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 97, 101, 102, 115, 150, 164, 166, 214, 222, 233.

930.27

Epigrafía y paleografía.

Núm. 151.

FE DE ERRATAS

Núm. Dice:

Debe decir:

19.	1.976.	1.967.
33.	1.963, págs. 231-224.	1.965, págs. 124-130.
57.	1.976.	1.967.
87.	1.969.	1.949.
93.	per.	per _____
174.	Dolichopididae.	Dolichopodidae.
187.	Instantánea.	Instantáneas.
214.	Omitido:	_____
		De arqueología menorquina. Círculos.
		1.961, págs. 65-74, ilustrado.
214/215.	Presente y futuro de la industria menorquina.	Improcedente. Figura en el número 223, donde corresponde. Además se ha traducido el título al castellano cuando era en catalán.
	1.979, págs. 206-229, con gráficos.	
235.	364.	374.

INDICE DE MATERIAS

Págs.	Línea.	
XXXIII	4a. 8.	3.
"	8a. 158, 159, 160, 164.	158-160, 184.
"	13a. 175, 183.	175-183.
XXXIV	13a. 189.	198.
XXXVIII	19a. 41, 71, 81, 135, 144, 190, 199, 234, 235, 238, 241, 242, 244.	41, 71, 81, 135, 144, 190, 199, 234-238, 241, 242, 244.
	41, 71, 81, 135, 144,)	
	190, 199, 234, 236, 237, (238, 241, 242, 244.)	Improcedentes por duplicados y equivocados.
"	28a. 81, 100, 185, 189, 191, 234, 237.	81, 100, 185-189, 191, 234-237.

REPORT

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918

1918